

XVI. sjezd KSČ — tvořivé uplatnění marxismu-leninismu

LADISLAV HRZAL
MILAN MATOUŠ

Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ,
Praha

XVI. sjezd KSČ je tvořivým uplatněním marxismu-leninismu v našich konkrétních podmínkách. Vyjádřil v koncentrované podobě všechny základní skutečnosti naší země, jejího dosavadního vývoje, dosaženého stavu i dalších perspektiv. Je to komplexní rozbor, obrazyjící jednotu a vzájemné ovlivňování politiky, ekonomiky a ideologie. Hodnotí dosažené výsledky, oceňuje zásluhy a kriticky poukazuje na hlavní nedostatky i na možnosti a způsob jejich řešení.

* * *

Konal se v době, kdy slavíme šedesátileté výročí KSČ. Na úrovni revolučních přeměn, kterými za tu dobu československá společnost prošla, na stupni vyspělosti, který dosáhla, je možno hodnotit výsledky politiky strany, její význam pro společnost, je možno hodnotit stranu samu.

Komunistická strana Československa se ve všech etapách své revoluční činnosti snažila o tvůrčí aplikaci obecných zákonitostí socialistické revoluce a budování socialismu ve zvláštních podmínkách naší země. Od samého svého vzniku prokazovala mezinárodní platnost cesty, kterou otevřela Velká říjnová socialistická revoluce a budování prvního socialistického státu na světě. Úspěchy, jichž naše strana v uplynulých šedesáti letech dosáhla, se odrazily i v její teoretické činnosti, stejně tak jako řešení a překonávání problémů a nedostatků či zápasy a pokusy oportunistů, reformistů a revizionistů, všech antikomunistických sil svést stranu z internacionalistické revoluční cesty. Pro KSČ byl boj s pravicovým oportunismem, s revizionismem i s dogmatismem a současný boj za tvůrčí rozvoj marxisticko-leninské ideologie základní linií celého jejího historického vývoje a zůstává jí i nadále.

Sám vznik strany znamenal rozhodný boj s pravicovým oportunismem sociální demokracie, celá první etapa vyhrávání strany ve stranu skutečně komunistickou, proces bolševizace až do V. sjezdu KSČ, do vítězství revolučních sil vedených Klementem Gottwaldem, byl urputným bojem s pravicovým oportunismem. Sociáldemokratismus se projevoval především v podceňování ideologické a teoretické práce strany, čímž bylo i podlamováno spojení strany s pracujícím lidem. Teprve KSČ, aniž lid glorifikovala, aniž se za lid schovávala nebo se ho platonicky dovolávala, chápala lid ze skutečně marxisticko-leninských pozic. V období národně osvobozenického boje se komunisté stali jedinými důslednými obhájci a bojovníky všech pokrokových tradic Československa. Slovenské národní povstání, povstání v Praze, tam všude se v praxi prokazovalo, co znamená spojení strany s pracujícím lidem. K. Gottwald nejednou od r. 1945 upřesňoval obsah pojmu lid, když charakterizoval Národní frontu. V období přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou, kdy se plně prokázala tvůrčí schopnost naší strany uplatnit leninskou teorii socialistické revoluce, kladla si strana za cíl získat většinu národa. Tento cíl se také podařilo splnit, strana se mohla za příznivých vnitropolitických i za-

hraničně politických podmínek orientovat na pokojný vývoj revoluce k socialistickým cílům. Reakce se marně snažila zvrátit naši cestu zpět. Vítězný únor 1948 byl potvrzením správné tvůrčí politiky strany, jejího spojení s pracujícím lidem Československa.

Generální linie budování socialismu ukázala, že nepřátelé, především poražené zbytky buržoazie, ani oportunisté a revizionisté nezmizeli. Využívali všech našich chyb a nedostatků k tomu, aby znovu oživovali masarykovskou ideologii, pravicový oportunismus sociálních demokratů i iluze o „čisté demokracii“ a abstraktním humanismu. Varovnými zůstávají ty skutečnosti, které vedly na konci padesátých let a v šedesátých letech k odtrhávání strany od lidu, k oslabování vedoucí úlohy strany. Ústup od leninských zásad proletářského internacionalismu, podceňování mezinárodního významu leninských zkušeností či jejich diskreditace mechanickým, netvůrčím uplatňováním vedly k erozi marxisticko-leninské ideologie, k pronikání revizionismu a pravicového oportunismu do strany i do celého našeho veřejného života. Důsledky těchto nezdárných jevů se u nás v plné šíři projeví v letech krize.

Poučení z krizového vývoje, Rezoluce o jednotě strany, Program konsolidace, vytyčený novým vedením strany po dubnovém plénu 1969, odhalily a analyzovaly jejich nejhlubší příčiny a současně ukázaly cesty k jejich překonání. Zásadní marxisticko-leninský přístup nového vedení naší strany vytvořil podmínky pro revoluční očistu a vnitřní zpevnění Komunistické strany Československa. Aktivizoval a upevnil zdravé, revoluční síly uvnitř KSČ. Obnovil vedoucí úlohu strany ve všech oblastech našeho života a především rozhodující podmínku dalšího úspěšného vývoje: spojení strany s pracujícím lidem. Strana se znovu postupně stala rozhodující a určující silou v řízení všech společenských procesů. Obnovila revoluční funkce společenských organizací a sjednotila zdravé síly socialistického Československa.

Politický vývoj v naší zemi v posledním desetiletí potvrdil význam zákonitostí socialistické revoluce a výstavby socialismu, jejich objektivní platnost. Patří mezi ně především prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy a její strany při budování komunistické společnosti, úloha socialistického státu jako nástroje diktatury proletariátu, neustálé prohlubování a důsledné uplatňování marxisticko-leninské ideologie, rozvíjení socialistického společenského vlastnictví a zásady plánovitého řízení národního hospodářství, jakož i důsledné uskutečňování principů proletářského, socialistického internacionalismu, zejména v poměru k Sovětskému svazu. Naše draze zaplacené zkušenosti potvrzují, že nerespektování, či dokonce porušování těchto zákonitostí a z nich vyplývajících principů činnosti strany vážně poškozuje zájmy budování socialistické společnosti a vytváří prostor pro oportunismus a revizionismus, pro působení buržoazní ideologie a antikomunismu. Všichni, kteří u nás tyto zásady popírali či odmítali, se dříve nebo později zcela zákonitě dostali na antisocialistické pozice. Zpochybňování vlády dělnické třídy na bázi demagogického zdůrazňování demokracie, povrchní konstrukce protikladů mezi „demokracií“ a „diktaturou“, bez bližšího určení o jakou demokracii a o jakou diktaturu jde, mělo vést k vytvoření „demokratického socialismu s lidskou tvář“. Tyto pokusy kontrarevolucionářů a pravicových revizionistů nejsou ani nové a — jak ukazují události v Polsku — ani poslední.

Cesta, kterou pracující lid v naší zemi ušel, než dospěl k budování rozvinuté společnosti, nejen dává dělnické třídě a její vládě právo, ale ukládá jí i povinnost střežit to, čeho bylo za šedesát let bojů dosaženo. Široké masy pracujícího lidu naší republiky se na základě vlastních zkušeností přesvědčily o tom, že za hesly o „novém demokratickém modelu socialismu“, o „volné hře poli-

tických sil“, „svobodné soutěži politických programů“ se skrývaly pokusy o návrat zpět k panství buržoazie, k teroru proti skutečně pokrokovým silám; pod hesly vlasti, svobody, demokracie a humanismu měl být nastolen nacionalismus, nepřátelství k Sovětskému svazu, zuřivý antikomunismus.

„Vítězství nad silami kontrarevoluce v roce 1968 — řekl na XVI. sjezdu KSČ ve svém vystoupení s. L. I. Brežněv — a schopnost vyvodit z událostí tehdejší doby hluboké politické závěry dlouhodobého významu — to je značný přínos československých komunistů k rozvoji světového revolučního procesu a jejich velká zásluha o všechny bratrské země.“

* * *

Soustředěnou pozornost věnovalo jednání XVI. sjezdu KSČ otázkám ekonomického rozvoje. Byly dosaženy úctyhodné kvantitativní i kvalitativní úspěchy. I když se ve všech ukazatelích nepodařilo dosáhnout plánovaných cílů, pokračoval pozitivní rozvoj národního hospodářství, dále se zvýšila hmotná i duchovní kultura života našich občanů.

Tento trend vzestupu nám už často připadá samozřejmý. Ale jeho význam i velikost úsilí, kterou si vyžaduje, vynikne tím více, jestliže si uvědomíme, jaké vážné ekonomické problémy v současné době prodělávají i nejvyspělejší kapitalistické země.

Protiklad našich ekonomických poměrů se situací v kapitalistickém světě je zvlášť patrný na tom hlavním, co vyjadřuje smysl veškeré naší hospodářské činnosti, na sociálních důsledcích. Generální tajemník ÚV KSČ a prezident ČSSR soudruh Gustáv Husák ve sjezdové zprávě řekl: „Dosažený stupeň životní úrovně představuje vysoký standard. Přitom u nás, na rozdíl od kapitalistických zemí, i těch nejvyspělejších, se uspokojování potřeb obyvatelstva a zabezpečení sociálních jistot týká všech společenských vrstev.“(1)

XVI. sjezd KSČ vyjádřil hluboké sepětí a vzájemnou podmíněnost politiky a ekonomiky. Politická moc a ekonomické prostředky v rukou pracujících umožňují úspěšné řešení i takových sociálních a politických problémů, s nimiž se kapitalismus marně potýká po celé generace.

K velikým úspěchům socialismu v Československu patří vyřešení národnostní otázky. Citlivé národnostní rozpory existovaly v našich zemích v různé podobě už v dobách Rakousko-Uherska a představovaly vážný problém za buržoazní republiky. Soudruh Gustáv Husák ve sjezdové zprávě konstatoval: „Upevnila se jednota a bratrská spolupráce českého a slovenského národa a všech národností naší vlasti. Můžeme s oprávněnou hrdostí říci, že byl v podstatě splněn úkol překonat historicky existující rozdíly v podmínkách hospodářského, politického a kulturního života našich národů. V Československé socialistické republice zmizely zaostalé oblasti.“(2) I to, spolu s prohlubujícím se procesem sblížování dělnické třídy s družstevním rolnictvem a inteligencí, tvoří pevný sociálně politický základ našeho socialistického společenského zřízení a socialistické státnosti.

Soudruh Josef Lenárt, člen předsednictva ÚV KSČ a první tajemník ÚV KSS, uvedl konkrétní čísla, která dokumentují praktický přínos rozvoje Slovenska pro všechny československý lid. Například podíl Slovenska na přírůstku národního důchodu představuje dnes 34 0/0. „Když mluvíme o dynamickém růstu Slovenska, o jeho zvyšujících se přínosech našemu jednotnému hospodář-

(1) Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany. Praha, Svoboda, 1981, s. 17.

(2) Zpráva o činnosti strany ..., s. 19.

zemích zločinnost neustupuje, ale naopak sílí. Je to jeden z charakteristických znaků zahnívání imperialistické společnosti.

Otázky morálních aspektů všeobecné krize kapitalismu by si zasloužily v našem společenskovědním výzkumu větší pozornost. Patří k příznačným rysům současného kapitalismu, ukazují míru jeho rozkladu, ale jsou také symptomem jeho nebezpečnosti. Fenomén zločinu, neofašistické politické tendence a militarismus mají řadu vzájemných vazeb.

Problematickou morálky se zabývalo na počátku tohoto roku kolegium pro filozofii, sociologii a vědecký komunismus ČSAV. Vytyčilo základní směry etického výzkumu ve třech oblastech: 1) výzkum socialistické morálky v soudobé etapě budování rozvinuté socialistické společnosti; 2) kritika buržoazní etiky a nemarxisticky pojatých etických principů; 3) rozvoj teorie etiky. Na základě jednání XVI. sjezdu KSČ bude nutné dopracovat problematiku výzkumu v etice a předložit návrhy prezidiu ČSAV k posouzení.

XVI. sjezd KSČ výrazně podtrhl význam boje za mír. Veškerá budovatelská práce našeho lidu, kterou sjezd hodnotil, i program na příští léta jsou naplněny výlučně mírovým úsilím. Politika naší strany a státu je vedena snahou přispět k udržení a upevnění míru ve světě, k upevnění mírových sil, k dorozumění mezi státy s různým společenským zřízením, uvolnění mezinárodního napětí, posílení mírového soužití.

Sjezd naší strany se jednoznačně postavil za mírové návrhy XXVI. sjezdu KSSS. Ve zprávě přednesené na XVI. sjezdu KSČ bylo řečeno: „Nové významné iniciativní návrhy, přednesené na XXVI. sjezdu KSSS soudruhem L. I. Brežněvem, vytyčují reálnou mírovou alternativu proti imperialistické politice záměrného zostřování mezinárodního napětí. Naše strana považuje toto organické pokračování a rozvinutí mírového programu KSSS za spolehlivou a účinnou cestu k řešení nejpálčivějších a nejnaléhavějších problémů současného a mezinárodního života. Zároveň v něm spatřujeme koncentrovaný výraz vlastních životních zájmů, potřeb a cílů všeho československého lidu v mezinárodních vztazích.“(5)

Mírovou úlohu našeho sjezdu nesmírně zvýšilo vystoupení soudruha Leonida Brežněva. Ve svém pozdravném projevu se zabýval konkrétními mírovými návrhy SSSR. Zdůraznil, že chráníme-li naše socialistické společenství, bráníme tím to, co je pro národy nejvzácnější — mír a bezpečnost. Rozvedl návrhy přednesené na XXVI. sjezdu KSSS, zejména návrh zastavit další rozmísťování nových raketových jaderných prostředků středního doletu, které patří SSSR a zemím NATO, a nenahrazovat ty, které jsou v pásmu Evropy. Odpověděl zároveň na některé protiargumenty, které buržoazní propaganda po sjezdu sovětských komunistů sovětské iniciativě postavila.

Politika socialismu, vyjádřená i sjezdy naší strany, je diametrálně protikladná politice imperialismu, zejména amerického. To platí i pokud jde o otázky války a míru, o otázky bezpečnosti a mírového soužití mezi státy a národy. Americké vládnoucí kruhy už od druhé poloviny sedmdesátých let stupňují svoje militaristické snahy, zostřují nepřátelskou politiku proti socialistickým a osvobodivším se zemím a zároveň se snaží upevnit otrávenou hegemonii v kapitalistické alianci. „Ve snaze zvrátit historicky nevyhnutelné revoluční přeměny, zastavit proces uvolňování, přešly nejreakčnější kruhy imperialismu, především USA, na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let k záměrnému zostření mezinárodní situace. Nastoupily kurs stupňování horečného zbrojení, vytváření nových ohnisek napětí v různých oblastech světa, otevřeného násilí proti národům bojujícím za svobodu a nezávislost. Spravedlivý osvobozenec

(5) Zpráva o činnosti strany ..., s. 76—77.

boj národů cynicky vyhláší za „mezinárodní terorismus“. Zvlášť nebezpečná je snaha vládnoucích kruhů USA a zemí NATO narušit a změnit ve svůj prospěch vojenskostrategickou rovnováhu, základ stability dnešního světa“.(6)

* * *

Bilance výsledků vývoje Československa za uplynulých pět let od XV. sjezdu KSČ v roce 1976 i hodnocení výsledků desetiletého vývoje od začátku sedmdesátých let jsou potvrzením správnosti generální linie budování rozvinuté socialistické společnosti, která byla přijata na XV. sjezdu a dále rozpracována XVI. sjezdem KSČ. Jak bylo ve sjezdové zprávě znovu zdůrazněno, tato linie představuje komplexní, dlouhodobý marxisticko-leninský program politického, hospodářského, sociálního a duchovního rozvoje naší společnosti, program vnitřní a zahraniční politiky našeho státu. Je součástí společného úsilí bratrských socialistických zemí.

Bilance XVI. sjezdu potvrzuje správnost a hluboký humanistický charakter politiky KSČ, přináší nové důkazy o převaze reálného socialismu nad kapitalismem, potvrzuje význam socialistického internacionalismu v politice naší strany a země. Těsná spolupráce se Sovětským svazem a pevné místo Československa ve svazku zemí Varšavské smlouvy poprvé v dějinách spolehlivě garantují státní svrchovanost a bezpečnost našich národů. To je o to významnější, že naše republika hraničí s teritoriem zemí Severoatlantického paktu.

Těsná součinnost se Sovětským svazem a státy RVHP je neodmyslitelným předpokladem našeho hospodářského a sociálního rozvoje. To bylo znovu potvrzeno na XVI. sjezdu KSČ jako trvalá zásada i programový úkol: „Širší zapojování československé ekonomiky do mezinárodní dělby práce je objektivní nutnost. Základem tohoto procesu je především všestranný rozvoj vzájemně výhodných obchodních, ekonomických a vědeckotechnických styků v rámci RVHP, prohlubování naší účasti v socialistické ekonomické integraci. Nezastupitelné místo má všestranná hospodářská spolupráce se Sovětským svazem. Plnění integračních záměrů, zakotvených v programu kooperace a specializace mezi Československem a Sovětským svazem na období do roku 1990, bude třeba věnovat mimořádnou pozornost na všech stupních řízení, v odpovědných ministerstvech, VJH i podnicích. Přitom je nutné zdokonalovat existující formy a hledat i nové možnosti pro rozvoj přímých styků s odpovídajícími organizacemi členských států RVHP“.(7)

Pro naše hospodářství mají zásadní význam energie a suroviny, které nám za nezištných podmínek dodává Sovětský svaz. Člen předsednictva ÚV KSČ a předseda vlády ČSSR soudruh Lubomír Štrougal ve *Zprávě o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981–1985*, přednesené na sjezdu, uvedl, že i v této pětiletce budeme nakupovat suroviny ze Sovětského svazu a také z ostatních zemí RVHP za značně nižší ceny, než které platí na kapitalistickém trhu. „Nadále bude uplatněn princip, že ze Sovětského svazu budeme dovážet suroviny a materiály za ceny, které v daném roce odpovídají průměru zahraničních cen v předchozích pěti letech. Tento velkovýzkrok Sovětského svazu nám vytváří možnost postupně se přizpůsobovat podmínkám světových trhů“.(8)

(6) Zpráva o činnosti strany..., s. 68.

(7) Zpráva o činnosti strany..., s. 34.

(8) *Zpráva o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981–1985*. Rudé právo, 8. 4. 1981, s. 4.

Proletářský internacionalismus je stěžejní zásadou politiky KSČ. Projevil se i na XVI. sjezdu, a to jak účastí dosud v historii největšího počtu zahraničních delegací, tak zejména stanoviskem ke všem zásadním otázkám světového revolučního procesu. Soudruh Brežněv ve svém vystoupení ocenil přínos a význam zkušeností KSČ z politického boje a řízení společnosti „i pro jiné strany a pro celé mezinárodní komunistické hnutí“.(9)

Výrazem socialistického internacionalismu bylo i stanovisko sjezdu k událostem v Polsku, kde protisocialistické síly, podporované a podněcované nepřáteli socialismu ze zahraničí, usilují o kontrarevoluční převrat. Soudruh Gustáv Husák řekl: „Neskrýváme, že náš lid sleduje události v bratrském Polsku se znepokojením. Je to pochopitelné. Historie nás poučila, co znamená mít dobrého souseda, spolehlivého spojence. Patříme do jednoho politického, hospodářského a obranného svazku, máme společné cíle, společné přátele i nepřátele. Jsme spojeni tisícerými svazky, máme nejdelší společnou hranici. Proto máme hluboký zájem na tom, aby se Polská lidová republika rozvíjela jako pevný, spořádaný, socialistický stát.“(10)

XVI. sjezd KSČ znovu zdůraznil rostoucí úlohu uvědomění a působení ideologie. Je to dáno především stupněm rozvoje naší socialistické výstavby, nároky na iniciativní přístup lidí k plnění jednotlivých úkolů. Je to dáno i rostoucí mezinárodní odpovědností, kterou jako země reálného socialismu máme. Naše úspěchy i nedostatky hrají úlohu významného činitele v mezinárodním zápase mezi pokrokem a reakcí, v mezinárodním třídním boji, včetně ideologického zápasu.

„Celá historie budování socialismu nám dává dostatek příkladů svědčících o tom, že člověk vyzbrojený marxismem-leninismem, hluboce přesvědčený a zanícený pro pravdu socialismu neustupuje před překážkami, neztrácí jistotu ani v nejtěžších životních situacích a nebojí se podstoupit zápas za uskutečnění socialistických ideálů.“(11)

Význam naší aktivní ideologické činnosti vzrůstá i v důsledku zostřujícího se ideologického boje v mezinárodním měřítku. Základní tendencí světového ideologického vývoje je růst autority a vlivu marxismu-leninismu. Na to odpovídá světová reakce znásobeným kontrarevolučním ideologickým úsilím. S pokusy imperialistických sil, zvláště USA, o zostření mezinárodního napětí a návrat k metodám studené války souvisí i nové intenzivní reakční ideologické kampaně. Hlavním předmětem mezinárodního ideologického boje je marxismus-leninismus nejen jako teorie, ale především jako praxe reálného socialismu. Otázky reálného socialismu jsou ve středu současného mezinárodního ideologického zápasu.

Marxisticko-leninská ideologie, to je ideologie budování socialismu a komunismu, které je vlastní mír. Socialismus a mír nelze od sebe oddělit, mír — to je socialismus a socialismus — to je mír. XXVI. sjezd KSSS nezůstal u slov, předložil zemím a národům celého světa konkrétní program jak postupovat, aby se svět dostal ze slepé uličky, do které by jej chtěly zahnat nejagresivnější imperialistické síly. Jde o reálné nabídky, jejichž projednání by podstatně přispělo k zmírnění nebezpečí ničivé světové katastrofy.

Marxisticko-leninské ideologii, která je ideologickým a teoretickým základem politiky zemí socialistického společenství, je cizí duch agresivních válek, duch teroru a násilí. Snahy buržoazních ideologů dokázat, že svět je ohrožen

(9) *Pozdravný projev s. L. I. Brežněva*. Rudé právo, 8. 4. 1981, s. 1.

(10) *Zpráva o činnosti strany ...*, s. 70.

(11) *Zpráva o činnosti strany ...*, s. 52.

„komunistickou ideologií války“, jsou nedokazatelné, protože jsou od základu vymyšlené a lživé. To však neznamená, že imperialisté nemohou pomocí lži, podvodů a polopravd zmást a oklamat na čas pracující lid na Západě. Všechny ty pseudoteorie o možnosti „omezených nukleárních válek“, pokřik o boji s „mezinárodním terorismem“, volání „po vládě silné ruky, která by se vypořádala s rudým nebezpečím“, nelze podceňovat, znovu ohrožují celý svět. Proto boj za mír, za demokracii a socialismus, to je ten nejhumánnější úkol všech mírumilovných lidí. V čele tohoto boje jsou lidé, kteří se řídí marxisticko-leninskou ideologií, komunisté. Národy musí znát pravdu o tom — bylo řečeno na XXVI. sjezdu KSSS — jaké zhoubné následky pro lidstvo by měla jaderná válka. Navrhujeme, aby byl ustaven mezinárodní výbor, který by měl autoritu a dokázal životní nutnost odvrácení jaderné katastrofy. Členy výboru by mohli být nejvýznamnější vědci z různých zemí. O jejich závěrech by měl být informován celý svět... Naše strana, náš lid a vůbec všechny národy naší planety nemají dnes důležitější mezinárodní úkol než uhájit mír. Hájíme-li mír, máme na zřeteli nejen lidi, kteří žijí dnes, nejen naše děti a vnuky, ale štěstí desítek budoucích generací. Bude-li mír, dokáže tvůrčí energie národů s využitím poznatků vědy a techniky jistě vyřešit problémy, které dnes znepokojují lidi. Tehdy naši potomci nepochybně stanou před dalšími, ještě většími úkoly. Taková je už dialektika pokroku, dialektika života. Ukazatelem cesty k zítřku nesmějí být přípravy na válku, které odsuzují národy k nesmyslnému mrhání materiálními i duchovními bohatstvím, nýbrž upevňování míru.

Šíření pravdy o socialismu v Československu, to není projev neskromnosti, ale naše internacionální povinnost, konkrétní příspěvek k ideologickému zápasu světových pokrokových sil. Úkolem všech prostředků propagandy a informace je šířit pravdu o reálném socialismu, o životnosti, o přetrvávající síle a růstu vlivu idejí marxismu-leninismu a socialistického internacionalismu. „Ještě ofenzivněji a úderněji je třeba odhalovat a vyvracet lži nepřátelské propagandy, jež se nevzdá pokusů očerňovat historické dílo a spojenecké svazky našeho lidu.“(12)

Tyto úkoly úzce souvisí s vědeckým zobecněním zkušeností reálného socialismu v Československu, s vědeckým rozpracováním dalších perspektiv výstavby rozvinutého socialismu.

Budovat rozvinutou socialistickou společnost znamená řešit tři vzájemně spojené a vzájemně podmíněné úkoly. Jde o vytváření odpovídající materiálně technické základny, rozvíjení socialistických společenských vztahů a o výchovu nového, socialistického člověka v duchu vědeckého světového názoru — marxismu-leninismu. Tyto úkoly nejsou řešeny postupně či izolovaně, nýbrž současně a komplexně. Jednotlivé úkoly mají v této dialektické jednotě svou hierarchii, své vztahy a spojitosti, neboť jejich formulace a řešení jsou výrazem objektivních zákonitostí rozvoje socialistické společnosti.

Cílevědomý rozvoj socialistických výrobních vztahů a výrobních sil vytváří objektivní, zákonitá východiska pro rozvoj socialistického způsobu života. Přitom platí, že sám socialistický způsob života, jakmile se začal realizovat, stává se významným činitelem ovlivňujícím zpětně i rozvoj výrobních sil a výrobních vztahů i rozvoj socialistické osobnosti. Úkol socialistické společnosti — vytvořit předpoklady pro všestranný a harmonický rozvoj osobnosti — nemá v historii obdoby.

Zkoumání otázek rozvoje a formování socialistické osobnosti není pouze čistě filozofickou záležitostí. Filozofické zkoumání se však nemůže omezovat na

opakování toho, co o podstatě osobnosti řekli klasikové marxismu-leninismu. Marxisticko-leninská filozofie může přispět daleko výrazněji než dosud k programu a k naplňování výchovy socialistického člověka. Jde, jak bylo již připomenuto na 15. zasedání ÚV KSČ, o dlouhodobý a složitý proces, časově neohraničený. Velký význam v něm má rodina, škola, pracovní kolektiv i celá společnost. Formování socialistického člověka, to je především zápas o socialistické uvědomění člověka na pevném základě světového názoru.

Význam ideově výchovné práce se zvyšuje. Život člověka, zvláště mladých lidí je složitější, bohatší a obsažnější, roste suma poznatků i celková vzdělanost, informovanost, estetický cit, vnímavost vůči kultuře a umění. Orientovat se ve stále složitějších procesech dneška vyžaduje zintenzívnit a prohloubit výchovu k vědeckému světovému názoru. Výchova k vědeckému světovému názoru, včetně osvojení si marxisticko-leninské filozofie, má velký význam pro formování ideového přesvědčení člověka, pro jeho socialistické uvědomění, pro jeho aktivní životní postoje, pro jeho odhodlání stát se uvědomělým budovatelem rozvinuté socialistické společnosti. Při světónázorové výchově nejde o omílání základních pouček, zvládnutí určité šablony, schématu, ale o pochopení podstaty marxisticko-leninské teorie. Jen pochopením této podstaty ve spojení se společenskou praxí se lze také vyhnout jak revizionismu, tak i školometství a dogmatismu.

Významné místo v marxisticko-leninské ideologii, ve vědeckém světovém názoru má materialistická dialektika. Osvojení si materialistické dialektiky jako všeobecné teorie vývoje, jako logiky a teorie poznání, její respektování a uplatňování v praxi má velký význam v rozvoji člověka samého i při materialistickém výkladu vývoje a budování socialistické společnosti.

Dialektiku naší společnosti nelze pochopit bez zkoumání a analýzy konkrétních projevů dialektických zákonitostí socialismu; je nutné brát v úvahu kvalitativní i kvantitativní změny, k nimž v naší společnosti dochází. Je skutečností, že zákon jednoty a boje protikladů jako všeobecný zákon marxistické dialektiky působí a projevuje se i za socialismu. Specifikum je v tom, že vítězstvím socialismu mizí antagonistické rozpory. Sociálně politická a morálně politická jednota socialistické společnosti však nevylučuje rozpory a boj protikladů. Samotné pojmy protikladu, rozporu, jednoty protikladů mají za socialismu kvalitativně nový obsah a uplatňují se jinak než v kapitalismu, řešení rozporů není již jen v zájmu jedné třídy, ale v zájmu celé společnosti. Vědecké řízení společnosti neznamená možnost vyloučení rozporů, ty jsou objektivní, ale vyžaduje výběr vhodných prostředků a metod jak rozpory řešit, jak odvrátit konfliktní situace, jak využít hybných sil vznikajících v boji rozporů k dalšímu rozvoji společnosti. Tak překonávání rozporů v socialistické společnosti vede zpravidla k tomu, že se upevní sociálně politická i morálně politická jednota. Nejde tedy o likvidaci sociální struktury, protože neexistují protikladné společenské třídy, ale o odstranění toho, co brání v rozvíjení spolupráce, v upevňování jednoty.

Je dobře známo, že filozofové sami nemohou bez ekonomů či jiných specialistů řešit příslušné rozpory, například rozpor mezi výrobou a spotřebou, který trvá i v socialistické společnosti; vždyť právě v něm se do určité míry vyjadřuje rozpor mezi výrobními silami a výrobními vztahy. S tím souvisí řešení rozporů mezi osobními, skupinovými a společenskými zájmy. Správné (na základě vědeckého poznání) spojování zájmu společnosti, společenské výroby s uspokojováním osobních zájmů a potřeb lidí vyžaduje důkladnou analýzu možností, podmínek jak vnitřních, tak vnějších. Proto tak naléhavě vystupují do popředí otázky hospodářského řízení společnosti. Již v socialistické společnosti existuje

možnost spojit osobní, skupinové a celospolečenské zájmy, je to však jen možnost, která se nerealizuje sama, automaticky. Je k tomu nezbytné správné vědecké řízení společnosti, které je schopné vyřešit rozpory na základě výchozí teze, že co je výhodné pro společnost, musí být výhodné i pro každého jednotlivce. Jakékoliv zakrývání či přecházení rozporů, jejich neřešení, může vést k vážným konfliktům ve vývoji socialistické společnosti. Zkoumat specifické projevy všech zákonů dialektiky socialistické společnosti, to je úkol, který stojí před námi. Zkoumat však neznamená omezovat se na „příkladování“.

Výchova k tvůrčímu chápání marxismu-leninismu je základní podmínkou schopnosti úspěšně reagovat na potřeby naší společnosti. Tento základní rys materialistické dialektiky a celé marxisticko-leninské ideologie úzce souvisí s růstem významu vlivu subjektivního činitele na společenský vývoj, poznávání a řešení složitých úkolů, které život přináší.

Sjezd věnoval velikou pozornost všem základním stránkám vědy. Označil vědu a technický pokrok za určující činitel intenzifikace a nejmocnější zdroj produktivity společenské práce. O konkrétních výsledcích a hlavních úkolech výzkumu v jednotlivých oblastech přírodních a společenských věd hovořili Bohumil Kvasil, předseda ČSAV, a Vladimír Hajko, předseda SAV. Pozitivního ocenění se dostalo i společenským vědám zejména za výsledky dosažené na základě plnění úkolů Jednotného programu společenských věd po XV. sjezdu KSČ.

Zároveň však sjezd kriticky konstatoval, že přes nesporné úspěchy tempo rozvoje a využívání vědy neodpovídá potřebám a možnostem, jež máme. Málo se zatím udělalo pro koncentraci sil k řešení klíčových otázek rozvoje naší společnosti. Sjezd znovu zdůraznil naléhavou nutnost, aby vědeckovýzkumná základna byla koncepčně řízena v souladu s potřebami společenské praxe, aby se tvůrčí úsilí vědeckých a výzkumných pracovníků zaměřovalo na řešení požadavků a potřeb společnosti. Je nutno přijmout rozhodná opatření ke zvýšení koncentrace výzkumných a vývojových kapacit, netrpět tříštěním sil a prostředků a soustředit je na rozhodující směry výzkumu, vývoje a zavádění nových výrob. Je nezbytná co nejužší integrace vědy a výroby, pružnější zavádění výsledků vědy a techniky do praxe. Ještě aktivněji je třeba rozvinout spolupráci s vědci a výzkumníky členských států RVHP, zejména se sovětskými.

Náměty a úkoly pro vědu jsou vyjádřeny v celém obsahu sjezdového jednání. Je zde vyjádřen i komplex požadavků, námětů a kritických pohledů na naši filozofii, vědecký komunismus a sociologii. Sjezdové jednání i v této oblasti potvrdilo a obohatilo linii danou XIV. a XV. sjezdem, rozpracovanou usnesením předsednictva ÚV KSČ o společenských vědách i zasedáním ÚV KSČ v březnu 1980. Požadavky XVI. sjezdu KSČ zvýrazňují priority a upřesňují témata společenskovědního výzkumu, která jsou zpracovávána ve formě státního plánu základního výzkumu na léta 1981—1985.

Sjezd znovu zdůraznil naléhavý požadavek spojení vědy s živou aktuální problematikou. „K nejdůležitějším úkolům v oblasti společenských věd bude v příští pětiletce patřit výzkum aktuálních otázek výstavby rozvinuté socialistické společnosti v Československu. Rozvoj společenských věd se neobejde bez tvůrčích diskusí, kritického ovzduší, bez smělého hledání a zejména zásadového stranického přístupu“. (13)

Ostrá kritika, vznesená na adresu filozofů XXVI. sjezdem KSSS, souvisí s naléhavým požadavkem těsnějšího spojení filozofie s ostatními vědami, společenskými i přírodními. To platí beze zbytku i v našich podmínkách. Kromě jiného je u nás potřeba prohloubit spojení filozofie s vědeckým komunismem,

sociologii a s politicko-ekonomickým bádáním. Například v oblasti výzkumu otázek ideologického boje citelně chybí práce, jež by si hlouběji všímaly ekonomických stránek a příčin změn v buržoazní, reformistické a revizionistické ideologii.

V posledních letech je v Sovětském svazu, v dalších socialistických zemích i u nás věnována značná pozornost metodologickým otázkám společenských věd. To je oblast, v níž je možno účinně přispět k zdokonalení celého společenského výzkumu, k zvýšení jeho efektivnosti, k těsnější vzájemné spolupráci filozofie s ostatními vědami, v jisté míře i k integraci a koncentraci společenskovědního úsilí.

Naléhavým požadavkem se stává také spojení celého společenskovědního výzkumu s kritikou buržoazních teorií, se zkoumáním teoretických problémů v konkrétním historickém kontextu, v podmínkách současného třídního boje, včetně ideologického zápasu.

Pro stanovení prioritních tematických okruhů dal XVI. sjezd základní výchozí kritérium. Je jím zkoumání otázek dalších perspektiv výstavby rozvinuté socialistické společnosti v Československu. S tím souvisí požadavek rozvinout také vědecký výzkum otázek míru, který u nás zatím není komplexně založen. Bohatý a potřebný okruh námětů představuje teoretické zobecnění změn, jimiž naše společnost na cestě socialismu prošla a prochází a jež často v každodenním životě unikají dostatečně hlubokému postižení, zhodnocení a docenění. Sociologové přinesli některé práce zabývající se změnami v postavení společenských tříd a vrstev. Ale i tak zůstává v tomto směru ještě mnoho cenných námětů. Změnilo se postavení ženy, mládeže, povaha kulturního života společnosti, změnil se kraje, okresy, města, vesnice a jednotlivé závody, změnil se profil významných společenských institucí. I zde platí slova soudruha Leonida Brežněva, pronesená na XXVI. sjezdu KSSS: „Marxisticko-leninská strana není s to splnit svou úlohu, nebude-li věnovat náležitou pozornost správnému pochopení všeho, co se děje kolem nás, zobecňování nových jevů, jež přináší život, a tvůrčímu rozvíjení marxisticko-leninské teorie“.

Důležitý okruh tematiky pro filozofii, vědecký komunismus, ale i sociologický výzkum představují otázky současného světového revolučního procesu a prohlubování všeobecné krize kapitalismu. Je to tím naléhavější, jak roste v celém světě aktivita pokrokových, revolučních sil, význam mezinárodního komunistického a dělnického hnutí, jak i národně osvobozenecský boj vstupuje do nové vývojové fáze, charakteristické jak stupňováním antiimperialistického zápasu, tak i prohloubením vnitřní třídní diferenciace. Stále náročnější a významnější je také výzkum všeobecné krize kapitalismu, vzájemné podmíněnosti ekonomických, politických a ideologických stránek imperialistické činnosti i vnitřní diferenciace a zostřování rozporů buržoazní společnosti.

* * *

Významnou stránkou a nejdůležitější úlohou každého stranického sjezdu je vytyčení akčního, programového výhledu na příští období. Sjezdy komunistických stran socialistických zemí přijímají také konkrétní ekonomické ukazatele, zakládající národohospodářský plán. Už před XVI. sjezdem KSČ byly předloženy k celospolečenskému posouzení hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981—1985. Sjezd pak tyto směry projednal a přijal.

Náš ekonomický a celkový společenský výhled, právě tak jako výhled XXVI. sjezdu KSSS a dalších stranických sjezdů socialistických zemí, je charakteristický mírovou vnitřní i zahraniční politikou, zabezpečením sociálních jistot

pracujících, rozvoje národního hospodářství, kultury, vědy, vzdělání a umění, rozvojem socialistické demokracie, podporou pokrokového mezinárodního vývoje. Je charakteristický historickým optimismem, jasnou perspektivou hlavních stránek společenského vývoje do příštích let. Je to podmíněno politickou mocí pracujících v čele s dělnickou třídou, vedoucí úlohou strany, socialistickou ekonomikou, založenou na společenském vlastnictví výrobních prostředků, socialistickým internacionalismem a jednotou zemí socialistického společenství.

Princip plánovitosti je socialistické společnosti vlastní. Je založen na pokrokovém zákonitém trendu jejího vývoje. Předpokladem úspěšného, reálného plánování je vědecké poznání objektivních zákonitostí a promítnutí tohoto poznání do společenské praxe. O to větší je společenská odpovědnost vědce, teoretika. Jak to vyjádřil soudruh Vladimír Hajko v diskusi na XVI. sjezdu KSČ: pracovat pro rozvoj socialismu a komunismu, to považujeme v současné etapě lidské společnosti za nejušlechtilejší poslání vědce. Uděláme všechno pro to, aby naše iniciativa i obětavá práce stály plně ve službách KSČ při budování rozvinutého socialismu v naší vlasti a význačně přispěly k celosvětovému pokroku a míru.

Резюме

Грзал Л. - Матоуш М.: XVI съезд КПЧ - творческое применение марксизма-ленинизма

XVI съезд КПЧ, состоявшийся в году 60-ой годовщины со дня основания партии, стал творческим применением марксизма-ленинизма в конкретных условиях ЧССР. Съезд в концентрированном виде выразил все основные факты жизни нашей страны, ее развития по сегодняшний день, достигнутого уровня и дальнейших перспектив.

Большое значение для развития социалистической Чехословакии имеют — как подчеркнул XVI съезд КПЧ — глубокая связь и взаимная обусловленность политики и экономики. Политическая власть и экономические средства в руках трудящихся позволяют успешно решать и такие социальные, политические и экономические проблемы, решение которых не под силу капитализму уже на протяжении многих поколений.

Авторы задумываются в статье над национальным вопросом, над развитием социалистической демократии, над проблемами культурной сферы, над формированием социалистической морали, освещая эти вопросы в более широких взаимосвязях развития социалистической Чехословакии. Весьма важным моментом работы XVI съезда КПЧ явилась однозначная поддержка миролюбивых стремлений всех прогрессивных сил мира во главе с Советским Союзом, однозначная поддержка программы мира, провозглашенной на XXVI съезде КПСС. Политика нашей партии и государства руководствуется стремлением содействовать сохранению и укреплению мира во всем мире, укреплению миролюбивых сил, взаимопониманию между странами с различным общественным строем, смягчению международной напряженности и утверждению мирного сосуществования.

Строительство развитого социалистического общества в ЧССР представляет решение трех взаимосвязанных и взаимообусловленных задач: создание соответствующей материально-технической базы, развитие социалистических общественных отношений и воспитание нового, социалистического человека в духе научного мировоззрения — марксизма-ленинизма. Важной составной частью этого процесса является социалистическая наука, перед которой XVI съездом КПЧ поставлены серьезные задачи. Особо акцентируются обществоведческие дисциплины. Требования XVI съезда КПЧ подчеркивают приоритеты и уточняют темы исследования в области общественных наук, разработанные в форме государственного плана фундаментальных исследований на период 1981—1985 гг.

XVI съезд КПЧ стал важной, творческой вехой в развитии социалистической Чехословакии.

Summary

Hrzal L. — Matouš M.: 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia — Creative Implementation of Marxism-Leninism

The 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia which took place in the year of the 60th anniversary of the foundation of the Party has become a creative implementation of Marxism-Leninism under concrete conditions of Czechoslovakia. On this platform, all the basic realities of this country, of its development until now, of the state it has achieved, as well as its further prospects have been given expression in a concentrated form.

As it was pointed out by the 16th Congress of the CPCz, the close interconnection and interdependence of politics and economy are of paramount importance for the development of socialist Czechoslovakia. Political power and economic means in the hands of the working people facilitate a successful solution of such social, political and economic problems which capitalism has been grappling with in vain for generations.

The paper deliberates upon the nationality problem, the development of socialist democracy, the problems connected with the cultural sphere, the formation of the socialist morale, bringing these problems into the broader context of the development of socialist Czechoslovakia. An extremely relevant moment of the 16th Congress of the CPCz is the unambiguous support of peace endeavours on the part of all progressive forces of the world headed by the Soviet Union, the unambiguous support of the peace programme proclaimed by the 26th Congress of the Communist Party of the USSR. The policy of our Party and our State is led by the effort to contribute to the preservation and strengthening of peace in the world, to the reinforcement of peace forces, to an understanding between countries with a different social order, to the relaxation of international tension, and to the intensification of peaceful coexistence.

The building up of a development socialist society in Czechoslovakia implies the solution of three interconnected and mutually conditioned tasks: the formation of the corresponding materially technical base, the development of socialist social relations, and the education of a new, socialist man in the spirit of the scientific view of the world — Marxism-Leninism. Socialist science constitutes an important part of this process and has been entrusted by the 16th Congress of the CPCz with significant tasks. Great stress is laid on social-scientific disciplines. The claims laid by the 16th Congress of the CPCz outline in greater detail the priorities and add precision to the themes of social-scientific research that have been elaborated in the form of the State Plan of basic research for the years 1981–1985.

The 16th Congress of the Communist Party of Czechoslovakia has become a significant, creative turning point in the development of socialist Czechoslovakia.

K vymezení sociální sféry a sociálního rozvoje socialistické společnosti

MIROSLAVA ŠOLCOVÁ

Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, Praha

Budování rozvinuté socialistické společnosti i rozvinutý socialismus sám jsou v rámci formování komunistické formace nezbytným, zákonitým a historicky dlouhým obdobím. Komunistická společnost se tak — se zakladateli marxisticko-leninského učení předvídané budoucnosti lidstva — mění v reálnou skutečnost. Jakkoliv je její časový horizont zatím ještě vzdálen, její cíle tvoří náboj uvědomělé tvůrčí činnosti pracujících. Výstižná je v tomto směru charakteristika vyjádřená na XXVI. sjezdu KSSS: „Náš cíl — komunismus — je grandiózní. Každý pracovní úspěch, každý rok hrdinských činů a každá pětiletka nás k tomuto cíli přibližuje.“⁽¹⁾

Dialektika vývoje objektivně nastoluje i umožňuje působnost takových společenských zákonitostí, které zaručují splnění tohoto cíle. Jejich poznávání a využívání patří k nezbytným prostředkům realizace komunistické společnosti. Cesta k ní však není prosta rozporů a složitostí, není cestou bez úporného hledání a poznávání nové kvality společenských jevů, procesů a vztahů. Teoretická reflexe, schopná je poznat a pravdivě odrážet, je jedním z účinných nástrojů revoluční přeměny společenské praxe. Složitost budování nového historického společenství lidí umocňuje funkčnost sepětí teorie a praxe, shoda zákonitostí vývoje se zájmy jeho subjektivního nositele — dělnické třídy — násobí účinnost jeho působnosti.

Mezi významné zákonitosti společenského vývoje patří proces postupné přeměny třídní společnosti v její novou, beztřídní — homogenní podobu. Tuto objektivně se prosazující tendenci lze též — ve shodě s klasiky marxismu-leninismu — charakterizovat jako jeden ze strategických cílů naší politiky, neboť jedině jeho dosažením budou nastoleny nové podmínky pro život, kdy všestranný rozvoj každé osobnosti se stane podmínkou i předpokladem všestranného rozvoje všech.

Objektivní proces sblížování všech tříd a společenských skupin však není živelním procesem. Musí být uvědoměle řízen a naplňován praktickými činy. Ze sjezdových dokumentů všech komunistických a dělnických stran je zřejmé, že jedním z nástrojů jeho realizace je sociální politika. Její úkoly v tomto směru charakterizoval i XXVI. sjezd KSSS, zvláštní význam sociální politiky v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti zdůraznil XVI. sjezd naší Komunistické strany Československa. Pozornost, která se otázkám sociální politiky a s ní spjatých problémů sociálního plánování, programů sociálního rozvoje a sociálních potřeb věnuje ve společenskovědní literatuře, odráží potřebu kvalifikovaného a na vědeckých základech realizovaného řízení této oblasti společenské praxe.

K vytváření základního teoretického fundamentu sociální politiky patří vyjasnění a sjednocení interpretace obsahu takových pojmů, jako jsou sociální

(1) Rudé právo, 24. II. 1981, s. 3.

vztahy, sociální potřeby, jakož i ujasnění obsahu charakteristiky sociálního rozvoje člověka a společnosti. Všechny tyto a další otázky se bezprostředně vztahují k tvorbě sociálních programů strany a státu. Patří mezi ně i specifikace sociální sféry, která se ve vztahu k teorii i praxi sociální politiky řadí mezi základní otázky. Kladení požadavků vědecké analýzy těchto výchozích kategorií je totožné se snahou, aby jejich obsah co nejadekvátněji odrážel reálné procesy a stal se tak nejen metodologickým nástrojem k poznávání společenské praxe, ale především nástrojem k zabezpečování jejího cílevědomého řízení.

Sociální vztahy

Různorodost interpretace obsahu sociální politiky, s níž se dosud setkáváme, má podle našeho názoru dvě hlavní příčiny. Jsou jimi neujasněnost termínu „sociální“ a s tím spjatý problém vymezení sociální sféry společnosti. Zdrojem prvé je rozdílné používání termínu sociální ve dvojím významu. Širší pojetí odpovídá jeho užití všude tam, kde je de facto synonymem pro společenské — sociální jevy jsou chápány jako totožné se společenskými jevy vůbec. Toto použití považujeme za správné ve všech případech, kdy se společenské procesy porovnávají s procesy přírodními, kdy se zkoumá specifika sociální formy pohybu hmoty v odlišení od jejích forem pohybu v přírodě. V tomto smyslu se kategorie sociálního týká všeho, co má vztah k lidské společnosti, včetně ekonomických jevů a fenoménů lidského vědomí, dokonce i veškeré přírody přetvořené člověkem a tvořící jeho životní prostředí.

V jiném — užším — smyslu se kategorie sociálního užívá všude tam, kde sociální odráží specifickou stránku společenského pohybu, tj. sociální vztahy, procesy a jevy tvoří obsah relativně samostatné sociální sféry společenského života. V tomto užším pojetí je kategorie „sociálního“ užívána ve spojení se sociální politikou jako zvláštní oblastí a nástrojem společenského řízení.

Hovoříme-li o sociálních programech, sociálním plánování, sociálních potřebách, sociálních opatřeních apod., používáme termínu „sociální“ právě v tomto užším významu. Aniž bychom chtěli dále zdůvodňovat obsah všech těchto kategorií či prokazovat jejich vzájemnou návaznost a spjatost, chceme se v našem příspěvku dále věnovat klíčové otázce, za niž považujeme vymezení sociální sféry společnosti.

Základním metodologickým prostředkem poznání a specifikace dynamiky pohybu této sféry je vymezení sociálních vztahů jako zvláštní stránky společenských vztahů. Pokus o vyjasnění obsahu a stanovení kritérií vymezení sociálních vztahů neznámá neuznání sociálního také v širším pojetí. Naopak, jeho konfrontací i odlišením se rodí i poznání odlišnosti těchto významů. Také kolektiv sovětských autorů — G. J. Glezerman, M. S. Kammari, F. V. Konstantinov, V. S. Semjonov — považuje toto dvojí pojetí sociálního za oprávněné. V práci *Budování komunismu a rozvoj společenských vztahů* [1966] ukazuje na přednost používání kategorie „sociální“ ve dvojím smyslu. „Při zkoumání sociálních vztahů v období budování komunismu je nutné především určit *předmět výzkumu*“, uvádějí sověští autoři. Jako sociální vztahy v širokém smyslu pak označují všechny vztahy mezi lidmi, které se vytvářejí v procesu jejich společenského života — materiální a ideologické. Patří sem ekonomické, politické, právní vztahy, mravní, estetické i náboženské, třídní i národnostní, rodinné a mezilidské, zahrnující i ty vztahy mezi pohlavími a věkovými skupinami ve společnosti, které mají sociální charakter.

Při zdůvodnění kategorie sociálních vztahů v tomto širším významu autoři uvádějí, že společenské vztahy socialismu „vytvářejí soustavu početných a mno-

hostranných vztahů mezi sociálními skupinami, třídami a národy, pracovníky průmyslu i zemědělství, města i vesnice, duševní a fyzické práce, mezi různými společenskými organizacemi, mezi společnostmi, kolektivem a jedincem, mezi jednotlivými lidmi, nemluvě o různých mezinárodních společenských vztazích budovatelů socialismu a komunismu“ (s. 7).

Za sociální vztahy v úzkém smyslu považují především vztahy mezi společenskými třídami nebo základními sociálními skupinami, které určují celou sociální strukturu, celý vnitřní řád společnosti. Zároveň zdůrazňují třídní charakter sociální struktury společnosti, který určuje i charakter všech politických, právních a ideologických vztahů, různé typy a formy rodiny, různost životního způsobu, sociální postavení ženy ve společnosti, vztahy mezi lidmi různých ras, například nerovnost, útlak ras nebo naopak jejich rovnoprávnost.

Pro vymezení obsahu kategorie „sociální vztahy“ v jejím užším smyslu je zřejmě nutné *stanovit kritéria*, podle nichž lze teoretickou abstrakcí „vydělit“ sociální vztahy jako zvláštní „druh“ společenských vztahů. I o to se pokouší řada badatelů. Nelze však plně souhlasit s těmi autory, kteří za kritérium „vydělení sociálních vztahů“ považují to, že jsou založeny „na zájmu“. (2) Toto pojetí by totiž znovu vedlo k chápání sociálních vztahů jako společenských, neboť společenské vztahy jsou koneckonců spjaty jak s objektivně determinovanými zájmy tříd, skupin a jednotlivců, tak i se zájmy odrážejícími se v jejich vědomí.

V jiných koncepcích jsou zase například vymezovány čtyři typy sociálních vztahů [Perfiljev 1974: 164—181]. Za první typ jsou považovány „vztahy k zabezpečení životních prostředků... vztahy, které jsou spojeny se zabezpečením člověka životními prostředky...“ a „vztahy rozdělování“. Do druhého typu patří „vztahy k obnovení vrozených vlastností člověka“, které jsou spojeny s rozšířenou reprodukcí souhrnného člověka jako individua. Třetím typem jsou „vztahy související se zapojením do výroby“, které jsou pojímány jako „vztahy spojené s rozšířenou reprodukcí souhrnného člověka jako individua, ... vztahy, spojené s rozšířenou reprodukcí souhrnného člověka jako výrobní síly“. A konečně za čtvrtý typ jsou považovány „vztahy spojené se styky... vztahy spojené se zapojením souhrnného člověka do systému společenských vztahů“. Autor ve svém výkladu prohlašuje výrobní vztahy za stránku, za část sociálních vztahů. Odhlédneme-li od nesprávného určení „souhrnného člověka“, je zřejmé, že zde jsou vzaty za základ ekonomické vztahy, z nichž jsou eliminovány jejich nejdůležitější elementy, jejichž „znovupospojování“ pak umožňuje specifikaci a označení za sociální.

Použití termínu sociální vztahy v užším smyslu je v některých případech zdůvodňováno jednoduše tím, že se hovoří nikoliv o výrobních, politických, duchovních, nýbrž o specifických vztazích mezi lidmi a o zvláštní skupině společenských vztahů [Sulinov 1976].

Jak známo, každá sociální činnost je koneckonců aktivním působením, aktivní činností lidí, v níž výrobní činnost je určující. Realizuje se prostřednictvím vzájemných styků mezi lidmi. Způsob a charakter této činnosti, určený místem člověka ve společenské dělbě práce a tím i jeho postavením ve výrobních vztazích, determinuje způsob i konkrétní charakter vztahů mezi lidmi. Měla-li by být kritériem zvláštnosti sociálních vztahů sociální činnost, šlo by v podstatě o tautologii. Podobné vymezování sociálních vztahů prostřednictvím sociálních činností je — přes všechnu snahu o jejich specifikaci — totožné s jejich obecným, širším určením.

(2) Například E. F. Sulinov [1976].

Nesprávná interpretace obsahu sociálních vztahů podle našeho názoru vychází z takové analýzy zvláštností sociálních jevů, při níž sociální jevy jsou řazeny do stejné roviny jako jevy politické, ekonomické, duchovní. Dialektika vztahů mezi sociálním na jedné straně a ekonomickým, politickým a duchovním na straně druhé také nemůže být vyjádřena pouze vztahem obecného a zvláštního ani „uznáním sociálního“ v úrovni ekonomického, politického a duchovního. Takový přístup neumožňuje postihnout zvláštnosti sociálního, tedy sociálního v užším pojetí. Má blíž k mechanickému pojetí provedenému prostřednictvím pozitivistického výčtu. Jedním z důsledků posunu sociálních vztahů na úroveň vztahů politických, ekonomických a duchovních by byla následující deskriptivní dedukce: tak jako hospodářská politika tvoří odraz a nástroj řízení ekonomické oblasti, kulturní politika je odrazem a nástrojem řízení kulturně duchovní oblasti, sociální politika by pak byla výrazem další oblasti společenského života — oblasti sociální. Naprostá rovnocennost čtyř oblastí společenského života by též mohla konečkonců stimulovat relativistické chápání jejich pohybu jako na sobě navzájem nezávislého. Podobná chyba v gnozeologii by vedla k nesprávným konsekvencím ve společenské praxi; ekonomický pohyb by byl hodnocen izolovaně od svých příčin, sociálních souvislostí a důsledků, které implicitně obsahuje.

Také pokus o hierarchizaci oblastí společenského života by mohl vést k nesprávnému závěru o nadřazení některé ze sfér společnosti. Tento přístup byl v minulosti dosti častý. Jeho zdrojem bylo všeobecně zafixované chápání sociálních vztahů jako vztahů společenských, což poskytovalo základ k pojetí sociální politiky jako nadřazené nad ekonomickou a kulturní. Z takového výkladu pak vyplynulo mylné tvrzení, že sociální politika určuje cíle společenského rozvoje a ekonomika slouží pouze jako prostředek pro jejich dosažení.

Dialektika *vztahů* sociálního s ekonomickým, politickým i duchovním také nemůže být vyjádřena pouze *vztahem* obecného, zvláštního a jednotlivého, neboť jde vždy o zcela konkrétní případ, při němž můžeme určit kvalitu i stupeň obecnosti těchto vztahů pouze konkrétní analýzou. Vzhledem k dynamice pohybu jednotlivých společenských sfér se také jejich vzájemné vztahy proměňují, vyvíjejí a nelze je zařadit do stále platné, scholasticky pojímané a jednou provždy hierarchizované struktury.

Podobné nesprávné přístupy vycházejí z mechanického, nikoli dialektického pojetí. Marxismus-leninismus uplatňuje dialektiku tím, že chápe jevy v jejich vzájemné, objektivní realitou determinované spjatosti a všestrannosti, v jednotě s jejich pohybem, který je univerzální a neoddělitelnou vlastností veškerého bytí. Tím je dána jeho schopnost postihnout složitost souvislostí a dynamičnost pohybu společenských procesů, jevů a vztahů. Máme za to, že jediné dialektika jako metoda odrazu objektivní reality repektující spjatost sociálního a společenského, dialektický charakter vzájemné spjatosti mezi sociálními a společenskými vztahy vcelku, projevující se v oblasti společenské praxe dialektikou sociální politiky a politiky vůbec, poskytuje *kritérium pro „vydělení“ sociálního v užším smyslu*. Tento postup umožňuje jednak vymezit obsah těchto kategorií, jednak určit jejich vzájemnou spjatost, prolínání, aniž by byla negována jejich relativní samostatnost.

I když není cílem této studie podat vyčerpávající charakteristiku dialektiky politiky, ekonomiky a kultury, nelze existenci a konkrétní působnost sociálních vztahů jako určité stránky pohybu politické, ekonomické a kulturně duchovní oblasti prokázat jinak než jejich analýzou.

Marxisticko-leninské učení odhalilo dialektickou spjatost ekonomiky, politiky, ideologie a kultury se všemi stránkami společenského života. Marxisticko-

leninskou teorií poznaná působnost *prvotnosti* ekonomiky před politikou odráží trvale se prosazující ekonomickou determinaci vývoje nejen tříd, ale i celé společnosti, aniž by přitom byl negován aktivní vliv politiky na vývoj ekonomiky. *Prvenství* politiky nad ekonomikou se prosazuje jako historicky podmíněný moment dialektiky jejich vývoje. Uznání relativní samostatnosti pohybu politiky a ekonomiky, jakož i jejich odraz v oblasti duchovního a kulturního života, neznamená popření jejich dialektické spjatosti. Podstatu kvality této dialektiky tvoří třídnost politiky, ekonomiky, ideologie a kultury. Dynamika rozvoje každé z nich i dialektika vývoje jejich vzájemného vztahu za socialismu jsou dvěma stránkami téhož jediného a jednotného procesu. Jeho rozvinutost je mimo jiné určena také dosaženým stupněm stírání neantagonistických třídních a sociálních rozdílů.

Je-li obsah, tendence a dynamika pohybu politické, ekonomické i kulturní oblasti určena objektivním zájmem dělnické třídy, pak jeho realizace určuje kvalitu a stupeň rozvinutosti vztahů mezi třídami a sociálními skupinami i jednotlivci navzájem. Vládnoucí politika a ideologie dělnické třídy nemůže naráz zrušit ekonomickou determinovanost tříd. Neantagonistický charakter postavení tříd za socialismu však umožňuje, aby společenský vývoj cílevědomě směřoval k jejich postupnému zrušení: přeměnou společenské dělby práce a charakteru práce budou likvidovány všechny základní podmínky pro existenci tříd. Za socialismu, kde jsou překonány třídní antagonismy, dosud zůstávají rozdíly nejen třídního, ale i sociálního charakteru. Třídní rozdíly jsou odrazem dosud existujícího rozdílného postavení lidí ve společenské dělbě práce a tím i ve výrobních vztazích, sociální rozdíly jsou výrazem rozdílných individuálně určených sociálních podmínek pro život jednotlivců či celých sociálních skupin. Neantagonistický charakter třídních i sociálních rozdílů umožňuje jednotu vývoje tříd a sociálních skupin, která je určena koneckonců působící jednotou jejich ekonomických zájmů. Tato jednotu vystupuje jako politická a ideologická tehdy, když jsou tyto zájmy uvědomělé a promítají se nejen do jednání dělnické třídy, ale i ostatních sociálních skupin a vrstev pracujících. Tyto sociálně třídní rozdíly nejsou — tak jak je tomu v kapitalistické společnosti — prohlubovány a fixovány, ale realizací historické úlohy vládnoucí dělnické třídy jsou překonávány a odstraňovány. Existence třídních a sociálních rozdílů tak na jedné straně společnost diferencuje, na druhé straně se při jejich řešení objektivně prosazuje zákonitá tendence k stejnorodosti společnosti, k formování její homogenní struktury. Tento proces je totožný se sjednocováním podmínek pro všestranný rozvoj člověka. Z toho vyplývá, že třídní rozdíly existují v těsné spjatosti s rozdíly sociálními. Sociální rozdíly, stejně jako proces jejich překonávání, pronikají všemi oblastmi společenského života. Tak jako třídní vztahy prostupují politickým, ekonomickým i kulturně duchovním a ideovým pohybem společnosti, tak i sociální vztahy jsou atributem ekonomiky, politiky i kultury a tvoří implicitní součást pohybu těchto tří sfér společenského života.

Sociální sféra

Ve shodě s M. N. Rutkevičem považuji za správný názor, že „sociální vztahy je nutno analyzovat jako hledisko, stránku, přitom však důležitou stránku celého systému společenských vztahů“ [Rutkevič 1978]. Jejich samostatnost existuje jen tehdy, když je teoretickou abstrakcí vydělíme ze systému společenských vztahů a učiníme z nich samostatný objekt zkoumání. *Tyto sociální vztahy jsou však vždy konkrétním aspektem a stránkou pohybu politického, ekonomického či duchovního procesu.* Vydělíme-li je pro účely zkoumání, můžeme

je považovat za čtvrtou sféru společenského života — sféru sociální. Jen v tomto smyslu lze považovat tuto sféru za opodstatněnou a její vztah k sociální politice za bezprostřední.

Teoretická abstrakce není samoučelná, protože odráží složitost vývoje a strukturovanost společenských vztahů. Má nejen gnozeologickou funkci, ale zároveň odpovídá potřebám současné společenské praxe. Skutečnost, že v současném vývoji sociálně třídní struktury společnosti stále více do popředí vystupují otázky sociálních vztahů a sociálních rozdílů, byla charakterizována i XXVI. sjezdem KSSS. Za nástroj jejich řešení je zcela jednoznačně označována sociální politika. „Stírání třídních rozdílů klade pochopitelně sociální politice nové úkoly. Tato politika se stále více soustřeďuje na překonávání rozdílů přesahujících rámec jednotlivých tříd, na řešení problémů, které vyžadují věnovat nejvyšší pozornost zvláštěm a zájmům každé skupiny naší společnosti“.(3)

Fakt třídní determinace zájmů sociálních skupin i jednotlivců neruší jejich relativní samostatnost, zvláštnosti jejich konkrétního projevu. Právě pro tyto zvláštnosti je nutné, aby zájmy různých sociálních skupin, vrstev a konečků i jednotlivců byly samostatně zkoumány, poznávány a uskutečňovány v závislosti na rozvoji celé sociálně třídní struktury společnosti směrem k její homogenizaci.

Řešení těchto sociálních rozdílů je totožné s rozvíjením zcela určitých stránek sociálních jevů, procesů a vztahů a jako takové je spjato s pohybem všech tří sfér společenského života a výsledně podmiňuje dynamičnost globálně pojatého vývoje sociálně třídní struktury společnosti. Sociální rozdíly jsou produkovány nejen společenskými, ale též biologicko-fyziologickými podmínkami života. Zde se v konkrétní podobě promítá materialistické pojetí dějin jako přírodně historický proces. Tvorba nových společenských podmínek pro způsob života člověka je za socialismu plně v jeho rukou, v tomto směru je člověk vládcem svých poměrů. Přírodně biologicky podmíněné rozdíly však také modifikují a diferencují způsob života lidí: Jde například o rozdíly dané odlišností území, na němž člověk žije, či příslušností k určitému národu a národnosti. Další rozdíly mohou vyplývat z nemoci (invalidita), z věku (např. situace v důchodovém věku), z osiření, ovdovění (úplná či neúplná rodina či péče o dítě v některém z celospolečenských zařízení).

Sociální rozdíly jsou podmíněny i různým počtem ekonomicky aktivních členů rodiny, především počtem nezletilých dětí v rodině. Počet i věk dětí významně diferencuje sociálně ekonomické podmínky pro způsob života rodiny jako celku. Je však i limitujícím činitelem pro rozdíly ve způsobu života manželských partnerů.

Řešení sociálních rozdílů, které významně diferencují možnosti způsobu života jednotlivců i celých sociálních skupin, ač nevyplývají z čistě společenských podmínek, je za socialismu předmětem společenského zájmu. Jejich vývoj není ponechán náhodě, společenskými prostředky prováděná regulace je jedním ze zdrojů sociální a životní jistoty pracujících. Sociální politika je řeší tak, že buď odstraňuje jejich sociální příčiny, nebo zmírňuje důsledky.

Žádná jiná než socialistická společnost není schopna realizovat všestranné sjednocování podmínek pro způsob života všech. Rozhodování o konkrétním řešení sociálních rozdílů je především závislé na vytvořených ekonomických zdrojích, které má společnost k dispozici. Sociální otázky vyvolané individuální situací lidí, jakož i ty, které jsou dosud podmíněny a produkovány společenskými poměry, je třeba poznávat a v kontextu s progresivním vývojem

(3) *Zpráva o činnosti ÚV KSSS XXVI. sjezdu a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice* [XXVI. sjezd 1981: 55].

všech oblastí společenské praxe řešit. Je-li politika vztahem tříd, pak sociální politika, řešící sociální vztahy, je její součástí, je stránkou jejího pohybu.

Totéž platí pro spjatost sociálních stránek s ekonomickým pohybem. Do oblasti specifického působení sociálních stránek rozvoje ekonomiky patří mimo jiné také sociální souvislosti zavádění vědy a techniky do praxe. Právě ony potvrzují, že sociální vztahy jsou stránkou ekonomických vztahů a že sociální procesy a jevy existují jako stránka a aspekt ekonomických procesů a jevů. Při jednostranném posuzování ekonomiky pouze z hlediska ekonomické efektivity může mít rozhodnutí retardační účinek. Jednou z předností socialismu je, že zákonem výroby není jen čistě ekonomický efekt, ale že musí být zvažovány takové otázky, jako jsou prostředky, jimiž je ekonomický efekt dosahován, tj. i jeho sociální souvislosti a další, jako je například minimalizace jednoduché, fyzicky náročné manuální práce, posilování tvůrčích složek práce, zlepšování pracovního prostředí, včetně zabezpečování závodního stravování, oddychu a rekreace po práci.

Tyto sociální stránky ekonomického procesu se v současné době prosazují s velkou naléhavostí. Jejich respektování i cílevědomé pozitivní rozvíjení se stává jedním z významných zdrojů a hybných sil ekonomického i politického rozvoje. Vycházíme-li z toho, že sociální vztahy jsou aspektem, stránkou — a to důležitou — celého systému společenských vztahů, je sociální politika aspektem, stránkou celkové politiky komunistické strany, především její ekonomické politiky. Rovněž tak sociální plánování je stránkou komplexního plánování rozvoje všech oblastí života socialistické společnosti. Sociální program je pak vytyčením základních směrů rozvoje společnosti.

Funkčnost tohoto vymezení je možné prokázat pojetím sociální politiky, jímž jsou řešeny dosud existující diskuse o tom, co tvoří její obsah, co patří a co nepatří do její působnosti. Předložené pojetí sociální politiky, opírající se o teoretické vymezení sociálních vztahů a charakteristiku sociálních rozdílů, je zároveň argumentem proti přezívajícímu charitativnímu chápání její úlohy. Sociální politika je tedy politikou i v oblasti kultury, jejím úkolem je usměrňovat duchovní rozvoj člověka a společnosti. V této souvislosti jde i o zcela konkrétní funkci, kterou tato oblast plní ve vztahu ke kvalifikaci, popřípadě i re-kvalifikaci pracujících, v docilování a rozvíjení všestranné vzdělanosti a kulturnosti života všech pracujících. Je tak respektována sociální stránka kulturně duchovní oblasti.

Sociální politika působí i na rozvoj vlastní politiky, kdy aktivní činností při zlepšování životních podmínek mění člověk nejen tyto podmínky, ale zároveň mění sám sebe. Životní zkušenosti spolu s ideovým uvědoměním a vlastním přesvědčením nacházejí svůj výraz ve zvyšujícím se aktivním podílu na politickém životě společnosti, na řízení a správě společenských věcí, na rozvoji politického systému socialistické společnosti.

Tyto a mnohé další sociální jevy, procesy a vztahy, které ovlivňují vývoj všech tří základních oblastí společenského života, tvoří vlastní obsah sociální sféry. Společností jsou pak řízeny a regulovány prostřednictvím sociální politiky jako specifického druhu politické praxe. Sociální stránky politického, ekonomického a kulturně duchovního pohybu v nich byly vždy implicitně obsaženy. Nová kvalita vývoje politiky, ekonomiky i kultury v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti je projevem jednotnosti působení těchto oblastí života. Sociální vztahy jako určité relativně samostatné stránky a aspekty vývoje všech sfér života společnosti se zde naplňují kvalitativně novým, historicky bezprecedentním obsahem, neboť žádná jiná než socialistická společnost neřešila a objektivně nemůže uskutečnit proces stírání třídních a sociálních rozdílů, žádná

jiná než socialistická společnost není schopna dosáhnout třídní a sociální rovnosti. Znamená to, že sociální stránky, sociální aspekty vývoje ekonomické a kulturní oblasti se dosud nejevily jako samostatné, nestávaly se zvláštním objektem společenského poznávání i řízení společenské praxe. Jejich zjevnost je produkováána naplněním jejich nové kvality: cílevědomé řešení vývoje těchto sociálních stránek všech oblastí společenského života se stává významnou a nezbytnou součástí dynamiky společenského vývoje. Jsou-li zkoumány ve své relativně samostatné existenci, kdy vědeckou abstrakcí dosáhneme jejich oddělení, tvoří obsah samostatné sociální sféry. Jen v tomto smyslu lze hovořit o sociální sféře jako samostatné sféře společnosti.

Proto také ani sociální oblast není a nemůže být chápána pouze jako dílčí a v pořadí čtvrtá, zcela na roveň ostatním postavená oblast života společnosti. Jsou-li jejím obsahem ty sociální procesy, jevy a vztahy, které jsou stránkou společenských vztahů a jako takové jsou specifickým projevem i produktem pohybu jak jednotlivých sfér společenského života, tak i společenského pohybu jako celku, pak také *sociální sféra* v jistém smyslu tvoří *průsečík ekonomické, politické i duchovní sféry*, jejich mikrostrukturu.

Zdůrazňujeme-li, že sociální oblast není zcela rovnocennou ostatním třem, neznámá to, že bychom si protiřečili nebo neuznávali možnost jejího chápání jako relativně samostatné, další oblasti společenského života. Obtíž pochopení je zřejmě v míře relativní samostatnosti: pouhé obecné určení a uznání relativní samostatnosti nesmí negovat skutečnost, že sociální oblast sama je specifickým produktem pohybu všech společenských oblastí i pohybu společnosti jako celistvého systému. Tato determinovanost jejího pohybu je zvýrazněna tím, že tvoří mikrostrukturu protínající a spojující všechny tři sféry společenského života. Zároveň to však neznámá, že by dialektická spjatost politické, ekonomické a duchovní oblasti byla zprostředkováána pouze působením sociální sféry. Existence socialistických výrobních vztahů, které definitivně zvítězily a převažují v ekonomické struktuře společnosti, vytvoření nové kvality sociálně třídní struktury, v níž byly zrušeny antagonismy, dosažený rozvoj a způsob uplatnění diktatury proletariátu ve všech oblastech společenského života, jakož i pod vedením komunistické strany dosažený stupeň formování morálně politické jednoty lidu, to vše ve svém souhrnu umožnilo vytvořit jednotný základ, sjednocující dialektiku pohybu všech oblastí společenského života.

Tato jednota pohybu společnosti jako celku neznámá negaci relativně samostatných částí. *Objektivně se prosazující celistvost společenského systému je provázána i determinována intenzivnějším pohybem relativně samostatných společenských sfér.* Je tomu tak proto, že společenský pohyb nelze považovat za pouhý součet jednotlivých sfér života, není prostou sumarizací částí v celek. Souhrn těchto sfér života představuje strukturu celku, kdy oblast ekonomiky je tvořena základnou společností, politika a duchovní oblast pak její nadstavbou. V dialektickém působení všech oblastí pak *sociální sféra* zaujímá specifické místo, neboť *jako vědeckou abstrakcí vydělená oblast sociálních procesů, jevů a vztahů v objektivní realitě mimo politiku, ekonomiku a duchovní oblast konečkonců neexistuje.* Z toho vyplývá, že řešení samostatných sociálních procesů, jevů a vztahů nemůže probíhat naprosto izolovaně od řešení procesů, jevů a vztahů v oblasti politiky, ekonomiky a kultury, neboť příčinou jejich zrodu i zdrojem jejich pohybu je jak stupeň rozvoje ekonomiky, tak rozvoj a charakter politiky, i dosažená úroveň kulturně duchovní a ideové úrovně společnosti. V systémovém pojetí, kde oblast politiky, ekonomiky a kultury představuje určitý ucelený systém, je sociální sféra jejich subsystémem. V tom vidíme i jeden z konkrétních projevů obecně formulovaného určení, že *v etapě roz-*

vinuté socialistické společnosti vztahy mezi politikou, ekonomikou a duchovní sférou produkuje novou kvalitu vazeb a vztahů. Při určitém zorném úhlu zkoumání i praktickém přístupu k jejich řešení tvoří tyto vztahy součást struktury a obsahu relativně samostatné sociální sféry společnosti. Ve společenské praxi se tato sféra stává objektem a předmětem působení sociální politiky jako specifické řídicí činnosti. Funkčnost vydělení těchto sociálních vztahů vidíme také v tom, že umožňuje zkoumat spjatost určitých stránek vývoje všech společenských oblastí v dialektické jednotě, aniž by byly negovány zákonitosti jejich vlastního vývoje. Také ji lze spatřovat v tom, že v kvalitativně nových souvislostech odráží rozvoj specifických stránek politiky, ekonomiky a kultury a tím i novou kvalitu dynamiky jejich vývoje. Právě tyto stránky a aspekty společenského vývoje jsou obsahem sociálního rozvoje, který je řízen sociální politikou.

Sociální rozvoj společnosti a člověka

Cílem sociální politiky komunistických stran je likvidací všech třídních a sociálních rozdílů dosáhnout plné rovnosti lidí v postavení ve společnosti. Toto řešení zahrnuje nejen již zmíněné sociální rozdíly, ale též rozdíly mezi městem a vesnicí, mezi fyzickou a duševní prací, zahrnuje tvorbu všech nezbytných společenských podmínek pro zabezpečení všestranného rozvoje osobnosti na základě zvyšování materiálního zabezpečení i kulturní úrovně všech příslušníků společnosti. Jak dokumentuje obsah *Zprávy o činnosti ÚV KSSS* přednesené L. I. Brežněvem na XXVI. sjezdu sovětských komunistů, jakož i obsah směrů hospodářského a sociálního vývoje SSSR, právě tyto procesy jsou hlavním obsahem sociálního rozvoje společnosti i člověka. Sociální rozvoj člověka je naplňován takovými společenskými procesy, v nichž sám člověk aktivně mění skutečnost a tím mění sám sebe. Tato seberealizace je sebeprojekcí člověka ve vztahu ke společnosti, k jejím hodnotám a cílům. Pro určitou schopnost synteticky odrážet všechny tyto vzájemně spjaté procesy je *kategorie „sociálního rozvoje“* dnes často užívána, a to jak ve vědecké produkci, tak i v dokumentech a materiálech komunistických a dělnických stran. Domníváme se, že podobně jako „sociální“ (ve výše uvedeném pojetí) i kategorie „sociální rozvoj“ je odrazem nové kvality dosaženého systému společenského vývoje jako celku. Tam, kde se určité stránky — aspekty vývoje politické, ekonomické i kulturně ideové oblasti společnosti sjednocují a výsledně ovlivňují především vývoj sociálně třídní struktury, v němž vývoj sociálních vztahů je implicitně obsažen, tam lze hovořit o „sociálním rozvoji“. Sociální rozvoj je produktem i souhrnem vývoje sociálních aspektů a stránek všech společenských oblastí, které dynamizují vývoj sociálně třídní struktury.

Sociální rozvoj a společenský vývoj jsou na jedné straně ekvivalentní pojmy, přičemž sociálním rozvojem rozumíme souhrnný pohyb takových stránek a aspektů politické, ekonomické a ideově kulturní oblasti společnosti, který intenzivně rozvíjí především pohyb sociálně třídní struktury společnosti. Znamená to, že sociální rozvoj je ve společenském vývoji implicitně obsažen, nelze jej však na něj redukovat. Nejde tedy o plné ztotožnění pojmů a nelze mezi nimi klást jednoduché rovnítko.

Funkčnost vymezení sociálního rozvoje jako specifického druhu pohybu společenského vývoje spočívá v tom, že jeho prostřednictvím můžeme soustředit pozornost na prosazující se vztahy, jevy a procesy v jejich sociální souvislosti, které v minulém společenském vývoji nehrály tak významnou roli jako v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti. Určité stránky vývoje politiky, ekonomiky a kultury svou jednotnou podstatou působí synteticky na vývoj

sociálně třídní struktury, zabezpečují tak dynamiku a urychlují tempo vývoje směrem k její homogenitě. *Všechny tyto procesy, jevy a vztahy, které svým vlastním pohybem podstatně ovlivňují a de facto vytvářejí optimální podmínky a tak urychlují výsledný proces vytváření beztřídní struktury společnosti, tvoří strukturu obsahu sociálního rozvoje.* Toto vymezení sociálního rozvoje umožňuje soustředěně sledovat a společenskou praxi uvědoměle posilovat ty stránky vývoje politiky, ekonomiky a kultury, které působí na přeměnu sociálně třídní struktury socialistické společnosti.

Zkoumání sociálního rozvoje také umožňuje určit faktory dynamizující pohyb vývoje společnosti vůbec, sociálně třídní struktury pak zvláště. Z toho je zřejmé, že „sociální rozvoj“ neobsahuje všechny stránky společenského vývoje v jeho totalitě, ale zachycuje jen ty, které jsou produktem nové kvality dialektiky pohybu politiky, ekonomiky a kultury a které výsledně působí na proces homogenizace sociálně třídní struktury a stávají se tak jedním z dynamizujících faktorů vývoje společnosti. Sociální rozvoj zahrnuje spojení těch stránek vývoje politiky, ekonomiky a kultury, které synteticky výsledně ovlivňují i realizují vývoj sociálně třídní struktury společnosti.

Toto vymezení a určení obsahu kategorie „společenského rozvoje“ je v plném souladu s jeho používáním ve společenské praxi. Z obsahu kapitoly Ústavy Svazu sovětských socialistických republik nazvané *Sociální rozvoj a kultura* vyplývá, že za nejdůležitější faktory sociálního rozvoje jsou považovány všechny procesy, které zabezpečují dynamický vývoj sociálně třídní struktury směřující k sociální stejnorodosti [Ústava 1977: 12—13]. Zároveň jsou zde určeny společenské prostředky, které působí jak na stírání třídních a sociálních rozdílů, tak i na stírání podstatných rozdílů mezi duševní a fyzickou prací, rozdílů mezi městem a vesnicí, mezi národy a národnostmi. Jsou zde také obsaženy faktory, které v souladu s komunistickým ideálem „svobodný rozvoj každého je podmínkou svobodného rozvoje všech“ zabezpečují a rozšiřují prostor pro reálnou možnost uplatnění tvůrčích sil, schopností a nadání všech občanů, což tvoří nezbytné podmínky pro všestranný rozvoj socialistické osobnosti. V tomto smyslu sem patří činnost školských, kulturních a zdravotnických zařízení, obchodu a veřejného stravování, jakož i působení ostatních druhů společenských služeb apod. Jsou zde zahrnuty stránky spjaté s uspokojováním potřeb ze společenských fondů spotřeby, včetně způsobu jejich rozdělování. Mezi faktory sociálního rozvoje je zde zařazen také masový rozvoj tělovýchovy a sportu, péče o rozvoj profesionálního umění a lidové umělecké tvořivosti. Dvacátý první článek sovětské ústavy, kde je zakotvena péče „o zlepšování pracovních podmínek a ochranu práce, o její vědeckou organizaci, o omezování a v budoucnu o úplné odstranění namáhavé ruční práce na základě komplexní mechanizace a automatizace výrobních prostředků ve všech odvětvích národního hospodářství“, soustřeďuje pozornost na ty stránky vývoje ekonomiky, které tvoří podstatu přeměn pozůstatků staré společenské dělby práce v její novou, komunistickou podobu a které jsou nezbytné pro přeměnu charakteru práce. Právě tyto procesy ve svém komplexu jsou implicitní součástí vytváření beztřídní struktury společnosti.

V tomto smyslu je zaměřen i další článek Ústavy, v němž je vytyčeno důsledné uskutečnění programu přeměny zemědělské práce v druh práce průmyslové, jakož i komplexní tvorba společenských předpokladů k přeměně osad, vesnic v dobře vybavená sídliště. Tyto přeměny jsou závislé na růstu produktivity práce, na procesu uplatňování vědeckotechnické revoluce v praxi. Nelze je realizovat prostřednictvím tak zvaného čistého užití výsledků vědy a techniky, o něž by pečovali jen vědci a s technikou spjatí kvalifikovaní odborníci. Po-

dobný technokratický přístup, který v sobě obsahuje prvky elitářství, není pro socialistický výrobní způsob a pro aplikaci výsledků vědy do praxe přijatelný. Sociální aspekt spojování výsledků vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu vidíme mimo jiné také v tom, že se jej účastní především ti, kteří s novými výrobními nástroji a předměty zabezpečují novou kvalitu výrobního procesu. Nikdo jiný než dělnická třída není schopen oživit „mrtvou“ literu vědy a techniky. Zavádění jejích výsledků je tedy především praxí dělnické třídy. Dělnická třída a ostatní pracující jsou schopni absorbovat nové nároky, přizpůsobit jim svou kvalifikaci, osvojit si zručnost nových metod práce a prostřednictvím vlastní výrobní zkušenosti přicházet s novými námety, zlepšovacími návrhy jak lépe a efektivněji uplatnit výsledky vědy a techniky, jak je dále rozvinout. Tento proces uplatňování výsledků vědy a techniky v praxi je totožný s revolučním přetvářením společenské praxe, kdy potenciální síly vědy a techniky jsou měněny v reálnou sílu společenského pokroku.

Sociální stránka ekonomického procesu vyžaduje, aby pracující byli seznámeni s každou změnou výrobního procesu, aby posoudili její účelnost a efektivnost a přesvědčili se o ní. To je předpokladem jejich aktivní účasti na přetváření podmínek výroby a zvyšování efektivnosti. Všechny formy pracovní iniciativy a aktivity, včetně účasti pracujících na řízení výroby, tu nacházejí prostor pro své uplatnění a stávají se tak jednou ze sil sociálního rozvoje člověka i společnosti. Proto v kapitole sovětské Ústavy nazvané *Sociální rozvoj a kultura* také nacházíme ustanovení o tom, že „stát zajišťuje v souladu s potřebami společnosti plánovitý rozvoj vědy a přípravu vědeckých kadrů, organizuje zavádění výsledků vědeckého výzkumu do národního hospodářství a do dalších oblastí života“ [Ústava 1977: 13].

Není zde opomenut ani ideový aspekt sociálního rozvoje, který je zakotven v posledním článku třetí hlavy Ústavy. Zde se mimo jiné praví: „stát pečuje o ochranu, růst a široké využívání duchovních hodnot k mravní a estetické výchově sovětských lidí a ke zvyšování jejich kulturní úrovně“ [Ústava 1977: 13].

Celý komplex faktorů sociálního rozvoje dynamizuje pohyb sociálně třídní struktury a je zároveň jeho nezbytnou součástí, součástí tvorby podmínek pro všestranný život člověka. Zjevně se tu prolínají stránky politického, ekonomického a duchovního života společnosti. Zároveň úzce souvisí s obsahem sedmé hlavy Ústavy, zakotvující základní práva, svobody a povinnosti občanů SSSR [Ústava 1977: 16—21].

Způsob, metody i tempo zabezpečování sociálního rozvoje, jakož i stanovení jeho záruk, vyjádřených v podobě základních práv, svobod a povinností občanů, tvoří obsah programu sociálního rozvoje. Chápeme-li, že sociální rozvoj je nejužší spjat a svým způsobem se ztotožňuje s pohybem sociální oblasti společnosti, pak „sociální program“ či „program sociálního rozvoje“ je programovým vytyčením konkrétních úkolů v tomto smyslu. Jeho tvorba je pojímána jako implicitní součást vytyčovaných směrnic vývoje společnosti na sjezdech komunistických stran socialistických zemí. Tyto směrnice pro sociální rozvoj jsou přijímány v návaznosti na úkoly a cíle rozvoje národního hospodářství. Úkoly k zabezpečení sociálního rozvoje jsou pak součástí sociální politiky strany a státu.(4)

(4) Viz: XXV. sjezd KSSS, *dokumenty, materiály*. Praha 1976, s. 174: VII. kapitola: *Program sociálního rozvoje a zvyšování životní úrovně*; *Zpráva o činnosti KSSS XXVI. sjezdu a další úkoly strany* [XXVI. sjezd 1981: 53—67]; *Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje SSSR na léta 1981—1985 a na období do roku 1990* [XXVI. sjezd 1981: 89—197]; *Sborník hlavních dokumentů XV. sjezdu KSC*. Praha 1976: *Směrnice pro hospodářský a sociální rozvoj ČSSR v letech 1976—1980* (s. 110);

Sociální vztahy, sociální sféra společnosti, sociální rozvoj jsou tedy kategoriemi, které odrážejí novou kvalitu rozvinutosti socialismu. Jako takové se stávají součástí kategoriální soustavy marxismu-leninismu, jsou nástroji k poznávání skutečnosti, jsou prostředky k vyjádření úkolů specifické oblasti společenské praxe — sociální politiky.

Tento článek si kladl za cíl podnítit vědeckou diskusi a eventuálně orientovat vědecké bádání také tímto směrem.

Literatura

- Glezerman, G. J. — Kammari, M. S. — Konstantinov, F. V. — Semjonov, V. S.: *Stroitel'stvo kommunizma i razvitije obščestvennyh otnošenij*. Moskva, Nauka 1966.
Perfiljev, M. N.: *Obščestvennyje otnošenija*. Leningrad, Nauka 1974.
Rutkevič, M. N.: *Social'nyje otnošenija i social'naja politika v otnošenii razvitogo socializma*. Naučnyj kommunizm 1978, č. 3.
XXVI sjezd KSSS, *dokumenty, materiály*. Praha, Svoboda 1981.
Sulinov, E. F.: *K voprosu o prirode social'nyh otnošenij i ich městě v sistěme obščestvennyh otnošenij razvitogo socialističeskogo obščestva*. Naučnyj kommunizm 1976, č. 5.
Ústava (Základní zákon) Svazu sovětských socialistických republik. Praha, Svoboda 1977.

Резюме

Шольцова М.: К вопросу определения социальной сферы и социального развития социалистического общества

Социальная политика находится в центре внимания современной общественной практики. Ее положительное развитие в соответствии с закономерностями строительства развитого социалистического общества зависит, кроме прочего, от глубины теоретического познания.

К основным вопросам теории социальной политики относится проблема определения социальной сферы, социальных отношений и социального развития общества. Когда мы говорим о социальных программах, социальном планировании, социальных мероприятиях, то мы используем термин социальное в более узком значении, чем социальное — общественное. В этом смысле категория социального используется везде, где социальное отражает специфическую сторону общественного движения, т. е. социальные отношения, процессы и явления, образующие содержание относительно самостоятельной социальной сферы общества. Основным методологическим средством познания и спецификации динамики этой сферы является определение социальных отношений как особой стороны общественных отношений. Именно эти социальные процессы, явления и отношения образуют содержание социальной сферы общества.

Социальную сферу мы понимаем не как сферу общественной жизни, которую можно просто выделить в одном ряду с политической, экономической и культурно-духовной сферами. Если ее содержанием являются социальные процессы, явления и отношения, образующие сторону — аспект общественных отношений и как таковые представляющие специфическое проявление и продукт общественного движения как отдельных сфер общественной жизни, так и общественного движения в целом, то социальная сфера в известном смысле образует точку пересечения экономической, политической и культурно-духовной сфер. Она представляет их микроструктуру, пронизывающую и связывающую все три основные сферы общественной жизни; она не существует вне их движения. В системном понимании, где область политики, экономики и культуры представляет определенную целостную систему, социальная сфера является их подсистемой.

Определенные таким образом и познанные стороны и аспекты общественного развития являются содержанием социального развития, управляемого социальной политикой. Социальное развитие и общественное развитие, это, с одной стороны, эквивалентные понятия, причем под социальным развитием мы понимаем совокупное движение таких

těž Zpráva o hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje (s. 26); Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany; Dokumenty XVI. sjezdu KSČ. Praha, 1981: Hlavní směry hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981–1985.

сторон политической, экономической и культурно-духовной областей общества, которое интенсивно развивает прежде всего движение социальноклассовой структуры общества. Функциональность определения социального развития как специфического вида движения общественного развития состоит в том, что посредством него можно сосредоточить внимание на утверждающихся социальных процессах, динамизирующих дальнейшее развитие общества. Их смыслом и целью является оптимизация и постепенная гомогенизация условий для всестороннего развития каждой личности. Поэтому оно тождественно с процессом революционного преобразования общества в его бесклассовую форму.

Способ, методы и темпы обеспечения социального развития являются предметом изучения теории социальной политики и содержанием социальной политики как области общественной практики. Социальные отношения, социальная сфера, социальное развитие являются составной частью категориальной системы марксизма-ленинизма и как таковые представляют инструменты познания действительности, средства выражения задач социальной политики.

Summary

Šolcová M.: On the Definition of the Social Sphere and Social Development in Socialist Society

Social policy has shifted into the centre of attention of present-day social practice. Its positive development in harmony with the laws of building up an advanced socialist society depends, among other things, upon the profundity of theoretical knowledge.

The basic issues of the social-policy theory involve the problem of the definition of the social sphere, social relations and social development of society. In referring to social programmes, social planning, social measures, we use the term "social" in a narrower sense in contrast to "societal" in a more general sense. In accordance with this, the category of the social in the narrower sense is used wherever the social reflects a specific aspect of the movement of society, i. e. social relations, processes and phenomena forming the content of a relatively independent social sphere of society. The basic methodological tool of the cognition and specification of the dynamics of this sphere is the delimitation of social relations as a special aspect of societal relations. It is exactly these social processes, phenomena and relations that form the content of the social sphere of society.

The social sphere is not conceived as a sphere of the life of society which can simply be characterized on the same level as the political, the economic and the culturally spiritual sphere. If its content consists of social processes, phenomena and relations which form an aspects of societal relations, and, as such, are a specific expression and product both of the dynamics of individual spheres of the life of society and societal dynamics as a whole, then, in a certain sense, the social sphere represents the point of intersection of the economic, the political, and the culturally spiritual sphere. It is their microstructure intersecting and interconnecting all the three basic spheres of the life of society; it does not exist outside their dynamics. In the system approach where the areas of politics, economy and culture represent a certain integrated system, the social sphere figures as their subsystem.

The aspects of the development of society, defined and understood in this way, form the content of social development, which is controlled by social policy. On the one hand, social and societal development are equivalent concepts, while the former implies the general dynamics of such aspects of the political, the economic and the culturally spiritual area of society which intensively develop, above all, the dynamics of the society's social class structure. The functionality of the definition of social development in the narrower sense as a specific kind of developmental dynamics of society is based on the fact that it enables to concentrate the attention on the social process under way that dynamizes the further development of society. Their sense and their aim is the optimization and gradual homogenization of conditions fostering the all-round development of every personality. Hence it is identical with the process of the revolutionary transformation of society into its classless form.

The way, the methods and the rate of securing social development in the narrower sense are the research subject of the theory of social policy, and simultaneously the content of social policy as an area of societal practice. Social relations, the social sphere, the social development form a part of the categorial system of Marxism-Leninism; as such, they are tools of the cognition of reality on the one hand, and means of expressing the tasks of social policy on the other.

Sociální politika byla a je nedílnou součástí celkové politiky Komunistické strany Československa, socialistického státu, odborových orgánů a dalších organizací. Hlavní cíle sociální politiky KSČ pro současnou etapu budování rozvinuté socialistické společnosti byly přijaty XIV. sjezdem KSČ v roce 1971. Na XV. sjezdu strany generální tajemník ÚV KSČ a prezident republiky soudruh Gustáv Husák konstatoval: „Na základě růstu výroby a její efektivnosti jsme mohli v celém rozsahu splnit velkorysý sociální program XIV. sjezdu, podstatně zvýšit životní úroveň lidu“. Ve *Zprávě o činnosti strany a vývoji od XV. sjezdu KSČ a dalších úkolech strany*, přednesené na XVI. sjezdu, soudruh Gustáv Husák konstatoval, že: „Také v šesté pětiletce jsme pokračovali v uskutečňování sociálního programu, založeného XIV. sjezdem KSČ“. XVI. sjezd KSČ zároveň stanovil další náročné úkoly v sociálním rozvoji společnosti, současně však zdůraznil jejich spojení s růstem efektivnosti společenské výroby a zvyšováním produktivity práce.

Vzrůstající význam sociální politiky v současné etapě výstavby socialistické společnosti vyplývá ze dvou skutečností. Dosažená úroveň materiálně technické základny socialismu umožňuje stále lépe a na vyšší úrovni uspokojovat potřeby obyvatelstva. To však zároveň vyžaduje kvalifikovaně, na vědeckých základech formulovat cíle sociální politiky v historicky dané etapě vývoje společnosti tak, aby přispívala k tvorbě socialistického způsobu života. Rostoucí náročnost a složitost ekonomického rozvoje vyžaduje na druhé straně využití všech možností intenzifikace národního hospodářství. Sociální politika plní v tomto procesu svoji druhou funkci, neboť přispívá k rozvoji osobnosti člověka a jak uvedl Marx: „Plný rozvoj individua ... zase působí zpětně na produktivní sílu práce jako největší produktivní síla.“ Aktuální úkoly a potřeby praxe vyžadují, aby teoretická pracoviště připravovala vědecky fundované, v praxi realizovatelné podklady. Výzkumy sice přinášejí řadu významných a v praxi aplikovatelných poznatků, stále však existuje řada otevřených a dosud neprozkoumaných problémů sociální politiky, její teorie a plánovitěho řízení v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti.

Jedním z obecně platných předpokladů každého zkoumání je vymezení jeho předmětu a cílů, v daném případě předmětu a cílů sociální politiky. V literatuře i v praxi existuje řada přístupů k vymezení sociální sféry společnosti, sociální politiky, sociálního plánování, které není možno na tomto místě v celé šíři zachytit. Ústava (základní zákon) SSSR v části *Sociální rozvoj a kultura* stanoví, že: „sociální základ SSSR tvoří nerozborný svazek dělníků, rolníků a inteligence. Stát napomáhá posilování sociální stejnorodosti společnosti, stírání třídních rozdílů, podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, mezi duševní a fyzickou prací a všestrannému rozvoji a sbližování všech národů a národností“. Ve *Zprávě o činnosti ÚV KSSS XXVI. sjezdu*, přednesené s. L. I. Brežněvem se mimo jiné uvádí, že: „Naším cílem je vybudovat společnost, v níž

nebudou lidé rozděleni na třídy“. Pokud jde o sociální politiku, zdůrazňuje se zejména její význam při sblížování všech tříd a sociálních skupin, při současném respektování zvláštností a zájmů každé skupiny společnosti. Jednou z nedílných součástí sociální politiky je formování nového člověka.

V oblasti teorie se setkáváme se dvěma základními přístupy k pojetí „sociálního“. Tak zvané „širší pojetí“ zahrnuje všechny vztahy mezi lidmi, které se vytvářejí v procesu jejich společenského života — materiální i ideologické. V „užším pojetí“ je sociální politika (i sociální plánování) chápána jako řízení sociální stránky objektivní reality společenského vývoje [Volkov 1976; Kutta 1976 aj.]. V rámci tohoto užšího pojetí je sociální sféra chápána jako jedna ze čtyř relativně samostatných sfér vedle ekonomické, politické a duchovní (Volkov), nebo jako specifický aspekt společenských vztahů, kdy sociální sféra tvoří průsečík — aspekt ekonomické, politické a ideové duchovní sféry [Rutkevič 1978; Šolcová 1980].

Objasňování přístupů k předmětu, funkci a cíli sociální politiky v rozvinuté socialistické společnosti není bezúčelnou teorií, ale nutným předpokladem pro efektivní řízení sociálních procesů stranickými, státními, hospodářskými a dalšími orgány a organizacemi na všech úrovních řízení. Z hlediska teorie i praxe se jako nosné ukazuje pojetí sociální politiky jako aspektu ekonomické politiky, kulturně ideové politiky a vlastní vnitropolitické činnosti. V čem však tento aspekt spočívá? Analyzujme tuto otázku na základních vztazích ekonomické a sociální politiky, jejich funkcích a cílech.

Ekonomická sféra zahrnuje společenské vztahy v oblasti výroby, rozdělování, směny a spotřeby. Hlavní cíle ekonomické (hospodářské) politiky jsou zpravidla formulovány jako uspokojování neustále rostoucích materiálních a kulturních potřeb *celé společnosti* (v souladu s prohlubováním socialistického způsobu života) na základě rozvoje výroby a efektivnosti veškeré práce. Jádrem této politiky tvoří řídicí procesy spojené s určováním objemu a struktury prostředků určených k uspokojování potřeb všeho obyvatelstva, potřebných zdrojů pro jejich tvorbu (pracovních sil a výrobních prostředků), nástrojů ekonomické motivace (podnikové i osobní), stanovení kritérií ekonomické efektivnosti jejich tvorby a další. Z tohoto vymezení (které v zájmu postižení jádra problému abstrahuje od dalších souvislostí) vyplývá, že řešení otázek objemu a struktury fondů zboží na vnitřním trhu, bytové výstavby, ale i materiálně technické základny zdravotnictví, školství, sociální péče atd. jsou otázkami ekonomické politiky.

Národohospodářský plán jakožto rozhodující nástroj řízení socialistické ekonomiky zachycuje ve svých dílčích plánech — plánu průmyslové výroby, stavebnictví, zemědělství a dalších plánech — tyto ekonomické procesy, jevy a vztahy. V tomto pojetí je možno za ekonomický pokládat například i plán sociálního zabezpečení nebo plán přípravy kádrů, personálního a sociálního rozvoje, neboť jejich podstatu tvoří ekonomické veličiny — náklady na výplatu důchodů, náklady na výstavbu a provoz sociálních zařízení aj.

Sociální politika svými specifickými prostředky přispívá jednak k vytváření beztřídní společnosti, zároveň však, jak uvedl s. L. I. Brežněv na XXVI. sjezdu KSSS, věnuje pozornost zvláštnostem a zájmům každé skupiny společnosti. Její hlavní cíl lze proto chápat jako podíl na řešení třídně podmíněných rozdílů a dalších rozdílů mezi sociálními skupinami ve společnosti. Její funkci v podmínkách sovětské společnosti — budující základy komunismu — vyjádřil s. L. I. Brežněv na XXVI. sjezdu KSSS slovy: „Stírání třídních rozdílů klade pochopitelně sociální politice nové úkoly. Tato politika se stále více soustřeďuje na překonávání rozdílů přesahujících rámec jednotlivých tříd...“. Funkci

sociální politiky však nelze chápat tak, že by mohlo docházet k odstranění všech rozdílů v práci a podmínkách života. Na takové chybné pojetí upozornil již Marx, když zdůraznil, že „odstranění veškeré sociální a politické nerovnosti je také velmi povážlivá fráze... mezi různými zeměmi, kraji a městy bude vždy určitá nerovnost životních podmínek“. Sociální politika však může a musí na základě objektivních a kvalifikovaných rozborů řešit ty rozdíly mezi sociálními skupinami obyvatelstva, které mají subjektivní příčiny a které je proto možné za určitých podmínek řešit. Takto pojatá sociální politika je skutečně „průřezem či aspektem“ ekonomické politiky, kulturně ideové politiky i vlastní vnitropolitické činnosti. Zabývá se ekonomickými (politickými, kulturně ideovými) procesy, jevy a vztahy z hlediska jejich působení na jednotlivé třídy, sociální vrstvy a sociální skupiny ve společnosti.

Jednou z významných oblastí ekonomické (hospodářské) politiky je například otázka příjmů obyvatelstva. V bilanci příjmů a výdajů obyvatelstva se tato položka člení na pracovní příjmy, sociální příjmy a příjmy z úvěrové soustavy. Z ekonomického hlediska je významný především objem těchto příjmů, průměrný roční příjem na jednoho obyvatele, dynamika těchto ukazatelů a některé další vztahy. Výsledky dosažené v uplynulých letech v ČSSR jsou dokladem naplňování základního ekonomického zákona socialismu. Při značné stabilitě maloobchodních cen se peněžní příjmy obyvatelstva zvýšily z 80,7 miliard Kčs v roce 1953 na 357 miliard Kčs v roce 1980, tj. o 443 %. V přepočtu na jednoho obyvatele jde o zvýšení z 6295 Kčs v roce 1953 na 23 232 Kčs v roce 1980. Sociální politika se zabývá těmito celostátními průměrnými ukazateli z hlediska jednotlivých tříd, sociálních vrstev a sociálních skupin obyvatelstva. Dostupné statistické údaje ukazují, že bylo dosaženo významného stupně homogenizace příjmů z hlediska sociálně třídní struktury společnosti. Relace peněžních výdajů na jednoho člena domácnosti byla v roce 1978 tato:

Zaměstnanci 25 029 Kčs = 100 %

Dělníci 22 060 Kčs = 88 %

Družstevní rolníci (včetně naturální spotřeby) 21 889 = 88 %

Poměrně větší diferenciaci je však dána různými typy domácností. Tak například průměrný měsíční příjem na jednoho člena ve skupině mladých manželství s 1 až 2 dětmi a jedním ekonomicky činným představuje jen 55 % celostátního průměru. Naopak průměrný příjem v bezdětných rodinách či u jednotlivců (ekonomicky aktivních) činí 147 % celostátního průměru. Sociální hledisko v diferenciaci příjmů nemůže být pochopitelně jediným; to by znamenalo vážné narušení socialistického principu odměňování za práci, oslabovalo by zájem pracujících na růstu jejich pracovní výkonnosti, zvyšování kvalifikace. Je však určitým aspektem a to nikoli bezvýznamným, k němuž nutno při plánovitém řízení přihlídnout. Zkušenosti přitom ukazují, že neznalost nebo podcenění sociálních aspektů může mít společensky nežádoucí důsledky.

Sociální politika v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti se zabývá procesy, jevy a vztahy z hlediska rozdílů mezi třídami, sociálními vrstvami a sociálními skupinami obyvatelstva v nejširším slova smyslu, objektivní nutností existující sociální diferenciaci (vyplývající např. z rozdílných klimatických podmínek) a možnostmi řešení existujících nezdůvodněných rozdílů v rámci daných ekonomických možností. Přispívá tak svým dílem k formování sociálně stejnorodé společnosti, jejímž základním předpokladem je odstranění třídních rozdílů.

Jak vyplývá z prací klasiků marxismu-leninismu i ze současných poznatků vědy, rozhodující sférou formování lidských schopností, vlastností, funkcí a

potřeb je práce, pracovní proces a pracovní kolektiv. Proces integrace jednotlivce a společnosti ve sféře práce a prostřednictvím této sféry tvoří rozhodující oblast sociálního rozvoje. V pracovním procesu (avšak nejen v něm) se také výrazně formuje vědomí a chování lidí. Rozhodující místo v sociální politice a při jejím plánovitém řízení zaujímají proto sociální aspekty práce, pracovního procesu a pracovních kolektivů. Ekonomickou stránku práce a pracovního procesu (jako např. určování potřebného počtu pracovních sil, jejich produktivita práce, pracovní podmínky a další) je nutno posuzovat i ze sociálních aspektů, tj. z hlediska jejich vlivu na rozvoj tříd, kategorií pracovníků, profesí, funkcí, pracovních kolektivů atd. Sociální politika v této oblasti musí mimo jiné směřovat k vyrovnávání historicky vzniklých a postupně přetrvávajících rozdílů v charakteru, obsahu, dělbě a podmínkách práce. Plánovité řízení sociálního rozvoje je nutno bezprostředně spojit s vědeckotechnickým rozvojem. Změny v technice a technologii výroby, v organizaci a dělbě práce se musí projevit i v obecném růstu kvalifikačních požadavků na jednotlivé profese, v postupném odstraňování prací fyzicky namáhavých, nízko kvalifikovaných atd., ve snižování podstatných rozdílů v podmínkách fyzické a duševní práce atd.

Další významnou oblast sociální politiky tvoří materiální podmínky života lidí, tedy kategorie, kterou možno do určité míry ztotožnit s ekonomickým obsahem dílčích systémů životní úrovně, jako je spotřeba zboží a služeb, zdravotní péče, sociální péče, vzdělání a kultura, bydlení, životní prostředí a další. Plánovité řízení sociálních aspektů v této oblasti znamená promítnout trendy vývoje jednotlivých komponentů do sociální struktury společnosti, například do podmínek života obyvatelstva územních celků, ekonomicky aktivního obyvatelstva, obyvatelstva mimo pracovní proces, rodiny (bezdětných, mladých manželství, rodin s více dětmi, se zdravotně postiženými dětmi) a dalších sociálních skupin.

Sociální aspekty mají svoje významné místo i v oblasti chování lidí. Projevy lidí, jako je rozvoj pracovní iniciativy, novátorství a zlepšovatelství v práci, způsob využívání volného času a další je třeba posuzovat a usměrňovat z hlediska sociálně třídních aspektů, z hlediska sociálních skupin společnosti.

Na základě takto vymezeného pojetí sociální sféry společnosti, funkcí a cílů sociální politiky, je možno formulovat i východiska určující obsah plánovitého řízení sociálního rozvoje. Pojetí sociální sféry jako neoddělitelné „mikrostruktury“ (aspektu) tří sfér společenského života a uvedené funkce a cíle sociální politiky dále prohlubují dosavadní pojetí obsahu sociálního plánování. Jestliže je „sociální“ aspektem například „ekonomického“, nelze je plánovat samo o sobě, nýbrž vždy v souvislosti s ekonomickým základem. Znamená to, že z hlediska obsahu nutno sociální plány, programy a prognózy koncipovat vždy jako určitou matici, v níž „vertikální rovinu“ tvoří procesy, vztahy a jevy ekonomické (kulturně ideové či politické) a druhou, „horizontální rovinu“ tvoří jejich sociální aspekty, tj. jejich promítnutí do sociálně třídní struktury společnosti. Ve zcela základní podobě lze takový dokument vyjádřit schématem:

sociální aspekty

Ekonomické procesy,
jevy a vztahy
Kulturně ideové procesy,
jevy a vztahy
Vlastní politické procesy,
jevy a vztahy

Socialistické plánování bylo od samého počátku především plánováním ekonomickým, v jehož rámci však byla řešena i řada významných sociálních aspektů. Připomeňme jen otázku zprůměrnění Slovenska a vyrovnávání rozdílů mezi republikami a oblastmi ČSSR. Koncem šedesátých let v SSSR a počátkem sedmdesátých let v ČSSR a dalších socialistických zemích vzniká potřeba prohloubit plánovitě řízení o další sociální oblasti. Vznikají plány sociálního rozvoje pracovních kolektivů, které obsahují některé aktivity až dosud ve státním či hospodářském plánu neobsažené. V ČSSR byly v letech 1976 až 1980 sestavovány *Komplexní programy péče o pracovníky* a na léta 1981 až 1985 jsou na úrovni resortů, VHJ a socialistických organizací zpracovávány střednědobé a prováděcí plány přípravy kádřů, personálního a sociálního rozvoje. Pro sociální rozvoj jsou stanoveny ukazatele:

1. výdaje na kádrový, personální a sociální rozvoj celkem
2. počet pracovníků na rizikových pracovištích
3. počet žen konajících na základě výjimek práce spojené s manipulací s břemeny nad stanovenou hmotnost
4. počet plánovaných lékařských míst
5. kapacita vlastních rekreačních zařízení
6. počet disponibilních míst v jeslích a mateřských školách.

Analyzujeme-li obsah těchto ukazatelů, je zřejmé, že se jedná v podstatě o ekonomické ukazatele, neboť vyjadřují v dílčích oblastech naplňování cílů základního ekonomického zákona socialismu — uspokojování hmotných a kulturních potřeb lidí (včetně k tomu potřebných zdrojů). Další prohlubování plánovitě řízení sociálního rozvoje by proto mělo směřovat k samotnému postižení sociálních aspektů těchto procesů, jevů a vztahů, tedy jejich vlivu na rozvoj sociálních skupin.

Plánovitě řídit sociální rozvoj například v oblasti materiálních podmínek života společnosti znamená sledovat na straně jedné ukazatele jako je:

- maloobchodní obrat celkem a jeho struktura
- výdaje obyvatelstva za služby (jejich strukturu)
- výdaje na starobní důchody plné, invalidní, vdovské atd.
- počty míst v zařízeních sociální péče (v jejich členění)
- bytovou výstavbu (počty bytů celkem a podle jednotlivých forem)
- počty pracovníků stravujících se v zařízeních závodního stravování a další oblasti materiálních podmínek života lidí, vyjádřených příslušnými ukazateli.

Druhou stranu plánů by mělo představovat promítnutí těchto globálních ukazatelů do sociální struktury společnosti. Zde existuje celá řada variant členění, vyplývající jednak z charakteru základních ukazatelů, jednak z konkrétních potřeb plánovitě řízení sociální struktury. Jako příklad lze uvést toto základní členění:

- a) podle ekonomické aktivity:
 - obyvatelstvo ekonomicky aktivní
 - obyvatelstvo mimo ekonomickou aktivitu
- b) v rámci rodiny:
 - rodiny bez závislých dětí
 - rodiny se závislými dětmi (dále dle jejich počtu)
 - osaměle žijící a další.
- c) pracovní kolektivy:
 - v členění na dělníky, THP a ostatní

- dle stupně vzdělání
- dle profesní struktury apod.

V současné řídicí praxi je v mnohých případech věnována pozornost i těmto sociálním aspektům. Jde však často spíše o následnou rozborovou činnost než o cílevědomé plánovité usměrňování, či o dokumentaci k sestavení příslušných plánů, v nichž se potom uvedené sociální aspekty neobjevují.

Pozornost si zaslouží i otázka dalšího prohlubování nástrojů plánovitého řízení sociálního rozvoje. Zdokonalování této soustavy v další etapě budování rozvinuté socialistické společnosti musí vycházet zejména z těchto základních principů a poznatků:

1. ze základních znaků socialistického společenského řádu, k nimž patří: soustředění moci v rukou dělnické třídy, uplatnění vedoucí úlohy strany, princip demokratického centralismu a další;
2. z pojetí sociální sféry společnosti jako aspektu tří základních sfér společnosti;
3. z rozhodující úlohy plánu v systému řízení socialistické ekonomiky;
4. z potřeby vytvořit nástroj řízení, který by „průřezově“ ve vzájemných vazbách zachytil sociální aspekty všech procesů, jevů a vztahů ve společnosti.

V souladu s principem vedoucí úlohy strany musí rozhodující úlohu při řízení sociálního rozvoje společnosti plnit sociální program KSČ, vyjadřující v rámci celého programu strany sociální aspekty její politiky. Význam tohoto dokumentu znovu potvrdil i XXVI. sjezd KSSS, který pověřil ÚV KSSS „aby učinil potřebné dodatky a změny v nynějším programu strany... a aby připravil novou úpravu Programu KSSS...“. Na principu demokratického centralismu je třeba od tohoto základního dokumentu odvodit celou soustavu komplexních sociálních programů v oblasti státního a hospodářského řízení, tvořenou komplexními sociálními programy republik, krajů, okresů, měst, resortů, VJH, socialistických organizací a dalších. Oproti současným přístupům, kdy je soustava programů v oblasti sociálního rozvoje budována „zdola“, musí se stát východiskem sociální program strany zajišťující třídní charakter plánovitého řízení sociálních procesů a uplatnění celospolečenských zájmů.

Z obsahového hlediska by měly komplexní sociální programy zachycovat a integrovat sociální aspekty vystupující ve všech sférách společenského života. Zachycení rozvoje jednotlivých sociálních skupin společnosti v oblasti práce a pracovních podmínek, v oblasti materiálních podmínek jejich života, v oblasti jejich chování, způsobu jejich života a dalších by nesporně prohloubilo řízení a přispělo k cílevědomému procesu homogenizace naší společnosti. Forma programu se však ukazuje být vhodná i z toho hlediska, že cíle a úkoly v sociálním rozvoji nelze za současné úrovně poznání vyjádřit jen pomocí kvantitativních ukazatelů, s nimiž pracuje národohospodářský plán. Platí to zejména pro oblast chování a vědomí lidí, kde je možno zvolit převážně formu verbálních charakteristik cílů a úkolů. Jako příklad je možno uvést úkol obsažený v *Hlavních směrech hospodářského a sociálního rozvoje ČSSR na léta 1981 až 1985*, kde se mimo jiné stanoví: „dále rozvíjet výchovu obyvatelstva ke správnému chápání smyslu a úlohy socialistické rodiny, pozornému a citlivému vztahu k dětem a starým občanům“.

V souladu s povahou společenského systému v ČSSR, zejména na základě socialistických výrobních vztahů, je rozhodujícím nástrojem řízení socialistické společnosti plán — soustava národohospodářských plánů (státní, hospodářský a oblastní plán). Z pojetí sociální sféry jako aspektu ekonomického (kulturně ideového, vlastního politického) rozvoje společnosti, ale i ze současné praxe

v SSSR je zřejmé, že nemůže existovat „sociální plánování“ jako samostatné, ale že se jedná o jednotu ekonomického a sociálního.

Národohospodářský plán, a to jak státní, tak i oblastní a hospodářský, musí plnit především funkci integrace ekonomické sféry (ekonomické politiky) s jejími sociálními aspekty (sociální politika v oblasti ekonomiky). V souladu s jeho úlohou v řízení socialistické společnosti musí národohospodářský plán obsahovat nejen cíle ekonomického rozvoje, ale i hlavní — rozhodující stránky sociálního rozvoje na dané úrovni řízení, vyjádřené adekvátními syntetickými ukazateli. Záměry a cíle sociální politiky, podrobně kvantitativně a kvalitativně rozpracované v komplexních sociálních programech a v dalších řídicích aktech, je třeba v koncentrované formě zahrnout do příslušných plánů. Tím se zajistí závaznost plnění i úkolů v oblasti sociálního rozvoje společnosti. Národohospodářský plán musí dále plnit také funkci nástroje integrujícího prostředky na sociální rozvoj (na celý sociální rozvoj, nikoliv jen související s ekonomickou sférou). Vyčíslení potřeby prostředků na sociální rozvoj, jejich odsouhlasení v souladu s možnostmi a zabezpečení v příslušných plánech je základem vědeckého a reálného řízení sociálních procesů. Existující soustava národohospodářských plánů vytváří dnes v podstatě potřebný rámec, v němž je možno dále prohlubovat ukazatele ekonomického a sociálního rozvoje.

Řešení dialektického vztahu mezi „ekonomickým“ a „sociálním“ pomocí dvou základních nástrojů řízení — plánů a programů — je třeba spatřovat v tom, že programy vyjádří sociální aspekty vývoje celé společnosti formou kvantitativních ukazatelů i kvalitativních charakteristik, plány zajistí potom vzájemnou integraci ekonomické a sociální stránky rozvoje.

* * *

Článek je příspěvkem k řešení současných otázek sociální politiky v rozvinuté socialistické společnosti. Na základě dosaženého stupně poznání formuluje pouze některá východiska a náměty s cílem upozornit na nutnost hlubokého teoretického zkoumání daných otázek. Dosažené úspěchy v sociální politice ČSSR v mnoha směrech předstihly stav teoretického poznání. Tvůrčí zkoumání a výměna názorů na funkce, cíle a metody řízení sociální politiky jsou proto žádoucím impulsem pro další rozvoj teorie i praxe.

Literatura

- Brežněv, L. I.: *Zpráva o činnosti ÚV KSSS a další úkoly strany ve vnitřní a zahraniční politice*. Rudé právo 1981, 24. II.
- Husák, G.: *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XVI. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. Praha, Svoboda 1976.
- Husák, G.: *Zpráva o činnosti strany a vývoji společnosti od XV. sjezdu KSČ a další úkoly strany*. Život strany 1981, č. 8–9.
- Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976.
- Rutkevič, M. N.: *Socialnyje otnošenija i socialnaja politika v uslovijach socializma*. Naučnyj kommunizm 1978.
- Šolcová, M.: *Sociální rozvoj a sociální politika v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti*. Praha, ÚML ÚV KSČ 1980 (interní materiál).
- Volkov, J. J.: *Metodologičeskie problemy meždunarodnogo issledovanija voprosov socialnoj politiky v socialističeskoj sfere*. Voprosy filozofii 1976, No. 7.

Резюме

Небески М.: Социальная политика — ее функции, цели и плановое управление ею

Рост значения социальной политики на этапе строительства развитого социалистического общества вызывает необходимость решения ряда теоретических вопросов и совершенствования инструментов управления ею. В области теории существуют два основных подхода к пониманию «социального». Так называемое «более широкое понимание» включает все отношения между людьми, возникающие в процессе их обще-

ственной жизни. В «более узком понимании» социальная политика (я социальное планирование) понимается как управление социальной стороной объективной реальности общественного развития.

Автор исходит из «более узкого понимания» и понимает социальную сферу общества не как самостоятельную сферу (вместе с экономической, культурно-идейной и политической), а как их аспект (точку пересечения). Целью социальной политики является участие в решении классово обусловленных различий и в частности различий между социальными группами в обществе. Понимание социальной сферы как неотъемлемого аспекта трех основных сфер общественной жизни, определение функций и целей социальной политики, приводит к дальнейшему углублению прежнего понимания содержания социального планирования. Если «социальное» является аспектом, например, «экономического», то нельзя планировать лишь «социальное», да и самостоятельное «экономическое», развитие. Необходимо приступить к планированию социального и экономического развития. Но с точки зрения функций и целей, планы социального и экономического развития необходимо строить как определенную матрицу. Вертикальную плоскость этой матрицы образуют процессы, явления и отношения экономического развития, горизонтальную плоскость — его социальные аспекты. Конкретно это означает, что показатели экономического развития (напр., розничный товарооборот, объем средств на здравоохранение, социальное обеспечение и др.) будут планироваться не только в глобальных показателях, но и с точки зрения социальной структуры (напр., семей по количеству детей, граждан пожилого возраста и др.).

Народнохозяйственный план должен выполнять функцию интеграции экономической сферы (экономической политики) с ее социальными аспектами (социальной политикой). В качестве главного инструмента управления он содержит основные, решающие задачи. Вместе с ним на передний план выступает значение комплексных социальных программ, призванных концентрировать количественные и качественные аспекты социального развития всех сфер общественной жизни.

Summary

Nebesky M.: Social Policy — Its Functions, Goals and Planned Control

The rising importance of social policy in the epoch of building up a developed socialist society calls forth the necessity to solve a number of theoretical issues and to improve the tools of its control. In the area of theory there are two basic approaches to the conception of "the social". The so-called "broader conception" covers all interhuman relations arising in the process of social life. The "narrower conception" views social policy (and social planning) as the control of the social aspect of the objective reality of social development.

Based on the "narrower conception", the paper does not conceive the social sphere of society as an independent sphere in line with the economic, the culturally ideal and the political sphere, but as their aspect (point of intersection). The aim of social policy is participation in solving class-conditioned differences, and particularly in solving differences among social groups in the society. The conception of the social sphere as an inseparable aspect of the three fundamental spheres of social life, the distinctly specified functions and goals of social policy contribute to elaborating the present conception of the content of social planning in greater detail. If "the social" is viewed e. g. as an aspect of "the economic", it is impossible to plan either the purely "social" or the independent "economic" development. The need arises to tackle social- and economic-development planning. Of course, from the point of view of functions and goals, plans of social and economic development must be conceived as a particular matrix. The vertical level of this matrix is formed by processes, phenomena and relations pertaining to economic development, the horizontal level by its social aspects. This concretely implies that indicators of economic development (e. g. retail turnover, the volume of means assigned for the health services, social security, etc.) are to be planned not only in global units but also from the point of view of social structure (e. g. families according to the number of children, old persons, etc.).

200. výročí narození významného českého myslitele, matematika, logika a filozofa Bernarda Bolzana je vzpomínáno celou naší vědeckou, filozofickou veřejností. Při zdůrazňování Bolzanova přínosu k rozvoji moderního matematického myšlení, logiky a zejména metodologie vědy a ocenění významu jeho filozofických myšlenek je poněkud zastíněna společenskovědní problematika, která je organickou součástí jeho díla.

Bolzanovo společenskovědní myšlení se formuje v době, kdy se v převážné většině evropských zemí šíří myšlenky a ideje francouzské buržoazní revoluce. S nimi se šíří i názory myslitelů, jejichž dílo bylo „ideovou přípravou“ této revoluce. V Rakousku ještě doznívá na jedné straně josefinské osvícenství⁽¹⁾ (hlavně mezi inteligencí), ale proti němu se zejména od počátku devatenáctého století formuje silná reakce, která je plně podporována Františkem I., nástupcem Leopolda II. na rakouském trůně. Na druhé straně jsou však léta 1800—1820 rovněž léty, kdy se ideově formují počátky našeho národního obrození. Bolzano sympatizuje s národními a demokratickými prvky, které rozvoj obrozeneckého myšlení provázejí. Udržuje osobní styky s řadou významných představitelů tohoto hnutí.⁽²⁾ Avšak tematické zaměření profilující části Bolzanova díla a jeho filozofická fundace ukazují, že by bylo značným zjednodušením charakterizovat Bolzana jako jednoho z „obrozenců“.

Jestliže ve svých filozofických, logických a zejména metodologických názorech byl B. Bolzano silně ovlivněn racionalistickou filozofií Leibnizovou, pak se jeho společenské a sociální názory utvářely nejen pod vlivem Rousseaua (zejména pokud jde o otázky rovnosti) a Boyla, nýbrž také pod vlivem studia v té době nejpokrokovějších ústav buržoazních států.

Otázka stanovení literárních pramenů, které ovlivnily formování Bolzanových společenských a sociálních názorů, je značně složitá. Bolzano sám se ve své autobiografii [Bolzano 1981 (c)] o této otázce téměř vůbec nezmiňuje. Stejně tak velmi málo informací v tomto směru poskytuje i jeho dosud zveřejněná korespondence. Kromě již zmíněných autorů zná Bolzano práce Reinholdovy i Herderovy, ty však nezanechávají na jeho filozofické ani obecně společenskovědní orientaci výraznější stopy. Značně mu imponuje dílo Lessingovo, kterým je nepochybně — zejména v prvních dvou desetiletích nového století — silně ovlivněn. Avšak ani to není určující pro orientaci jeho společenských a sociálních názorů.

Větší význam má v tomto směru jeho dlouholetá polemika s německou „kritickou“ filozofií, zejména s I. Kantem. Sám k tomu říká: „Mezi různými filozofickými systémy, které se objevily v novější době, patří kritická filozofie,

(1) K rozboru situace v tehdejším Rakousku viz práce K. Berky [1981].

(2) K této problematice viz například doslov J. Loužila k práci B. Bolzana: *Knižka o nejlepším státě* [Bolzano 1981 (a)] nebo již uváděná práce K. Berky [1981].

jejímž původcem je Immanuel Kant, k těm, které si nejvíce zaslouží naši pozornost, a to již kvůli: „... Protože tento kritický systém až příliš často odporuje názorům, které přednáším...“ [Bolzano 1981 (d): 132—138]. To vše však ovlivnilo spíše „způsob“ Bolzanových úvah o společnosti než jejich tematické zaměření.

Úkolem této stati není systematický výklad Bolzanových společenských názorů ani analýza gnozeologických kořenů jeho společenského myšlení. Pokusíme se pouze o postižení „charakteru“ této — i podle Bolzanova názoru — velmi závažné součásti jeho díla.

Bolzanův zájem o společenskou a sociální problematiku se utvářel již v období raného dětství pod vlivem rodinného prostředí. Konkrétnějších forem pak nabýval v době jeho filozofických studií v letech 1796—1799 [Bolzano 1981 (c): 10—14]. V této době se rovněž začal rozvíjet Bolzanův zájem o matematiku. Na matematice jej však zaujaly „vlastně jen čistě spekulativní části, neboli... jen to, co je současně filozofií“ [Bolzano 1981 (c): 29]. Způsob matematického uvažování, tak jak se s ním seznámil zejména v Kästnerově učebnici [Kästner 1758—1769], ovlivnil významně celé jeho dílo. Způsob usuzování a důsledně logická výstavba matematických úvah, stejně jako hloubka argumentace, včetně zdůvodňování zdánlivě „samozřejmých“ pravd, jsou charakteristické pro celé Bolzanovo dílo a v jistém smyslu (pokud to povaha předmětu dovoluje) se promítají i do jeho společenských úvah.

Velký význam pro formování Bolzanových společenských a sociálních názorů měla jeho pedagogická činnost.⁽³⁾ V univerzitních přednáškách a exhortách promlouval k vysokoškolské mládeži, mezi níž „koloval dosud *Systém přírody* (Helvétius), spisy Voltaireovy a jiných volnomyšlenkářů“ [Bolzano 1981 (c): 44]. Sám Bolzano byl však ovlivněn těmiž společenskými poměry jako jeho posluchači. Znal základní díla francouzských mechanických materialistů i práce Voltaireovy a ve svých vystoupeních na ně většinou kriticky reagoval.

Zde se však již promítá i základní motiv ovlivňující (subjektivně) formování Bolzanových společenských názorů. Sám jej charakterizuje jako snahu „co nejvíce přispět k obecnému blahu lidstva“. Vysoce morální aspekt, hluboké morální citění určovaly Bolzanovu praktickou pedagogickou činnost a plně se promítaly do jeho názoru na společnost. Koncentrované je to vyjádřeno ve formulaci „nejvyššího mravního zákona“: „Ze všech možných způsobů jednání volit vždy takové, které při zvážení všech důsledků nejvíc přispěje k blahu celku, lhostejno, v kterých jeho částech!“ [Bolzano 1981 (a): 139].

Přínos k obecnému blahu je tedy v Bolzanově pojetí základním kritériem pro hodnocení lidského jednání. Tento motiv prolíná celou jeho tvorbou. Prostupuje *Řeči vzdělávací akademické mládeži* [1882—87] i spis z roku 1831 *Knižka o nejlepším státě*, stejně jako řadu dalších prací věnovaných sociální a společenské problematice.

Princip prospěšnosti celku a rozvoj obecného blaha se stává Bolzanovi i nejvyšším principem při posuzování vědecké činnosti. V základním díle — *Vědoslavi* — se setkáváme s touto tezí: „Při rozkladu celkové oblasti vědy v jednotlivé vědy a při výkladu těchto věd ve vlastních učebnicích je třeba postupovat tak, jak to vyžadují zákony mravnosti, a tudíž tak, aby z toho vzešla největší možná suma dobra (co možná největší povznesení obecného blaha).“ [1981 (b): 17]

Samo určení předmětu vědy (předmětu vědeckého poznání) je u Bolzana ovlivněno Leibnizovským idealistickým racionalismem. Předmětem vědy ne-

(3) K tomu viz blíže J. Loužil [1978].

jsou reálně existující jevy a procesy,(4) nýbrž postižení určitých (objektivně existujících) „pravd o sobě“, či „pouhých pravd“. (5) Ovšem samo postižení těchto „pravd o sobě“ je opět stimulováno především morálně. To se projevuje i v „definici“ filozofie ve stati *Co je to filozofie?*: „Filozofie je věda o objektivní souvislosti všech těch pravd, k jejichž posledním důvodům se snažíme podle možnosti proniknout, abychom se stali moudřejšími a lepšími.“ (6) Tato myšlenka je vyjádřením Bolzanovy koncepce jednoty vědy a morálky, která plně odpovídá osvícenské tradici (je také akceptována naším národním obrozením) a prostupuje celé jeho dílo.

Při charakteristice Bolzanova pojetí vědy je tedy třeba zdůraznit, že motivy k vědeckopoznávací činnosti jsou především morálního charakteru („nejvyšší zákon mravní“), předmětem vědy pak je postižení „pravd o sobě“ a pro metodu vědy je charakteristický racionalistický logicismus, vyznačující se široce rozvinutou a logicky utříděnou argumentací odmítající (a nechápající) smysl a význam v té době se formující dialektiky pro rozvoj vědeckého poznání. (7)

Touto koncepcí jsou poznamenány (i když pochopitelně ne v absolutním slova smyslu) i Bolzanovy sociální a společenskovední názory. Chceme-li postihnout charakter společenskovedního poznání a postavení této problematiky v Bolzanově díle, pak první otázkou, jíž je třeba věnovat poněkud více pozornosti, je otázka pojetí samotného předmětu „společenské vědy“ či „sociálněvědního poznání“ v jeho díle. Bolzano sám se o této problematice speciálně nezmiňuje. Určitým vodítkem k hypotetické rekonstrukci jeho názorů může být (s určitým omezením) jeho vymezení „extenze“ filozofie, s níž se setkáváme v již vzpomínané stati *Co je to filozofie?* (8) Bolzano zde uvádí těchto pět „věd“: logiku, metafyziku, etiku, právní vědu a státovědu [1981 (d): 58], jimiž se podle jeho názoru „obsah“ filozofie vyčerpá. Z toho bezesporu etiku, právní vědu a státovědu je možno považovat za vědy společenské. Zvážíme-li, co o vymezení předmětu filozofie říká v závěru téže stati, pak i úkolem těchto věd je postižení „objektivní souvislosti všech těch pravd“, jež se vztahují k oblastem morálky, práva a státu.

Dalo by se tedy očekávat, že stejně důslednou a široce koncipovanou argumentaci, s jakou se setkáváme například v jeho *Vědosloví* či matematických spisech, rozvine i v dílech věnovaných těmto vědám. Avšak jak hloubka analýz, tak i způsob argumentace, stejně jako míra objektivně dosaženého poznání v těchto vědních oblastech v převážné většině prací nedosahuje úrovně, která je běžná v jeho metodologických, matematických a logických spisech. Určitou výjimku tvoří jeho úvahy etické. „Mravouku“, kterou považuje za jednu z nejprospěšnějších věd, se snaží rozvíjet způsobem, jenž se nejvíce blíží argumentaci v dílech matematických a logických. I zde se však jedná spíše o určité fragmentární zachycení etických problémů, které byly aktuální spíše „prakticky“ než „teoreticky“.

Bolzano se nepokouší o systematické, teoreticky a metodologicky skloubené vybudování kterékoli společenské vědy. Jeho společenskovední a sociální názory

(4) K tomu viz například J. Černý: *Předmluva k filozofickým názorům B. Bolzana* [1981 (d): 27].

(5) Vymezení tohoto pojmu podává Bolzano ve *Vědosloví* I. § 25, 26 [1981: 61, 63].

(6) Podle původního záměru měla být tato úvaha přednesena a vydána v *Pojednáních královské české společnosti nauk*. Avšak tento záměr zůstal nerealizován.

(7) Hlubší analýza Bolzanova pojetí vědy je obsažena v předmluvě K. Berky k novému vydání Bolzanova *Vědosloví* [Bolzano 1981 (b)].

(8) Diskusi Bolzanova pojetí filozofie viz J. Černý: *Předmluva k filozofickým názorům Bernarda Bolzana* [1981: 7–43].

jsou obsaženy v exhortách, v řadě příležitostných studií a v *Knížce o nejlepším státě*.

V exhortách (jejichž význam není dosud v naší marxistické literatuře plně doceněn) reaguje Bolzano na problémy, jimiž žili a o nichž diskutovali jeho posluchači. Převažuje v nich v mnoha případech mravní entuziasmus autora nad šíří a rozvětveností racionální argumentace. I když v nich obsažené myšlenky nejsou zpravidla výsledkem speciálního vědeckého studia dané problematiky, jsou svým obsahem v našem prostředí pokrokové a mnohdy revoluční. Jejich dobový význam vynikne tím více, uvědomíme-li si, že prakticky po dobu 15 let (s výjimkou přerušení způsobeného nemocí) jimi působil na mladou (českou i německou) inteligenci. Taková tematika, jako například „Kdo nepracuje není hoden daru života!“, „Vše je vlastnictvím všech!“ či „O podstatné rovnosti všech lidí“ působila v Rakousku v první čtvrtině minulého století jednoznačně revolučně.

I když Bolzanovy společenskovední a sociální názory nepředstavují ucelený teoretický výklad (ve smyslu jeho „vědosloví“) a jsou mnohdy motivovány především „mimovědeckými okolnostmi, sehrály ve své době významnou a pokrokovou úlohu. Snad nejvýstižněji tuto skutečnost ocenily Havlíčkovy *Národní noviny* konstatováním, „že svobodné pohybování ducha v naší vlasti je namnoze plod semene, které on rozsíval“.

V gnozeologické rovině mají Bolzanovy názory na společnost, její uspořádání a vývoj určité společné jmenovatele. V první řadě je to nepochopení významu dialektického myšlení — tak, jak se konstituovalo v německé klasické filozofii — pro poznávání společenské problematiky [Černý 1981; Loužil 1978]. I když Bolzano zastával názor, že společnost se neustále vyvíjí, hledal zdroje tohoto vývoje, stejně jako kritéria jeho hodnocení, vždy v oblasti morální.

Dalším limitujícím momentem (v gnozeologické rovině) Bolzanových názorů na společenskou problematiku byla skutečnost, že nebyl (ani zprostředkovaně) obeznámen s politickou ekonomikou konce osmnáctého a počátku devatenáctého století. Je možno tak usuzovat proto, že se nikde v jeho díle nesetkáváme ani s pozitivní, ani s negativní reakcí na myšlenky či pracovní metody tehdejší ekonomie.

Tyto dvě skutečnosti jsou zřejmě příčinou, proč Bolzano není s to pochopit význam práce a praxe pro rozvoj společnosti, a to ani ve zmysticizované podobě, jak je chápala například německá klasická filozofie. Proto také úlohu hybných sil společenského vývoje v jeho koncepci hrají „morální principy“.

Současně jsou jeho názory na společnost a zejména její státoprávní uspořádání ovlivněny — ať již v kladném či záporném smyslu — především francouzskými předrevolučními mysliteli. To se projevuje na mnoha místech v exhortách, stejně jako v *Knížce o nejlepším státě*.

Bolzano reflektuje společenskou realitu své doby ve fenomenální rovině. Nesnaží se (jak jsme viděli, není k tomu ani objektivně gnozeologicky a metodologicky vyzbrojen) na základě analýzy těchto jevů dospět k poznání toho, co se za nimi skrývá. Nachází sice „příčiny“ těchto společenských jevů, které ve svých pracích kritizuje a odsuzuje, ale tyto příčiny postihuje jen v jevové rovině. Tak například v řeči *O podstatné rovnosti všech lidí* odsuzuje státníky, „kteří se dopustili chladnokrevné zrady na lidstvu“, ale jejich jednání vysvětluje tím, že nebyli dostatečně vzděláni v „nauce o podstatné rovnosti všech lidí, o jejich stejné opodstatněném a nezcižitelném nároku na pozemskou blaženost“ [Bolzano 1981 (a): 163]. Dokonce i tam, kde odhaluje víceméně „pravou“ příčinu společenské nespravedlnosti (například soukromé vlastnictví), jde spíše o „správné tušení“ než o výsledek vědecké analýzy.

Bolzanovy společenské a sociální názory se pochopitelně vyvíjely. Jestliže v roce 1805 v „různých filozofických a teologických poznámkách“ se můžeme setkat s myšlenkou, že „nikdy nebude možno odstranit všechny neřesti, protože vyrůstají z přirozené lidské slabosti, a proto se mezi lidmi vyskytují, právě tak jako se například mezi mnoha květy vyskytne jeden nedokonalý“, pak již v „řečech vzdělávacích“ (rok 1818) dochází k názoru, že „kořeny neřesti netkví v lidské přirozenosti, ale ve společenském zřízení“.

Přes vcelku pokrokový vývoj svých společenských a sociálních názorů Bolzano nikdy nedospěl k pochopení významu lidu jako hybné síly dějin, a to ani v rovině „empirického názoru“. Přesto se u něj můžeme setkat s řadou myšlenek, v nichž se k lidu obrací. Zdůrazňuje například nutnost jeho jednoty, která mu „propůjčí nepřekonatelnou sílu v boji za svobodu a samostatnost proti nespravedlivým panovníkům“.

I když Bolzano připouští, že při odstraňování sociální nerovnosti a nespravedlnosti je nezbytné užití násilí většiny vůči menšině, zcela jednoznačně odmítá sociální revoluci, a to jak ve smyslu retrospektivním (jak je patrné na jeho vztahu k francouzské revoluci), tak ve smyslu aktuálním (jak je patrné z jeho postojů k revolučnímu dění v roce 1848 v našich zemích). Toto stanovisko je nepochybně podmíněno jeho nepochopením skutečných hybných sil dějinného vývoje na jedné straně a na druhé straně přeceněním významu morálky a osvěty pro změnu společnosti. Proto není divu, že Bolzano nechápe ani sociálně ekonomickou podstatu rodící se buržoazní společnosti, v níž žije, a tím méně pak existenci a poslání dělnické třídy. (A to dokonce ani v době, kdy se seznámil s názory Weitlingovými.)

Klíčem k hodnocení společenských jevů je mu již výše zmíněný „nejvyšší mravní zákon“. Podle něj je dobré to, co přispívá k rozmnožení obecného blaha, a špatné to, co mu odporuje. I když svůj „nejvyšší mravní zákon“ formuluje víceméně abstraktně, je průvodním znakem jeho společenských a sociálně politických názorů silná kritičnost vůči sociální nespravedlnosti i morální odsouzení nejen feudální, ale i rodící se kapitalistické formy vykořisťování a útlaku. Velmi ostré kritické poznámky na adresu tehdejší společnosti můžeme nalézt jak v jeho exhortách, tak zejména v jeho *Knížce o nejlepším státě*. Tato práce představuje vůbec první sociální utopii vzniklou v českých zemích (i když zejména ve starší bolzanovské literatuře se vyskytlo značné množství úvah o vlivu „cizích vzorů“, zejména Cabeta, na její obsah).⁽⁹⁾ Bolzano v ní podává obraz společnosti, která podle jeho názoru dokáže zajistit nejvyšší možnou míru „obecného blaha“. Svými kořeny, zejména pokud jde o státoprávní uspořádání a pojetí sociální problematiky, tkví tato práce v utopickém myšlení konce osmnáctého století. Výrazně se v ní rovněž projevuje Bolzanova obecně etická motivace a jeho abstraktní humanismus. Proto v ní také není (stejně jako v ostatních jeho pracích věnovaných společenské problematice) obsažen ani náznak způsobu, jímž je možno tohoto optimálního společenského a státního uspořádání dosáhnout.

V této Bolzanově práci se můžeme setkat s řadou myšlenek, které se vyskytují v exhortách. (Je to dáno tím, že první verze vznikla na počátku dvacátých let, tedy v bezprostřední návaznosti na ně.) Zde však byly transponovány v poněkud jiném kontextu. Víceméně definitivní podobu dostala tato práce na počátku třicátých let (1831), avšak i v pozdější době na ní Bolzano pracoval. Od původního úmyslu vydat tuto práci jej však odradila hrozba revolučního

(9) Touto otázkou, právě tak jako začleněním tohoto Bolzanova díla do celkového kontextu utopické literatury, se zabývá J. Loužil v doslovu ke *Knížce o nejlepším státě* [Bolzano 1981 (a)].

hnutí v roce 1848. I v tomto rozhodnutí se projevil v určité míře Bolzanův vztah ke společenské problematice.

Bolzanova idea nejlepšího státu, jak ostatně vyplývá již z toho co jsme uvedli výše, postrádá sebemenší náznaky řešení nejdůležitější sféry reprodukce života společnosti — výrobní sféry. V tomto smyslu lze mluvit o jistém „zaostávání“ za pracemi utopistů z počátku devatenáctého století. V kapitole věnované výrobě a průmyslu se setkáváme pouze s několika víceméně povrchními myšlenkami o vzájemné spolupráci. Větší pozornost věnuje Bolzano otázkám rozdělování a spotřeby. Zde se v mnohém blíží k idejím spotřebního komunismu.

V Bolzanových společenských a sociálních názorech jako celku sehrává podstatnou úlohu idea vzájemné rovnosti lidí. Považuje ji za jednu z nejpodstatnějších a nejdůležitějších idejí v dějinách lidstva. V jistém smyslu je mu důsledkem (a současně také předpokladem) realizace nejvyššího mravního zákona. Jí podřizuje ve společenském vývoji všechno ostatní. Již v roce 1809 v jedné ze svých exhort říká posluchačům: „raději pochybujte o kterékoli jiné pravdě, o božském původu naší svaté víry či o nesmrtelnosti duše, ano raději pochybujte — co pravím! — o existenci Boha na nebesích, než abyste jen na okamžik zapochybovali o podstatné rovnosti všech lidí a o navěky nezměnitelné povinnosti, která z toho vyplývá: „Milovat každého jako sebe sama“ [Bolzano 1981 (a): 166]. Revoluční obsah a smysl takových úvah je bezesporný.

Bolzano nechápe podstatnou rovnost lidí pouze jako „rovnost lidí před zákonem“, tak jak ji zaručovali nejpokrokovější buržoazní ústavy té doby. Nejhlubší smysl této rovnosti spočívá podle něj v rovině sociální.

Bolzano však nechápe strukturu a tím méně zákonitosti vývoje společnosti, v níž žije. Proto i problém sociální rovnosti pojímá víceméně eticky. Vidí, že řada z pozic „nejvyššího mravního zákona“ odsouzeníhodných jevů v tehdejší společnosti je způsobena vládnoucími vlastnickými poměry. Proto také ve svých exhortách, v *Knížce o nejlepším státě* i pozdějších pracích o společenské problematice věnuje velkou pozornost otázce vlastnictví. Avšak ani zde se jeho úvahy neopírají o rozbor funkce určitého vlastnického vztahu na daném stupni vývoje společnosti. Výrazně se v nich projevuje spíše morální rozhořčení nad existující majetkovou nerovností. „Krajní majetková nerovnost a žárlivě strážené hranice mezi majetkem jednoho a druhého urážejí oko humanisty“. Velmi jasně se k problematice vlastnictví vyslovuje v jedné ze svých exhort: „Nazýváte-li právo užívat pozemské statky ku prospěchu celku právem vlastnickým, pak je v tomto smyslu každý předmět, který lze k něčemu použít, vlastnictvím celého lidstva“. I když v této formulaci jednoznačně zdůrazňuje princip celospolečenského vlastnictví (zde je opět patrný vliv Rousseaua), neodmítá zcela smysl existence soukromého vlastnictví.

V *Knížce o nejlepším státě*, v níž je otázkám vlastnictví věnována poměrně obsáhlá kapitola (o majetku) Bolzano píše: „Vždyť — jak známo — byly ústavy, které odpíraly jednotlivci jakékoliv vlastnictví. Šlo se tu však příliš daleko! Vždyť vzejde z toho mnoho dobrého, dá-li se občanům — třeba jen dospělým a zodpovědným za své konání — skutečné právo vlastnické, byť jen — na některé věci.“ [1981 (a): 58] Současně konkretizuje toto „právo na soukromé vlastnictví“ a zdůvodňuje jeho rozumnost. „Věc, která může být k užtku a k potřebě jen určitému jednotlivci, ostatním však nemůže být ani k tomu, ani k onomu, nechť se stane v účelně řízeném státě vlastnictvím jednotlivce“ [1981 (a): 59].

Připuštění existence soukromého vlastnictví (Bolzano však nerozlišuje mezi soukromým a osobním vlastnictvím: jak ukazuje výše uvedený citát, má na mysli spíše osobní, nikoli soukromé vlastnictví) v jistém smyslu omezuje i jeho

základní ideu, ideu podstatné rovnosti mezi lidmi, proto také připouští existenci „majetkové nerovnosti“ [1981 (a): 37]. Existence soukromého (osobního) vlastnictví majetku, který několikrát převyšuje potřebu vlastníka, je ve zřejmém rozporu s výše citovanou myšlenkou, podle níž Bolzano omezuje soukromé vlastnictví principem „prospěšné použitelnosti“. I v tom se projevuje Bolzanovo nepochopení podstaty a významu vlastnictví ve vývoji společnosti.

Dalším z rysů charakterizujících Bolzanovo pojetí společnosti je myšlenka „stálého pokroku lidského pokolení“. I v tom se liší od řady svých předchůdců a současníků. Pokrok je podle něj charakterizován jako „věčně trvající cesta vpřed, jež zanikne teprve s vymřením lidstva samotného“ [1951: 65]. I o myšlence společenského pokroku však platí to, co o všech ostatních Bolzanových společenských a sociálních názorech. Je gnozeologicky i třídně limitovaná a je lokalizovaná spíše do oblasti morálního rozvoje člověka či lidstva než do sféry sociální.

Za pokrok nepovažuje Bolzano cestu vpřed „kterýmkoliv směrem, nýbrž jen za třemi nejdůležitějšími věcmi: moudrostí, ctností, blažeností“ [1951: 63]. V pojetí těchto tří základních směrů pokroku se opět projevuje osvícenskoracionalistické spojení osvěty a morálky. Bolzano však nechápe základní tři směry pokroku izolovaně. „Moudrost“ je mu předpokladem ke zdokonalování „ctnosti“, a naopak „ctnost“ je nemyslitelná, není-li provázena láskou k moudrosti. Dokonalá jednota moudrosti a ctnosti, jejich rozvoj, je pak podle Bolzana základním nástrojem k překonávání utrpení a tím k dosažení „pravé blaženosti“.

Problematika pokroku, jak jsme viděli, je tedy Bolzanem lokalizována do sféry společenského vědomí, zejména pak morálky. Úzce souvisí (dokonce v jistém smyslu je důsledkem) s konkretizací jeho „nejvyššího zákona mravního“. Sféra morálky sehrává tak v Bolzanových společenskovědních a sociálních názorech úlohu integračního činitele. Je základním zdrojem procesu neustálého lidského i společenského zdokonalování. Je také prostředkem a základním kritériem hodnocení společenského pokroku.

Knižka o nejlepším státě není Bolzanovým posledním dílem věnovaným společenským a sociálním otázkám. Sociální problematikou se zabývá i později a téměř na konci svého života vydává práci nazvanou *O dobročinnosti, blahu trpícího lidstva*. V ní se opět projevuje eticko-humanistická determinace jeho názorů na společnost.

Přibližně v téže době píše i článek velmi konkrétního sociálního zaměření *Názory na odstranění bíd, kterážto nyní panuje mezi značnou částí obyvatel Prahy*. Líčí v něm bídu, která tehdy panovala zejména na pražských předměstích, a i když není s to (v důsledku gnozeologických a třídních omezení) identifikovat skutečné zdroje a příčiny této situace, vyjadřuje velmi kritické názory na adresu „mocných“ tehdejší společnosti.

Jak jsme viděli, Bolzano nepodává systematický výklad společenské a sociální problematiky, neklade ve svém díle rovněž teoretické a metodologické základy společenské vědy. Přesto však je jedním z prvních filozofických a teoretických myslitelů v našich zemích, který věnuje společenské a sociální problematice poměrně značnou pozornost.

I když nevytváří ve svém díle žádný projekt reálné změny společenských poměrů a sociálně kritický charakter jeho názorů je, jak jsme viděli, gnozeologicky i třídně omezen, nemění to nic na pozitivní úloze, kterou jeho myšlenky v tomto směru sehrály mezi tehdejší (českou i německou) inteligencí v Čechách.

- Berka, K.: *Bernard Bolzano*. Praha, Horizont 1981.
 Bolzano, B.: *Knižka o nejlepším státě*. Praha, Mladá fronta 1981 (a).
 Bolzano, B.: *O pokroku a dobročinnosti*. Praha, Vyšehrad 1951.
 Bolzano, B.: *Reči vzdělávací akademické mládeži I—IV*. Praha, 1882—87.
 Bolzano, B.: *Vědoslovi (výbor)*. Praha, Academia 1981 (b).
 Bolzano, B.: *Vlastní životopis*. Praha, Odeon 1981 (c).
 Bolzano, B.: *Výbor z filozofických spisů*. Praha, Svoboda 1981 (d).
 Černý, J.: *Předmluva k filozofickým názorům B. Bolzana*. In: B. Bolzano [1981 (d)].
 Kästner, A. G.: *Anfangsfründe der Mathematik I—IV*. Göttingen 1758—1769.
 Loužil, J.: *Bernard Bolzano*. Praha, Melantrich 1978.

Резюме

Чехак В.: К характеру обществоведческого познания в трудах Бернарда Больцано

Статья посвящена проблематике общественного познания и общественных взглядов в трудах Б. Больцано. В вводной части рассматривается вопрос мотивации интереса, проявляемого Б. Больцано к общественной проблематике. Одновременно дается краткая информация о его теоретических и методологических подходах.

Характер подхода Больцано к обществоведческой проблематике в логическом и методологическом отношении в известном смысле «менее последователен», чем в остальных сферах его теоретического творчества. Это обусловлено уже характером работ, в которых мы сталкиваемся с его взглядами, посвященными обществоведческой проблематике. Это преимущественно его «exhortu» и особенно его работа «*О самом лучшем государстве*». В этих работах Больцано находится зачастую скорее перед необходимостью высказать свою точку зрения по актуальному вопросу того времени (широко обсуждаемому среди его слушателей и читателей), чем перед проблемой создания теоретически и методологически последовательных основ общественной науки. Некоторое исключение представляют его исследования, посвященные этике и проблематике морали. Эта сфера является для него областью важнейшего совершенствования человека и его общества. Она ключ, а в известной мере, итог всех усилий по умножению «всеобщего благоденствия». Она развивается как совокупность логическо-этнических результатов его высшего «нравственного закона».

В дальнейшей части работы уделяется внимание другим проблемным областям общественных взглядов Больцано. Это вопрос принципиального равенства всех людей, «проблематика» собственности и понимание общественного прогресса. На этих вопросах иллюстрируется актуальность общественных взглядов Больцано в его эпоху, и в то же время их гиосеологическая и классовая ограниченность.

Summary

Čechák V.: On the Character of Social-scientific Cognition in the Works of Bernard Bolzano

The present paper deals with problems of social cognition and social views expounded in the works of B. Bolzano. Its introductory part is concerned with the question of the motivation of B. Bolzano's interest in social problems, simultaneously giving a concise information in his theoretical and methodological approaches.

The character of Bolzano's approach to the social-scientific problem area is logically and methodologically „less consequential“, in certain sense of the word, than

is the case in other areas of his theoretical activity. This is given by the character itself of the works where his social-scientific views are put forth. First of all it is his "exhorts", and particularly his booklet *On the Best State* that can be referred to in this connection. In these works Bolzano frequently proceeds under the pressure of necessity to give his opinion on the topical issue of his time (profusely discussed by his students and his eventual readers), being much less concerned with the problem of establishing theoretically and methodologically consistent foundations of social science. Considerations devoted to ethics and the problems of morale represent a certain exception. In Bolzano's conception, this area is one of paramount importance in perfecting man as well as his society. It is the key and, in a particular sense, also the outcome of all efforts aimed at enhancing "general welfare". It is developed as a set of logico-ethical issues of his highest "moral law".

In the following part, attention is paid to the further question of the substantial equality of all people, the "problems" of ownership, and the conception of social progress. These issues are used to throw light not only upon the time-bound topicality of Bolzano's social notions, but simultaneously also upon their gnoseological and class limitation.

Letošního roku bylo do významných jubilejí UNESCO zařazeno 200. výročí narození Bernarda Bolzana (5. 10. 1781 — 18. 12. 1848), významného pražského matematika, logika, filozofa a sociálního myslitele. Bolzanovy životní osudy, neblaze poznamenané perzekucí rakouského státu a katolické církve, i jeho pedagogická a veřejná působnost jsou nerozlučně spjaty se společenským, sociálním a kulturním vývojem naší společnosti v období národního obrození. Jeho místo v našich novodobých dějinách kladně hodnotili přední představitelé našeho veřejného a kulturního života devatenáctého století — Fr. Palacký, Fr. L. Rieger, J. Dobrovský, K. Havlíček Borovský, Fr. L. Čelakovský, J. Neruda a mnozí další. K pokrokovým stránkám Bolzanova dědictví se hlásí i naše socialistická společnost, jak to zdůraznil ve svém programovém vyhlášení k založení Československé akademie věd Z. Nejedlý.

Bolzanův význam v našich i světových kulturních dějinách tkví především v jeho pracích o matematice, logice a teorii vědy. Nedílnou součást jeho odkazu tvoří i jeho sociálně kritické ideje, které shrnul ve své sociální utopii *O Nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jež lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*, která byla dokončena v první polovině čtyřicátých let, ale poprvé zveřejněna až v roce 1932. Tato sociálně kritická utopie, první tohoto druhu v našich zemích, obsahuje řadu velmi podnětných, na svou dobu velmi pokrokových myšlenek blízkých koncepcím kriticko-utopistického socialismu.⁽¹⁾ Bolzanova vize účelného uspořádání lidské společnosti budoucnosti, nepodložená však poznatky o reálných hybných silách společenského vývoje (jako všechny jiné sociální názory formulované před vznikem vědeckého socialismu), má zjevně utopické rysy, k nimž navíc přistupují velmi přísné etické požadavky, jež jsou důsledkem moralizujícího postoje k životu jedince i společnosti.

V této stati, věnované 200. výročí narození Bernarda Bolzana, si klademe za cíl co nejvěrněji reprodukovat jednu z významných složek jeho koncepce společnosti — názory na způsob života —, aniž bychom je však podrobněji posuzovali a hodnotili z hlediska soudobého pojetí životního způsobu.

B. Bolzano se zabýval nejrůznějšími aspekty životního způsobu lidí jednak ve svých exhortách, nedělních a svátečních kázáních pro pražské vysokoškolačky, jež patřily k jeho pedagogickým povinnostem profesora filozofické fakulty,⁽²⁾ jednak ve své sociálně kritické utopii, kde se je snažil shrnout v syste-

(1) Význam této utopie ocenil J. Wagenknecht-Jakeš ve stati *Bernard Bolzano, předchůdce socialismu v Čechách* (Tvorba 13, 1938, č. 21, s. 248) těmito slovy: „Naše dělnictvo může být hrdé, že první velká koncepce společenské organizace, vytyčená v počátcích nových dějin českých, byla prodchnuta ideálem socialistickým. Pro tyto socialistické myšlenky je Bolzanovo dílo stále živé a stane se jistě záhy populárním“.

(2) Bolzano zastával tuto funkci od 19. 4. 1805 až do 19. 1. 1820, kdy byl na základě rozhodnutí státní rady sesazen.

matičtější podobě. Nešlo mu přitom pouze o charakteristiku materiálních podmínek životního způsobu⁽³⁾ a jejich reflexi v jednání a myšlení lidí, ani pouze o popis postojů ke světu a společnosti, jak se s nimi setkával ve své době. V návaznosti na etické názory, jež vycházejí z nejvyššího mravního zákona: „ze všech možných způsobů jednání vol vždy takový, který při zvážení všech důsledků nejvíc přispěje k blahu celku, lhostejno, v kterých jeho částech“ [1884: I, 236], i pod vlivem své pevné víry v lepší uspořádání budoucí občanské společnosti se Bolzano snažil spíše podat ideální obraz „obecně užitečného“ [1849: 201], „rozumného“ [1852: 86] „dobrého“ [1850: 208] či „skromného“ [1852: 100] způsobu života.

Již v této specifikaci se obrátí určitá moralizující tendence jeho přístupu k problematice životního způsobu, který však ve svých hlavních rysech neztrácí ze zřetele skutečný život lidí. Bolzano usiluje o to, aby si lidé uvědomili, že jejich život má být opravdu dobrý, zdravý a prospěšný. Kdo bude chtít „žít se ctí“ v účelně zařízeném státě, od toho je třeba požadovat, „aby aspoň budil zdání, že žije prostě, střídme, má zásluhy o lidstvo, potřebuje málo pro sebe a mnohem více koná pro dobro a blaho jiných“ [1949: 130].

Co rozumí Bolzano způsobem života, přesněji řečeno dobrým způsobem života, který rozhodně nelze identifikovat „s panujícím způsobem života“ [1850: 217]? Na tuto otázku se pokouší dát obsírnou odpověď ve svých třech exhortách *O dobrém způsobu života*, přednesených v roce 1819. Zde současně poukazuje na význam takového způsobu života každého jednotlivce pro celou společnost a zdůvodňuje, jaký blahodárný vliv to má na ctnost i na štěstí lidí. Bolzano je si dobře vědom, že tento pojem má značně „kolísavý význam“, neboť lidé pokládají i zcela protichůdné věci za výraz dobrého způsobu života, a proto jej vymezuje: Dobrý způsob života je tím souborem všech pravidel, které nás na základě dovedností získaných cvikem vedou k tomu, aby náš způsob styku s bližními byl pro nás i pro jiné tak příjemný a plodný, jak to jen umožňuje povaha cílů, které jsme si předsevzali [1850: 211]. Poznává přitom, že pod slovem „Lebensart“ si zřejmě nesmíme představovat nic jiného než určitý způsob, jak si zařídit svůj život, a to svůj společenský život, neboli styk s bližními. Slovo „Art“ poukazuje pak na to, že do životního způsobu musíme zahrnovat nejen to, co člověk dělá, ale jak to dělá. Máme-li proto objasnit rozdíl mezi látkou neboli obsahem nějakého jednání a způsobem, jak je toto jednání uskutečňováno, musíme k jeho obsahu počítat vše to, co jsme s jasným vědomím a záměrně vykonali, kdežto ke způsobu jednání pouze to, co se událo bez jasného vědomí nebo bez úmyslu, z pouhého zvyku.

V tomto kontextu omezuje Bolzano dobrý způsob života na pravidla slušného, způsobného a přirozeného chování, na zdvořilé, nikoli však vtíravé vystupování ve společnosti, které zpřijemňuje vzájemný styk mezi lidmi a přispívá k tomu, že se stáváme oblíbenými [1850: 215], na projev úcty k těm lidem, kteří si toho zaslouhují, na velkorysé jednání, pokud to není v rozporu s povinností pravdomluvnosti a s úsilím napravovat zlo [1850: 221], na ochotu pomáhat ostatním lidem, prostě na všechny takové formy jednání, které vedou k upevňování ctnostného a mravního života jiných lidí a jimiž každý jedinec zároveň pečuje o rozvoj svého rozumu a zušlechtění svého srdce [1850: 223].

Toto pojetí životního způsobu je ovšem velmi úzké a zdaleka nepostihuje mnohé další aspekty rozumného způsobu života, o nichž se Bolzano zmiňuje

(3) Bolzano užívá synonymně těchto výrazů: „Lebenswandel“ [1850: 92], „Lebensart“ [1850: 209] a „Lebensweise“ [1852: 224].

v jiných svých exhortách. Tak například ve svém kázání *O nerovnosti stavů* z roku 1817 uvádí způsob života do souvislosti se zaměstnáním a vyvozuje z rozdílného postavení lidí ve společnosti „znatelné rozdíly ve stupni rozvoje duchovních sil, ve vlastnění umění a věd“ [1849: 37]. Ve své knížce *O nejlepším státě* rovněž spojuje způsob života se zaměstnáním občanů [1949: 95]. Navíc se zde zcela explicitně hlásí k mnohem širšímu pojetí, klade-li si otázku, „zda zaměstnání občanstva a jeho výživa, ráz zábav apod., krátce celý způsob života není škodný životu a zdraví“, jejíž zodpovězení přísluší především lékařům [1949: 76].

Shrneme-li jednotlivé pasáže v jeho exhortách a v jeho sociálně kritické utopii, v nichž fakticky pojednává o otázkách, které se s ohledem na jeho vlastní představy bezprostředně nebo zprostředkovaně dotýkají životního způsobu, můžeme zcela oprávněně konstatovat, že Bolzanovo stanovisko k této problematice je založeno širěji. Bere v úvahu různé nezbytné materiální podmínky života, jako jsou výživa, odívání a bydlení. U všech těchto aspektů zdůrazňuje účelnost, nenáročnost a skromnost [1949: 119, 122, 135].

Nenáročnost doporučovaná v souvislosti s uspokojováním základních materiálních potřeb není výrazem nějakého asketického, rigorózně moralistického postoje. Bolzano kritizuje některá „přehnaná a opravdu mylná pravidla ctnosti“, protože jsou ve svých důsledcích v rozporu s „předpisy rozumu“ a odporují i našim vnitřním pocitům [1850: 9]. Vytýčuje-li ve vztahu k materiálním podmínkám života ideál skromnosti, činí tak ze dvou důvodů: Za prvé proto, že všeobecné rozšíření nenáročného způsobu života by vedlo k získání prostředků, kterých by bylo možno využít ve prospěch lidí žijících v bídě [1852: 89]; za druhé proto, že podle Bolzanova názoru je šťastný „nikoli ten, kdo má mnohé, nýbrž kdo málo požaduje“ [1852: 100]. Nenáročný člověk žije lépe a nachází všude vnitřní uspokojení. Naproti tomu náročný člověk, který hledá smysl života v materiálních požitcích, není ani spokojen, ani šťasten [1852: 90]. Takový postoj k životu je v rozporu s jeho vlastním životním krédem: „Šťastným být a jiné blažit — toť úkol člověka“.

K povinnostem užitečného způsobu života, jehož konečným cílem je obecné blaho, patří společensky prospěšný způsob zaměstnávání každého člověka, pokud mu to umožňuje jeho zdravotní stav. Proti zahálčivým lidem, proti všem těm, kteří nepracují a přesto žijí mnohem lépe než těžce pracující rolníci či řemeslníci, dělníci a horníci, vystupuje Bolzano ve svých exhortách s velkým rozhořčením. „Kdo jen žije a nečinně žije, nezaslouží si daru života, neboť svou nečinností připravuje sebe i jiné o požitky, které by mohl vytvořit svou prací. Stát má plné právo přinutit jej hrozbou odnětí prostředků nezbytných k životu k tomu, aby šel do sebe a zahájil činný život!“ [1849: 196]. V účelně zařízeném státě „je člověku třeba zaměstnání, povalečství, zahálka je zhoubná“ [1949: 95]. Bolzanovi nejde ovšem o jakékoli zaměstnání, nýbrž o činnost sloužící potřebám společnosti. Při posuzování povahy práce není vždy snadné rozhodnout, zda je opravdu užitečná. Pokud se však dá prokázat, že určité zaměstnání není ani užitečné, ani efektivní, doporučuje Bolzano je zakázat. Má přitom na mysli zejména takové pracovní úkony, které mohou být nahrazeny stroji [1949: 97].

Při hodnocení povahy zaměstnání ve vztahu k rozumnému životnímu způsobu dospívá Bolzano na základě poznatku, „že ve všech státech, které až dosud existují, panuje příliš velká nerovnost ve způsobu vzdělání a zaměstnání“ [1949: 134], k velmi pozoruhodné myšlence o negativním vlivu dělby práce na rozvoj člověka. Navrhuje překonat její škodlivé důsledky vzájemnou kom-

penzací mezi manuální a duševní prací nebo alespoň přiměřeným využitím volného času, odpovídající přípravou mládeže na výkon různých povolání. V účelně uspořádaném státním zřízení by člověk podle jeho názoru neměl vykonávat jenom jedno zaměstnání, ale měl by je střídat, a to nejen duševní práci s tělesnou, ale i naopak, třebaže je to mnohem obtížnější. Obměna intelektuálních činností tělesnou prací vede k ovládnutí pudů, zejména pohlavních [1852: 169].

Mnohá zaměstnání jsou takové povahy, že je nelze vykonávat po celý život, protože se tím „buď kazí zdraví, brzdí vývoj sil, všestranné zdokonalování člověka, nebo to okrádá o životní požitky, nebo dokonce že to brání tomu, aby příslušný výkon dosáhl vrcholu, aby dospěl k mistrovství“ [1949: 98]. Tyto nedostatky jednostranného pracovního zaměření, ať již jde o práci manuální nebo duševní, má „způsob života, jaký vedou naši lidé na venkově nebo v řemeslech, ale také umělci a lidé, kterým práce „učení“ jsou povoláním“ [1949: 98].

Ze zásadní úlohy aktivního podílu každého jedince na tvorbě hmotných a duchovních statků ve prospěch celé společnosti vyvozuje Bolzano v rovině životních postojů lidí *ideál pracovitosti*. Při konkretizaci tohoto ideálu [1851: 217 an.] zdůrazňuje pili zemědělce, který se stará o naši obživu, pracovitost řemeslníka, který nám zajišťuje prostředky k odívání, bydlení a různé přístroje potřebné „pro práci či zábavu“, i pili učence, který svými vynálezy usnadňuje činnost zemědělce a řemeslníka a svými spisy nás činí moudrými, dobrými a šťastnými.

Způsob zaměstnání má také zásadní vliv na vhodné *využívání volného času*. Základním předpokladem jeho rozumného využívání je přiměřená změna činnosti. Lidé, kteří ve všedních dnech těžce pracují manuálně, měli by být ve dnech klidu této práce „zcela zbaveni“ [1949: 136]. Naproti tomu ti, kdo pracují duševně, by se měli zabývat prací tělesnou.

Tento požadavek — konstatuje Bolzano — není však zatím v praxi realizován. Řemeslníci, dělníci a pochopitelně i rolníci (jejichž namáhavou práci Bolzano velmi dobře poznal během svého dlouholetého pobytu na statku J. Hoffmanna v Těchobuzi), jsou bohužel lidskou společností odsouzeni k tomu, aby se dřeli „od rána do noci a po celý rok jenom prací tělesnou“, a proto také sotva mohou „cvičit a vyvinout síly duchovní“ [1949: 98]. Avšak ani lidé, kteří se zabývají duševní prací, nevyužívají rozumně svého volného času: místo toho, aby k uchování svého zdraví i k rozptýlení mysli vykonávali nějakou užitečnou práci tělesnou, tráví „chvilu oddechu povětšinou bez užitku — procházkami, u šachů, rozhovorem u sklenice vína, kouřením apod.“ [1949: 97].

Možnost nápravy spatřuje Bolzano v tom, že v účelně zařízeném státě budoucnosti budou v každé obci zřízeny zvláštní místnosti nebo celé budovy, „kde by měl každý příležitost k užitečné práci“. Tuto práci by zde občané vykonávali bezplatně jenom kvůli změně svého pravidelného zaměstnání, nebo i za mzdu, kdyby si to přáli. Bolzano doufá, že tyto domy budou lidé navštěvovat tak rádi jako až dosud hostince, protože zde najdou „vhodné vyplnění prázdné chvíle, zaměstnání a v něm zábavu i společnost“ [1949: 102].

Volný čas nemá být vyplněn jenom nějakou užitečnou prací, ale i dalším *sebevzděláním*. Každý člověk by měl po celý život pokračovat ve svém intelektuálním i mravním vzdělávání, a to buď studiem užitečné literatury, nebo návštěvou „nedělní školy“ [1949: 72]. Zejména představitelé inteligence — lékaři, učitelé nebo právníci a samozřejmě vědci — by se měli z profesionálních důvodů vzdělávat ve vyšších vědách [1849: 25]. Bolzano odmítá výmluvy, že na

alší vzdělávání dospělých osob nezbyvá čas [1852: 105]. Připouští ovšem s potvrděním [1849: 12], že v případě řemeslníků a zemědělců, o jejichž výchovu vzdělání se společnost stará jen velmi málo, je nezáměr o další vzdělávání a dnech odpočinku a dnech svátečních podmíněn objektivními příčinami, které by měly být v budoucnosti odstraněny.

Vhodným využíváním volného času je také *cestování*. Slouží k upevňování zdraví, rozšiřuje obzor lidí a „rozmnožuje vědomosti člověka“. Soukromé cestování, jehož „předním účelem je vzdělávání ducha“, i výlety do přírody, jež umožňují nejen poznání jejích krás, ale i shlédnutí různých pamětihodností, upevňuje zároveň smysl pro pospolitost. Proto také Bolzano doporučuje, aby „se tyto cesty konaly ve společnosti“. Společné pěší túry mládeže, právě tak jako společné cestování, jsou zábavnější, méně nákladné a také poučnější, neboť lidé se mohou navzájem informovat o tom, co vidí, tím, že „o tom hovoří, zakotvují dojmy trvaleji“ [1949: 133].

Ve společnosti se má rozumný člověk pro své potěšení oddávat i *zábavě*, jež velmi významně přispívá k jeho vhodnému vyžití v době volna. Společenské prostředí zvyšuje totiž vlastní požitek ze zábavy a zároveň „brání přepínání požitku“ [1949: 134]. Nejvhodnějším prostředkem pro trávení volného času ušlechtilou zábavou je vlastní domov, rodina. Bolzano uvádí různé druhy státem dovolených zábav: četbu novin a zábavných publikací, diskuse o různých problémech, „pokud nejsou nemravné“, řešení hádanek, různé společenské hry i sázky, „pokud nejsou o peníze“, tělocvičné hry, slušné tance pro mládež a mladé lidi, hudbu, zpěv, cvičnou střelbu i lov zvěře, „je-li právě potřebný“. Karetní hry, které patří k „zábavám podřadné ceny“ svědčí sice o špatném vkusu, nejsou však — pokud se ovšem nehraje o peníze — samy o sobě škodlivé. Co však Bolzano zásadně odmítá, jsou hry o štěstí, například loterie, protože tento druh zábavy má zhoubný vliv „na obecnou mravnost ve státě“ [1949: 135]. Z těchto důvodů se staví i proti dramatickému umění, ať již je provozováno profesionálními herci, nebo ochotníky, a v účelně zařízeném státě požaduje jeho zákaz [1949: 118]. Nebude v něm také dovoleno, „aby někdo za živnost nebo za řemeslo si zvolil hudbu, tanec, herectví, a kousky „kouzelnické““ [1949: 99].

Protože život každého člověka se uskutečňuje ve společnosti, nepatří k dobrému životnímu způsobu jen uspokojivé zabezpečení jeho materiálních potřeb, užitečný způsob zaměstnání a rozumné využívání volného času, ale i harmonický *rodinný život*. Společné manželství, tiché radosti a ctnosti rodinného soužití [1850: 247] jsou pro Bolzana z různých důvodů, především morálních, nejzákladnějším předpokladem šťastného a spokojeného života. Touto problematikou se obšírněji zabývá zejména ve svém kázání *O výhodách rodinného života* a ve dvou exhortacích *O nejdůležitějších vadách, jež ničí rodinné štěstí*, proslovených v roce 1812.

Rodinný život, který je z etických i ryze praktických důvodů nezbytný k zachování a rozmnožování lidstva, je pro člověka nejprůměrnějším způsobem života a skýtá také ty nejlepší podmínky pro dobrou a řádnou výchovu dětí. První výhodou rodinného života je to, že ukládá mnohé závazky a povinnosti, jejichž plnění vede k mravnímu zdokonalování, a že učí i způsobům dobrého společenského soužití [1850: 112]. Rodinný život je dále důležitý „pro zušlechtnění srdce“ i „pro zvýšení blaha“, neboť nejlépe zajišťuje „nejčistší a nejušlechtlejší radosti, které se společnou účastí ještě zvyšují“ [1850: 117]. Protože lidský život není jen „nepřetržitou řadou radostí a zábav“, a každého z nás více nebo méně postihnou i bolesti a strasti, tkví význam rodinného soužití i v tom, že ulehčuje snášet „všechny bolesti a protivenství života“ [1850: 120].

V souvislosti s narušováním rodinných svazků (více ve městech a u majetných a vzdělaných vrstev) upozorňuje Bolzano na nejružnější zdroje, jež ohrožují rodinné štěstí [1850: 124 an.]. S požitkem rodinného blaha je v první řadě neslučitelné každé „hrubé a hříšné smýšlení“. Dalším nebezpečím je „škodlivá neřest prostopášnosti“, která se projevuje většinou u mužů mladšího věku. Štěstí spokojeného rodinného života narušuje i slavomam mužů zralého věku, kteří touží po slávě a počtách a snaží se „dobýt si velikého jména u vrstevníků i potomstva“. Ve stáří ztěžuje rodinný život zase lakota. Konečně poslední příčinou, proč tak mnohé rodiny postrádají domácí štěstí, je „zanedbání oněch povinností, které má každý jednotlivý člen rodiny k ostatním“. V této souvislosti se Bolzano zcela jednoznačně a nekompromisně staví za práva žen(4) a vytýká mužům, že svým manželkám neprokazují patřičnou lásku a úctu, kterou zasluhují i jako matky, že s nimi nejednají jako se svými přítelkyněmi, ale nakládají s nimi spíše jako s otrokyněmi.

Kromě těchto zásadních příčin nešťastných manželství, jejichž škodlivost je bezprostředně zřejmá, se Bolzano zmiňuje ještě o dalších, méně zjevných [1850: 135 an.]. Mnozí lidé projevují ve styku s ostatními rodinnými příslušníky náladovost, bezohlednost, ba i hrubost. Ve styku s lidmi, a tím spíše v rodině, je však třeba vystupovat ohleduplně a snažit se o vzájemné porozumění. Bohužel existují však lidé, kteří si na veřejnosti získali věhlas jemného způsobu života, ale doma se chovají nanejvýše nevychovaně. Pohodu rodinného života narušují i přepjaté nároky, jež jsou kladeny na členy vlastní rodiny. S každou formou společenského života, a tudíž i rodinného, je v rozporu svéhlavost a umíněnost. Soulad manželského života zejména ve velkých městech kalí i „neblahá náklonnost k požitkům drahých zábav ve větších společnostech“. Lidé, kteří pahnou po „strojených a nepřírozených zábavách bohatců“, nemožou mít smysl „pro přirozené a prosté radosti rodinného života“. Ve své mar-nivě tužbě po „zábavách velkého světa“ jsou jejich smysly otupeny pro všechny všední, čisté a nevinné radosti, jež jim poskytuje styk s manželkou a dětmi. Nemohou proto spatřovat například ve společných procházkách do přírody přiměřený prostředek pro své vlastní rozptýlení. S mravně i zdravotně škodlivým, v podstatě nepřirozeným způsobem života lidí ve velkých městech také bezprostředně souvisí nevnímavost manželů k požitkům domácího štěstí a nedostatek ušlechtilých citů soustrasti, lásky, přátelství(5) i přízně. To je vážný nedostatek, neboť jenom cituplný člověk může plně zakoušet v manželství a v rodinném životě skutečné štěstí. Dokonalému rodinnému životu škodí však také určité vnitřní zábrany, s nimiž se setkáváme i u lidí s velmi cituplným srdcem. Je to falešná stydlivost projevit city: přiznat se ke své lásce, vyjádřit potřebu milovat a být milován.

Své hluboké přesvědčení, že „domácí štěstí je ze všech pozemských statků první a nejžádoucnější“ [1852: 158], vyjadřuje Bolzano i v exhortě *O čistotě srdce — pojem a hodnota* z roku 1808. V této exhortě proklamuje v duchu J. J. Rousseaua pravidlo „žij podle přírody“, tedy princip, o nějž později jenom v implicitní formě opírá své velmi podrobně rozvedené hodnocení významu rodinného štěstí pro dobrý způsob života. Žít podle přírody znamená řídit se

(4) Srov. obdobně například exhortu *O určení a důstojenství ženského pohlaví* z roku 1810 [1852: 174 an.], též Dr. B. Bolzano, *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. II [1883: 61–67]. Bolzano zde výslovně konstatuje, že „ženské pohlaví má podstatně touž schopnost jako pohlaví mužské pro trojí účel — moudrost, ctnost a blaženost, a tudíž také stejná práva“.

(5) O významu přátelství pro život každého člověka pojednal v roce 1810 Bolzano v exhortách *O vysoké ceně přátelství* a *O pravé volbě přátel* [1852: 243 an.]. Viz též B. Bolzano, *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. III [1884: 96–109].

přesně a bezvýjimečně jejími zákony, neodmítat nic, co nám nabízí, nepožadovat nic, co nám zatím ještě zakazuje, a nevyužívat jejího požitky nadměrně, nevhodně, nebo dokonce v rozporu s ní [1852: 157]. Pod vlivem romantických nálad své doby považuje Bolzano zjemnělý způsob života, příliš velký odklon od přírodního stavu, za negativní důsledek vyspělé evropské kultury [1852: 163]. Nejvyšší a nejhodnotnější životní radosti i pravá blaženost netkví proto ve věcech, v nichž je lidé marně hledají, například v různých nevhodných zábavách, „jež se přičií pravidlům rozumu“, ale ve vznešené jednoduchosti a v přirozeném způsobu chování, vyjadřování i odívání [1849: 362 an.].

Pro vyrovnaný způsob života není nezbytné jenom tělesné zdraví, ale také *psychická pohoda*: čisté srdce, dobré svědomí i veselá mysl.⁽⁶⁾ „Pravá veselost — na rozdíl od nemírné veselosti, která je velmi prchavým stavem mysli — nevadí lidské důstojnosti, ale je dokonce podstatnou podmínkou její dokonalosti“ [1851: 148]. Jsme-li veselé mysli, dovedeme se těšit z vlastního života, lépe se nám daří práce a styk s lidmi je příjemnější. Bolzano doporučuje i mírné žertování [1850: 108 an.]. Kdo má schopnost žertovat, posiluje své zdraví a získává si lásku a náklonnost spoluobčanů. Umírněný způsob žertování je však významný i z hlediska rozumové a mravní výchovy. Mnohé pravdy, které nelze z různých důvodů „přednášet suchými slovy“, mohou totiž velmi dobře zapůsobit na jiné lidi, jsou-li proneseny žertem.

Zdraví, ctnost i štěstí jakožto podstatné atributy dobrého způsobu života každého jedince závisí také na jeho plánech. Naděje, kterou každý vkládá v lepší vyhlídky do budoucnosti, dodávají mu sílu snášet různá příkoří, s nimiž se setkává v současnosti [1852: 371].

Velký význam přikládá Bolzano i účelnému přístupu k ideálům, neboť bez nich se nemůže vyvinout „ani pravá ctnost, dokonce ani se sebou samým shodný způsob myšlení a života, neboli to, co nazýváme charakterem“ [1850: 60]. Avšak romantické horování pro ideály, projevující se v planém „blouznění“, které Bolzano velmi ostře odlišuje od pravého nadšení,⁽⁷⁾ připravuje člověka o celé životní štěstí, neboť ho činí nespokojeným se sebou samým i s celým světem.

Při posuzování dalších psychických předpokladů dobrého způsobu života a postojů z nich vyplývajících poukazuje Bolzano ještě na nevhodnost falešného studu [1850: 93] a doporučuje, aby se lidé přiznávali ke svým chybám, nestyděli se za nízký původ, chudobu, tělesné nedostatky i nevědomost.

Jak však dosáhnout toho, aby ve způsobu života lidí, jak jej poznával ve své době, docházelo k neustálému pokroku? Bolzanův osvícenecký racionalismus spatřuje cestu k tomuto cíli v *pravé osvětě* a ve *vhodné výchově* mládeže.

Pravá *osvěta*, jež tkví ve zdokonalování schopností správného usuzování, v odstraňování škodlivých předsudků a v šíření užitečných znalostí, je první a nejzákladnější podmínkou, aby se způsob života zlepšil [1849: 360]. Při překonávání zlořádů, „které sužují naši vlast“, očekává Bolzano velkou pomoc od lepšího poučení lidí, při němž je třeba vždy využívat vhodných příkladů z okruhu jejich vlastních zkušeností. Podle jeho jednostranně racionalistického pojetí lidé upadli do neštěstí jenom proto, že neměli nejdůležitější znalosti o přírodě, že neznali mechanismus vlastního těla ani podmínky pro své blaho, že nevěděli,

(6) Srov. podr. dvě exhorty *O veselé mysli* [1882: 63–75].

(7) Srov. čtyři exhorty *O blouznění* (Über die Schwärmerei) a dvě exhorty *O pravém nadšení* [1851: 5–56]. Viz též B. Bolzano: *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, sv. II [1883: 38–54].

kteřé zákony a zvyklosti panují v jejich zemích a jaké jsou jejich občanské povinnosti i práva [1849: 15]. Nedostatek osvěty je třeba překonávat zdokonalováním úrovně vzdělání ve školách i soustavným výchovným působením na všechny dospělé po celý jejich život.

V Bolzanově pojetí výchovy má významné místo intelektuální a mravní výchova. Moudrost sama o sobě nestačí pro dosažení ideálu dobrého způsobu života, není-li spjata s mravností. Výchovou se mají stát lidé nejen moudří, ale i lepšími [1884: II, 271].

Rozumovou výchovu zdůrazňuje Bolzano ve svých exhortách při nejrůznějších příležitostech. Správné a ušlechtilé pojmy jsou základem čistoty srdce [1852: 170]. Pravda nás nemůže svádět k neřesti [1884: II, 374]. Nemáme přijmout žádnou zásadu — ať již přichází z pouhého doslechu nebo z vlastního přemýšlení — dokud jsme ji neprověřili „na prubiřském kameni zdravého lidského rozumu“ [1850: 16]. Výchově lidí nejlépe poslouží rozvíjení soudnosti [1849: 36]. Soudnost vede k tomu, že se v každém svém jednání řídíme podle „předpisů rozumu“. Na základě správných úsudků vycházejících z pravdivých předpokladů „nelze nikdy dospět k požadavkům, které by nebyly uskutečnitelné“ [1850: 7]. To má i závažné praktické důsledky. Rozumné omezení životních nároků v souladu s možnostmi je nezbytnou podmínkou lidského štěstí. Požadujeme totiž opravdu jenom to, čeho můžeme prakticky dosáhnout.

Protože se Bolzano v exhortách obrací především na vysokoškolskou mládež, zdůrazňuje ve svých požadavcích na mravnost a mravní výchovu především *výchovu sexuální*. Nestaví se proti sexualitě záporně a plně uznává, že pohlavní pud zaujímá v životě každého člověka velký význam: přispívá „k zdokonalení lidského pokolení a ke štěstí člověka“ [1949: 126]. Proto také odmítá každé přepjaté tajnůstkářství ve věcech plození člověka a pohlavního pudu [1852: 163] a požaduje, aby již školy poskytovaly v tomto směru poučení. Za mravně vadný a lidskému zdraví škodlivý přístup k pohlavnímu životu viní muže a pranýřuje jejich nevěry v manželství, jejich namnoze nízké představy o smyslu života a jejich lehkomyšlnou honbu za prchavýmižitky [1884: I, 81 an.].

V exhortě *O styku s osobami druhého pohlaví* [1884: I, 50 an.] doporučuje svým posluchačům společnost vynikajících žen, žen s bezvadnou pověstí, „s přednostmi rozumu a srdce“. Aby snad náhodou přitom přece jenom nedošlo k porušení zásad přátelského styku, mají to být starší, šťastně provdané ženy, které o svém výchovném působení na svého mladšího přítele vždy informují svého manžela. Bolzano je přesvědčen o tom, že právě ve styku s ušlechtilou a počestnou ženou si mladí muži učiní správnou představu o pravé hodnotě ženy. Styk s ženami také zjemňuje jejich vkus a dobré chování a přispívá i k harmonickému způsobu jednání. To vše přece patří k dobrému způsobu života, zejména s ohledem na to, že každý člověk žije v nějakém společenském prostředí. Aniž by to explicitně zdůraznil, snaží se Bolzano však i v tomto případě v duchu aristotelské etiky prosazovat stanovisko uměřenosti: příjemnost takového přátelského styku s ženami by neměla mladého muže strhnout k tomu, aby mu věnoval příliš mnoho času. To by bylo v rozporu s posláním člověka, jež podle Bolzanovy etiky netkví v tom, aby se bavil, ale aby uskutečňoval něco velkého a prospěšného, co slouží blahu celého lidstva.

Další druhy výchovy, které mají napomáhat k zdokonalení způsobu života, se týkají *zaměstnání* a *zábavy*. Bolzano nepovažuje dosavadní stav této výchovy za uspokojivý. Mládež, která je určena k „vyšším stavům“, totiž k duševní práci, zanedbává cvičení těla, kdežto u ostatních je tomu právě naopak, cvičí své tělo avšak na úkor rozvoje duševních schopností [1849: 134]. K odstra-

nění této disproporce navrhuje Bolzano zavést v podstatě takovou výchovu, které dnes říkáme polytechnická. Koncepce přeměny výchovného procesu je nastíněna v kapitolách *O výchově a vyučování* a *O zaměstnání občanů a způsobu života* jeho sociálně kritické utopie: Všechna mládež by si měla již ve škole nebo mimo ni osvojit tu či onu rukodělnou práci, aby se jí mohla později zcela nebo alespoň z části živit nebo „se jí aspoň v prázdné chvíli užitečně bavit“ [1949: 69]. Protože duševní práci „nelze konat vůbec bez přestání“, doporučuje Bolzano, „aby se každý naučil již v mládí rozmanitým výkonům a pracím, mezi nimi v každém případě i tělesným, aby se jimi mohl potom zaměstnávat, třeba jenom pro změnu“ [1949: 97].

Ke zlepšení vkusu lidí, jejich chování ve společnosti i pro usměrnění jejich způsobu zábavy ve volném čase má konečně přispět i vhodná *estetická výchova*. Smysl pro hodnotné umění by však měl být pěstován vždy tak, aby nepřispíval jen k zpříjemnění života, ale i ke „vzdělání citu, k zušlechtnění srdce občana“ [1949: 117]. Opravdové umění musí být v souladu s mravností i se zásadami účelnosti, jak je formuluje náš rozum. Smysl pro krásné a vznešené nemůže nahradit vzdělání ani ctnost. Zákony krásného a vznešeného pouze radí, kdežto zákony dobra přikazují. Co proto odporuje morálce, přesněji řečeno nejvyššímu mravnímu zákonu, není ani krásné, ani vznešené [1850: 322 an.].

Zdravý, nenáročný a ctnostný způsob života, k němuž má být zaměřena i osvěta a výchova, život v souladu se zákony přírody, mravnosti a rozumu — to jsou hlavní doporučení, jež Bolzano klade na srdce svým studentům, a jimiž se prostřednictvím svých úvah o nejúčelněji uspořádaném státu budoucnosti obrací také k pozdějším generacím.

V Bolzanových myšlenkách o způsobu života se nesporně projevují rozpory mezi jeho kritickou analýzou tehdejšího způsobu života, jeho utopistickými představami i moralizujícím stanoviskem. Jeho neochvějné úsilí napomoci ze všech sil při prosazování lepšího životního způsobu i jeho návrhy jak toho dosáhnout jsou v každém případě přesvědčivým svědectvím jeho humanistického zánění pro dobrou věc lidstva, jeho neotřesitelného přesvědčení o neustálém pokroku člověka a lidské společnosti.

Literatura

- Bolzano, B.: *Erbauungsreden für Akademiker*. Prag 1813.
Bolzano, B.: *O nejlepším státě* (Přel. M. Jašek, předml. L. Svoboda, 2. vyd.). Praha, Melantrich 1949.
Bolzano, B.: *Řeči vzdělávací akademické mládeži*. Praha, sv. I. 1882; sv. II. 1883; sv. III. 1884.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden an die akademische Jugend*. Sv. I. a II. Prag 1884.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden an die akademische Jugend*. Herausgegeben von einigen seiner Freunde. Bevorwortet von Dr. F. Přihonský. Prag, sv. I. 1849; sv. II. 1850.
Dr. B. Bolzanos *Erbauungsreden für die Hörer der Philosophie an der Prager Universität, herausgegeben von einigen seiner Freunde*. Prag-Wien (Leipzig), sv. III. 1851; sv. IV. 1852.
Dr. B. Bolzanos *Lehrbuch der Religionswissenschaft, ein Abdruck der Vorlesungenshefte eines ehemaligen Religionslehrers an einer katholischen Universität*. Sv. 4, Sulzbach 1834.

Резюме

К. Берка: Об образе жизни в понимании Бернарда Больцано

Правильный образ жизни в понимании Б. Больцано, как его стремится воспроизвести данная статья, включает весьма разнородные аспекты: материальные условия жизни вообще (питание, одежду, жилье), род занятий, использование свободного времени (самообразование, путешествие, туризм, развлечения), хорошая семейная жизнь, психическое равновесие (искренность, чистая совесть, жизнерадостность) и др. Неустанному прогрессу в развитии образа жизни должны содействовать подлинное просвещение и улучшение воспитания (умственного, сексуального, политехнического и эстетического). Все эти условия и предпосылки объединены больцановской идеей гармонического образа жизни в соответствии с законами природы, нравственности и разума.

Summary

Berka K.: On the Way of Life as Conceived by Bernad Bolzano

Bolzano's conception of a good way of life which the present paper is endeavouring to reproduce involves extremely heterogeneous aspects; material conditions of life in general (nourishment, clothing, habitation), mode of employment, utilization of leisure (self-education, travelling, tourism, entertainment), good family life, mental harmony (pure heart, good conscience, cheerful mind), etc. A continuous progress in the development of the way of life should be achieved through true enlightenment and improved intellectual, sexual, polytechnic and aesthetic education. All these conditions and prerequisites are united by Bolzano's idea of a harmonious way of life in conformity with the laws of nature, morality and reason.

Téma „praxe“, popřípadě „společenská praxe“ v Hegelově filozofii se v marxistické literatuře posledního čtvrtstoletí neobjevuje zřídka, je však tak nepřehledné, že není zpracován ani přehled jednotlivých motivů, které k němu patří.⁽¹⁾ Je to podmíněno tím, že motiv praxe, a zejména společenské praxe (rozumíme jím společenskou činnost, pokud je zprostředkována materiální předmětnou činností), není pouze dílčím motivem Hegelovy filozofie, nýbrž je — vedle idealistické myšlenky „absolutního vědění“ a s ní související platonizující hypostáze pojmů a vedle myšlenky dialektického vývoje — ústřední Hegelovou koncepcí, která svými vlákénky proniká celou strukturou Hegelovy filozofie. Proto nám budiž dovoleno popsat některé její základní prvky a aspekty, zejména na základě *Fenomenologie ducha*, která je podle Marxe „rodištěm Hegelovy filozofie“ [Marx 1978: 116].

Jeden z nejpůvodnějších motivů Hegelova pojetí praxe souvisí s opuštěním teoretického konceptu vědomí jako sebeuvědomování vlastních obsahů mysli (toto pojetí bylo zatíženo problémy existence vnějšího světa a spojení vědomí s tělem, jež nebyly v této koncepci legitimně řešitelné) ve prospěch teze, že lidské vědomí vzniká tím, že tělesná bytost dojde vědomí sebe samé. S touto významnou proměnou v pojetí vědomí se setkáváme poprvé u Kanta, avšak nikoli v *Kritice čistého rozumu* nebo v *Prolegomenech*, nýbrž v poměrně málo reprezentativním spise *Hypotetický začátek lidských dějin* (Mutmasslicher Anfang der Menschengeschichte) z r. 1786. Významné prohloubení doznala tato koncepce u Fichta a u Schellinga.⁽²⁾ Hegel ji rozvinul značně samostatně a v bohatých aspektech v kapitole *Panství a rabství* ve *Fenomenologii ducha*.

Vznik sebevědomé bytosti zde líčí na pozadí konfliktu antropogenního tvora, který zatouží po lidské rovině vědomí (sebevědomí vzniká podle Hegela již v živočišném světě, ale jen výjimečně, a rychle se opět rozplývá). Konflikt je dán tím, že podmínkou trvání lidského sebevědomí je uznání druhým; avšak vznikající člověk, který požaduje „uznání“ od druhého, není ochoten vzdát své uznání tomuto druhému, naopak na něj pohlíží jako na pouhý předmět. Výsledkem je boj, v němž se zrodí lidské sebevědomí z toho, že zakusilo a přežilo smrtelnou úzkost, přičemž zároveň vznikne první společenský vztah. Ze sebevědomí, bojujících o uznání, jedno smrtelnou úzkost vydrží a nevzdá se — tím dokázalo, že není pouhý život. Druhé se vzdá, protože v úzkosti o život podlehl volání života. I ono se však stalo lidským sebevědomím, protože prožilo otřes z ohrožení života. První vstupuje do dějin jako pán, druhé jako rab. Pán se nyní vztahuje k přírodě přes raba, jehož nechává pracovat pro sebe, a k rabovi přes přírodu, kterou rab opracovává.

(1) Dosud nejúspěšnější marxistickou prací o pojmu praxe u Hegela je článek W. R. Beyera [1958: 794 an].

(2) Srovnaj autorův článek *Schellingův příspěvek k filozofii činné stránky*. Filozofický časopis 1975, č. 4, s. 604 an.

Z povrchního čtení Hegelova výkladu o vzniku člověka a společnosti bychom mohli nabýt dojem, že Hegel je apologetem aristokracie. Ve skutečnosti je Hegelův mýtus orientován na biblické rčení o bázni před pánem jako počátku moudrosti. Ve shodě se starými mýty Hegel soudí, že antropogenní tvor, který se stal člověkem, by se vrátil po zkušenosti z lidské úrovně života raději zpět do přírodního stavu. Pouze okolnost, že zároveň vznikl společenský vztah, v němž je pán rabovi nadřazen, mu v tom zabrání.

Pokud jde o ideologický obsah Hegelova mýtu o vzniku společnosti, je právě opačný, než se zdá na první pohled. Hegel totiž ukazuje jednostrannost panského sebevědomí, které sice realizovalo dokonaleji než rab původní lidskou intenci (pánovi bylo uznání druhého cennější než život), ale setrvává v povýšenosti nad rabem i nad přírodou, je neschopné dalšího vývoje (pozice panského vědomí je ideologicky promyšlena ve stoicismu). Naopak rab tím, že mu připadl úkol vztahovat se k předmětům, je nositelem nejen vnějších dějin, ale především vnitřních dějin: stává se bytostí, která se zkázňuje prací (práce je „zadržaná žádostivost“) [Hegel 1960: 160] a nabývá zkušenost o „samostatnosti“ vnějšího předmětu. Protože ve skutečnosti je nepracující pán závislý na rabovi, vyúsťuje jejich vzájemný vztah v rovnoprávnost.

Figura pána a raba má řadu důležitých aspektů, její význam dějinného mýtu není dokonce hlavní. Hegel chce ukázat, že podstata člověka záleží v záporu přirozeného bytí, a to v záporu, který na sobě musí provést přirozený tvor sám. Ze dvou možností tohoto záporu je rabovo řešení dialektičtější a historicky plodnější. Rab se nejen v dějinách vyvíjí, ale prostřednictvím práce získává i podstatnou zkušenost o vnějším světě, zkušenost o jeho nezávislosti na vědomí, o tom, že má vlastní přirozenost, kterou musíme při jeho opracovávání respektovat. Podle Hegela činí rab přes své vkládání vůle pána do věcí dokonce zkušenost o tom, že v základu reality je něco obecného.

Neméně důležitý je motiv „uznání“. V protikladu k Rousseauovi zdůrazňuje německá filozofie společenskou povahu člověka. Člověk by nesetřval ve svém lidském vědomí, kdyby nežil v „odlesku“ z vědomí druhých individuí [Hegel 1960: 291]. Proto se snaha pozvednout se k lidskému vědomí projevuje bojem o „uznání“. Vzhledem k tomu, že výsledkem boje je nerovnoprávný poměr mezi pánem a rabem, nedostane se jim plné uznání, přesto výsledkem boje jakési elementární uznání je. To se v průběhu dějin změní v uznání plné (Hegel má na mysli Francouzskou revoluci).

Člověk by však nezůstal člověkem, kdyby rovněž nežil v „odlesku“ z výtvorů materiální a duchovní kultury. Podle Hegela je v práci obsažena intence přesahující její bezprostřední účel uspokojení životních potřeb. Hegelovo pojetí praxe (termín sám se u něho nevyskytuje, prvním z německých filozofů, který jej užívá, je L. Feuerbach) [Feuerbach 1971: 925] te teleologické, účel praktického jednání se však nevyčerpává vytvořením předmětu k uspokojení naší potřeby. Obecná struktura praktického jednání je vyjádřena pojmy „zpředmětnění, sebezvěcnění“ (sich zum Dinge Machen) [Hegel 1960: 244] vědomí ve vnějším světě. Co Hegel říká o produktech umění, že totiž v nich lidé získávají „názor sebe sama“, to platí i o anonymní činnosti všech. Lidé vtiskují svým výtvorům (ať už jsou jimi hmotné výrobky, výtvory duchovní kultury nebo společenské instituce) „pečeť svého nitra“, aby v nich „seznali svá vlastní určení“. K tomu je zapotřebí ještě dodat, že podle Hegela není ovšem jedinci v každé epoše dopřáno, aby se takto přímo „zdvojoval“ [Hegel 1955: 75] ve společenských útvarech. V obdobích, v nichž je „srdce“ individua stejně jako státu „zlomeno“ [Hegel 1957: 277] (epocha římského císařství, středověku i utváření

absolutní monarchie), postrádají jedinci „odlesk“ sebe sama ze společenských skutečností. To ovšem neznamená, že by se jedinci v těchto epochách takto nezpředměťovali, jejich zpředmětnění ve společenských skutečnostech má však „odcizenou“ podobu.

Důležitou stránkou motivu sebezpředmětnění a sebezrcadlení v druhých, ve společenských institucích a ve výtvorech hmotné i duchovní kultury je vývojové pojetí člověka. Člověk nemá podle Hegela neměnnou „přirozenost“, jak se ještě po Hegelovi domníval L. Feuerbach. Tak jako se vyvinul překročením živočišné žádostivosti, tak se také vyvíjí dalším zkázňováním, zinterňováním i prisvojováním si vnějšího světa, přičemž hlavní úlohu v tomto procesu má vyjadřování sebe sama ve vnějšku, sebezpředměťování. „To veliké na Hegelově *Fenomenologii* a na jejím konečném výsledku... je tedy jednak to, že Hegel pojímá sebevytváření člověka jako proces, zpředměťování jako odpředměťování, jako zvnějšnění a jako zrušení tohoto zvnějšnění.“ [Marx 1978: 118] Tím je narýsována podstata hegelovské koncepce lidských dějin a ovšem naznačena i její materialistická kritika.

Hegel a Schelling (jehož nárysem filozofie dějin v *Soustavě transcendentálního idealismu* se Hegel inspiroval) jsou vrcholnými představiteli buržoazní filozofie dějin. Jsou jimi proto, že pochopili, že dějiny jsou — přes všechnu zdánlivou chaotičnost událostí — oblastí zákonitostí. Zákony společenského života a vývoje jsou sice poněkud odlišné od přírodních zákonů (uplatňují se prostřednictvím vědomého jednání lidí, kteří prosazují své záměry), avšak přesto se vyznačují tím, čím se vyznačuje každý objektivní zákon, totiž nutností a obecností. Podle Hegela se člověk vyvíjí v dějinách, které mají svou zákonitost (ta se projevuje mimo jiné ve směřování k Francouzské revoluci a jejímu duchovnímu přisvojení v porevoluční epoše) i jednotlivé epochy lišící se poměrem jedince ke společenské vzájemnosti. Ve *Fenomenologii* si všímá Řecka, římského „právního stavu“, utváření centralizované absolutní monarchie a Francouzské revoluce. Filozofii dějin dělí Hegel na čtyři hlavní části — Orientální svět, Řecký svět, Římský svět a Germánský svět. Tato terminologie poukazuje k jiné jeho tezi, že totiž jednotlivé stupně dějin reprezentují vždy určitý „národní duch“, tj. národ, jenž se v dané době stal pro svůj charakter, pro své společenské zřízení atd. historicky nejdůležitějším. Měřítka není etnické, spíše souvisí se státním zřízením — „germánský svět“ zahrnuje dějiny utváření a dědictví říše Karla Velikého.

Základní zákonitosti dějin vidí sice Hegel idealisticky, ale jeho *Filozofie dějin* a zejména filozofickodějinné partie z *Fenomenologie ducha* obsahují mnoho pozoruhodného. Hegelovým východiskem je, že dějiny se pozvedají z anonymní práce jedinců. Hegel ovšem nemyslí jen práci v ekonomickém smyslu, jde mu o práci ve shora uvedeném pojetí jako zpředměťování lidských jedinců ve výrobcích i ve všech vrstvách a úrovních společenského života. Základní zákon dějinného pohybu souvisí s jeho teorií objektivizace. Když lidé zpředmětní své historicky se vyvinuvší bytí ve všech úrovních společenského života, materiálních i duchovních, a ze zpětného odrazu z věcí je poznají, překročí svůj dosavadní stupeň a zpředměťují opět stupeň nový. Zvláště přesvědčivě působil princip, že všechny úrovně společenského života dané doby tvoří celek — podle Hegelova přirovnání celek podobný domu, „který má klenbu, chodby, sloupovádi, haly, mnoho oddělení... Duch vypracovává princip určitého stupně svého sebeuvědomění a šíří jej vždy celým bohatstvím své mnohostrannosti; ... všechny tyto stránky dohromady mají jeden a týž společný kořen, ducha doby.“ [Hegel 1960: 81]

Stejně významné je dělení epoch podle vztahu jedince ke společenské orga-

nizaci (některé z těchto Hegelových myšlenek budeme později reprodukovat podle *Fenomenologie*) i myšlenka „světodějných osobností“. Jejich činy prýští sice rovněž z individuálních pohnutek, současně však spočívají na jistém vědomí, co je v dané chvíli opravdu důležité, „co je na čase“.

Neméně pozoruhodný je postřeh, že výrobní nástroje jsou důležitější než uspokojování potřeb, které se dosahuje jejich prostřednictvím. Zpředmětnění lidské dovednosti ve výrobních prostředcích hraje tedy v dějinách mnohem větší úlohu než výrobky, které jsou spotřebovávány. Lenin si k tomu poznamenal: „U Hegela počátky historického materialismu“ [Lenin 1960: 315].

V hegelovské literatuře bylo poukázáno na to, že ve *Fenomenologii* zaujímá Francouzská revoluce důležitější postavení než ve *Filozofii dějin*, v níž svým významem ustupuje před reformací. I když tento rozdíl může být způsoben změnou zorného úhlu (filozofie dějin patří do *Fenomenologie* pouze nepřímou), přece je patrné i výrazem změny Hegelova stanoviska. Protože Hegelův rozběr Francouzské revoluce je jednou z jeho nejpozoruhodnějších společenskohistorických analýz a protože některé z jeho argumentů mají v jeho filozofii obecnější platnost, pokusíme se stručně uvést základní myšlenky této analýzy.

Hegel předně zdůrazňuje nevyhnutelnost revoluce: „Jelikož živlem, v němž duchovní bytosti či moci jediné mají svou substanci, je vpravdě výhradně vědomí, zhroutil se celý jejich systém, který se udržoval a organizoval dělbou v masy... Tato nerozdělená substance absolutní svobody se pozvedá na trůn světa, aniž jí jakákoli moc může klást odpor.“ [Hegel 1960: 369] Hegel tedy klade důraz na to, že když lidé dospěli k požadavku „absolutní svobody“ (tento požadavek je totožný s vědomím jejich vzájemné rovnosti), nemůže žádná vnější moc odolat tomuto stanovisku. Mohlo by se zdát, že je to příliš idealistický výklad. Hegel však spojuje vědomí společnosti, jak již víme, s celým jejím životem. Na jednom místě rukopisů tzv. *Reálné filozofie* říká, že společnost je ovšem i ekonomika i armáda, ale především duch, který ji oživuje. (Je ovšem pravda, že myšlenka „ducha doby“ spíše zakrývá třídní diferenciaci, než aby ji obnažovala.) Tak také požadavek absolutní svobody je spojen nesčetnými vlákny se stavem společnosti své doby a s celými předchozími dějinami. To mu razí cestu k vítězství.

Na druhé straně Hegel ukazuje, že požadavek absolutní svobody způsobil zhroucení systému, „který se udržoval a organizoval dělbou v masy...“ „Masy práce“ jsou zvláštní odvětví společenské dělby práce v předrevoluční společnosti. Nyní nastává situace, kdy revoluční občan, vedený představou přímé účasti na „všeobecném konání“, nejedná jako určité individuum, jehož činnost byla „omezena na odvětví celku“, nýbrž jako obecný jedinec, který vyjadřuje obecnou vůli všech a uskutečňuje se „jen v takové práci, která je prací celkovou.“ Jednotlivá díla „celkové práce“ jsou zákony a státní akty. Ale ani k těm nemůže dojít, pokud se jedinec pouze ztotožňuje s obecnou vůlí. Rozhodnout se k něčemu lze jenom tehdy, vystupuje-li jedinec jako osobní vůle. Aby obecná vůle byla schopna činu, „musí se soustředit v jednotku individuality a postavit si v čelo jednotlivé sebevědomí“ [Hegel 1960: 370—371]. Vláda se tedy konstituuje tím, že obecná vůle je prováděna jednotlivou vůlí či některými jednotlivými vůlemi, vylučujícími ze svého jednání jiná individua. Tím se stává zvláštní vůlí, staví se proti obecné vůli. Konflikt vlády (která se „proviňuje tím, že vykonává akty obecné vůle prostřednictvím zvláštních vůlí) a jednotlivců, kteří spatřují křivdu v tom, že vláda je vylučuje z činnosti, vyúsťuje v teror. Podmínkou teroru je, že je zrušeno staré členění společnosti v „masy“ práce, resp. ve „stavy“, a obecná revoluční vůle nedala vzniknout

novému. Tím ztrácí život jedince svou přirozenou oporu (jedinec má ve společnosti svou hodnotu díky své práci pro druhé, přičemž druzí zase pracují pro něho) a jeho život může být zničen mávnutím ruky. Řešení je jenom v tom, že společnost se znovu rozčlení v jednotlivé články společenské dělby práce a že jedinec se vzdá nároku na absolutní svobodu a podřídí se omezení z toho plynoucímu.

Na této analýze je, přes všechny její historicky i třídně podmíněné nedostatky, pozoruhodný Hegelův smysl pro oprávněnost revoluce a jeho snaha o objektivní posouzení teroru. Hegel neukazuje teror ani jako úpadek revoluce, ani jej neomlouvá tím, že byl nutný jako prostředek k udržení jakobínských diktatury. Teror je mu výsledkem nutného rozporu uvnitř stanoviska „absolutní svobody“, které je neseno „všeobecnou vůlí“, s níž se každý jednatel ztotožňuje. Nejpozoruhodnějším motivem tohoto rozboru, jistě ne běžného v Německu v r. 1807, je ocenění práce jedince a společenské dělby práce jako „substanciální“ základny jeho hodnoty a „cti“ [Hegel 1970: 390].(3)

Jak jsme již řekli, dějiny jsou Hegelovi dějinami „pokroku svobody“ až k Francouzské revoluci, ale především jsou pojaty jako proces sebevytváření člověka, který se vyvíjí od polonaturální, a proto svévoli podléhající bytosti orientu přes řeckou harmonickou jednotu občanskosti („urbanity“) a jedinečnosti, jakož i tělesné a duchovní existence (tělo se stalo řeckému člověku „nástrojem“ ducha, jak ukazují olympijské hry) k moderní převaze subjektivity, niternosti. Na této cestě si lidský duch podřídil tělo, naučil se svobodnému rozhodování (řecký člověk se původně obracel k věštbám a znamením, čímž svaloval tíhu rozhodnutí na něco vnějšího) a autonomnímu kladení cílů a životních hodnot (svobodné rozhodování jako stanovisko, k němuž lidský duch historicky dospěl, je reprezentováno poprvé Sokratem).

Křesťanství, které je založeno na témž principu vnitřní svobody, je na rozdíl od stoicismu již ideologií práce, resp. pracovního přetváření skutečnosti, jenže je to ještě vědomí „nešťastné“, protože rozdvojené v nepodstatné „měnlivé“ vědomí a vědomí podstatné, které klade na nebesa [Hegel 1960: 168]. Proto záleží další pokrok v tom, že člověk nabude větší zájem o sebe sama, že se naučí důvěřovat svým schopnostem, moci a činorodosti svého rozumu a významu vlastní zkušenosti. To je dílo renesance. Současně „konečnost a přítomnost (oproti zaměření ducha k transcendentnímu světu — M. S.) došly své cti.“ [Hegel 1974: 170] Začíná se autonomně zkoumat nejen příroda, ale i právo jedinců a států za předpokladu, že právo je v člověku samém. Předmětem pozorování se stávají i lidské pudy.

V reformaci člověk prohloubil svou vnitřní svobodu. Proti vnější autoritě církve staví nyní své niterné přesvědčení. Neméně důležitá je proměna člověka v procesu rozkladu feudalismu a vzniku absolutní monarchie, který Hegel nazval „vzděláváním“ [Hegel 1960: 315 an.]. V této epoše se individuum zbavuje své partikulárnosti a stává se obecným, tj. již nevázaným na určitou společenskou funkci, s níž se středověký jedinec identifikoval. Na konci tohoto procesu stojí obecné individuum v pojetí přirozeného práva, podle něhož je

(3) Práce jedince, u níž je zdůrazněna proměna z práce pro vlastní požitek v obecnou práci, tj. pro požitek všech, je od začátku jedním z nejpůvodnějších motivů Hegelovy společenské filozofie. Setkáváme se s ním již v *Reálné filozofii* z let 1803–4. Ve *Fenomenologii* „práce, kterou koná jednatel pro vlastní potřeby, je právě tak uspokojením potřeb druhých jako jeho vlastních a k uspokojení potřeb vlastních dospívá toliko prací druhých.“ [Hegel 1960: 244] V tom je základ společenského života. Individuum jako takové nemá žádnou, například metafyzickou hodnotu, hodnotu nabývá pouze prací, která se proměňuje díky mediační úloze společnosti v práci obecnou.

člověk svobodný jako člověk — a „nikoli proto, že je žid, katolík, protestant, Němec, Ital atd.“ — požadavek, z něhož vzešla Francouzská revoluce [Hegel 1970: 360].

Neobyčejně zajímavé a na svou dobu velmi průbojné bylo sledování proměny společenské organizace (reprezentované v antice státem i rodinou, později i „bohatstvím“), zprostředkující mezi individuální prací jednotlivců a uspokojením jejich potřeb. Hegelovo dělení je v podstatě idealistické — principem dělení je mu průhlednost či neprůhlednost mediatizační funkce společenské organizace. Je to aspekt oprávněný, vchází například do Marxových rozborů předkapitalistických společností a kapitalistické společnosti, avšak jen jako dílčí moment. Hegel jej ve *Fenomenologii* povyšuje na hlavní kritérium rozdílu mezi antickou společností a pozdějšími typy společenských organizací, počínaje římským impériem. Řecká polis je založena na tom, že mediatizační funkce státu a rodinného vlastnictví (zprostředkující mezi prací jedince a prací ostatních) je průhledná. Kdo se podřizuje „mravům a zvykům“ (s. 244), jedná v souladu s požadavky společenské vzájemnosti. V pozdějších dobách probíhá proměna individuální práce v práci obecnou skrytě, jedinci pracují z osobních podnětů a jejich práce nabývá obecného významu takřkajíc za jejich zády. Společenská „substance“, která měla v antice „přímou podobu“, nabývá formy „věci samé“ (die Sache selbst, „věci, o kterou běží“ podle českého překladu *Fenomenologie*, s. 265). „Věc sama“ vyjadřuje struktury vzájemného zprostředkování činnosti jedinců, kteří však vědomě pracují ne pro celek, nýbrž pro dosažení svých individuálních cílů, aniž by měli celek na mysli.

Hegel vyjadřuje neprůhlednost „věci samotné“ pro jednotlivá individua tím, že zdůrazňuje, že z této „věčnosti“ (Dingheit) se „vytrácí to, že pochází z konání individuí...“ (s. 321). Jedinci považují „státní moc“ či „bohatství“ za věci svého druhu, na nichž není patrný jejich původ. Jak vidno, dotýká se zde Hegel problému, který Marx nazval „fetišismem“.

Nekteří autoři [Lukács 1954: 380; Hyppolite 1955] jsou nakloněni interpretovat objektivaci individua prací po vzoru pojetí kapitálu u A. Smitha a D. Ricarda. To je ovšem v rozporu například s Hegelovou charakteristikou státu (vznikající absolutní monarchie) jako „věčnosti“, z níž se vytrácí, že pochází z anonymní činnosti. Ani „bohatství“ v jeho pojetí není totožné s kapitálem, jde o bohatství udílené panovníkem vazalům za to, že se vzdávají partikulárních práv a „slouží“ pouze státu. Podle Hegela má toto „bohatství“ nicméně vlastní život (udílené bohatství má svůj vlastní automatismus, získává vazalovi „klienty“ atd.), a tím se stává druhým centrem vzájemnosti vedle státní moci. Ještě důležitější je argument, že Hegel nepřevzal z anglické ekonomie pracovní teorii hodnoty. Hodnota výrobků se podle něho řídí jejich užitečností [Hegel 1970: 135].⁽⁴⁾ Z toho je jasné, že Hegelovy úvahy se jen jistou tendencí blíží teoriím anglické politické ekonomie.

Do komplexu problémů společenské praxe patří také noetický význam našeho praktického jednání vůči společnosti. Kant byl první, kdo takto začal uvažovat. Podle něho se morálním jednáním získávají ne sice poznatky, ale jisté náhledy (např. o nepodmíněnosti našeho rozhodování), které nejsou čistě teoreticky

(4) Z toho též vyplývá, že Hegel nemohl porozumět základním rysům buržoazní ekonomiky. Mzdu chápal jako „zvnějšnění“ (tj. směnu za peníze) „časově omezeného užití... „zvláštních tělesných i duševních dovedností a možností činnosti“ [Hegel 1970: 144]. Zbídačování proletariátu vysvětloval tím, že „mechanická“ práce u stroje ztrácí na hodnotě oproti dřívější „živé práci“ řemeslníka [Hegel 1932: 237], akumulaci kapitálu přirovnával k přitažlivosti velké „masy“, která přitahuje menší masy [Hegel 1931: 232].

zprostředkovatelné. Hegel se dotýká tohoto problému, když probírá postoje jednání proti „řádu“ společnosti.

Tak jako v mnoha jiných případech se i v tomto případě orientuje na literární hrdiny, a to tentokrát hrdiny své doby, popřípadě doby právě předcházející. Hegel, který použil této metody i v jiných případech (základní konflikt uvnitř antického světa je zpodoběn podle Sofoklovy Antigony), se zřejmě domníval, že literatura odráží společenský život bezprostředněji než reflektovanější forma jeho zachycení, jakou je například filozofie. Prvním hrdinou je Goethův Faust (Faust prvního dílu — *Fenomenologie* vyšla v r. 1807), který hledá individuální uskutečnění ve slasti za cenu porušení lidského i společenského řádu. Druhým je Karel Moor z Schillerových *Loupežníků*, který chce násilím donutit svět, aby přijal jeho mravní „zákon srdce“, a konečně třetí je obtížně identifikovatelné „ctnostné vědomí“ (romantičtí napravovatelé světa?).

Faust ztělesňuje Hegelovi vzepření proti dvojímu „pokojnému bytí“. Jedním tímto „pokojným bytím“ je jeho dosavadní existence, vymezená zájmem o vědu, a druhým je společnost se svým pořádkem a pravidly. Faust zatouží po sebe-realizaci, v níž se mu věda a zásady (rozumí se zákony a zásady společenského života) stanou pouhým „stínem“, „clonou“, která stojí mezi ním a jeho vlastním uskutečněním. Realizovat se lze pouze tak, že navážeme kontakt se skutečností mimo nás. V následcích svého činu spatřujeme (pak svou vlastní podobu i podobu skutečnosti, vůči níž jsme jednali.

Faustova tragédie je založena na jeho egoismu. Chce se uskutečnit jako „jednotlivá bytnost, která je pro sebe“ [Hegel 1960: 249], ale uskutečnění tohoto účelu je možné jen za cenu jeho překonání — totiž za cenu navázání kladného vztahu k druhému (ať už je tímto druhým jiné individuum, nebo společnost, nebo příroda). Faust, který chápe své uskutečnění pouze v jeho „kladném významu“, musí učinit zkušenost o tom, čím je „individualita o sobě“ [Hegel 1960: 249], že je totiž jednotou bytí pro sebe a bytí pro jiné, tedy společenskou bytostí. Ukazuje se osudovost toho, že Faust zavrhl „veškeré společenství s druhými“, že zákony společnosti a její pravidla se mu jeví jako konvenční, že jeho vztah k Markétce je egoistický (Markétka je mu pouhým předmětem žádosti). Stal se tím abstraktním „bytím pro sebe“ a taková individualita se musí roztržiti o „tvrdou... skutečnost“ [Hegel 1960: 249]. Toto své ztroskotání zažívá Faust jako osud a nezbytnost — nechápe ještě, že on sám tento osud vyvolal. Proč následky jeho jednání mají povahu tragédie, zůstane mu „hádankou“.

Jak vidíme, už v prvním typu jednání proti společenskému řádu se ukazuje, že tím, že jedná, učiní jedinec jistou zkušenost o sobě, o povaze svého jednání, o jeho adekvátnosti či neadekvátnosti vůči společenské „substanci“ a tím i o povaze této substance vůbec. Jednání se zde ukazuje jako zdroj jistého náhledu do skutečnosti, i když je to náhled nezřetelný a hádankovitý. Je to však nahlédnutí, k němuž by čistě teoretickým způsobem nedošel.

Druhou, vyšší formu individuální realizace v konfliktu vůči společenskému řádu představuje Karel Moor ze Schillerových *Loupežníků*. Ve srovnání s Faustem stojí Karel Moor na mnohem vyšším mravním stupni. Reprezentuje Hegelovi všechny revolty proti „násilnickému pořádku světa, který odporuje zákonu srdce“. Jedná vůči „lidstvu, které pod tímto pořádkem trpí, které neseleduje zákon svého srdce, nýbrž podléhá cizí nezbytnosti“ [Hegel 1960: 251]. Nejde mu o vlastní slast, nýbrž o blaho lidstva. I v jeho jednání je však řada rozporů, které se vyjeví v jeho ztroskotání. Uskutečňuje zákon svého „srdce“, jedná tedy opět z pozice abstraktní individuality, nezprostředkované s ostatními, kteří, jak se ukáže, mají také své „zákony srdce“. Za druhé, pokud zákon

svého srdce realizuje, přestává mu být jeho zákonem, neboť realizovaný zákon se stává něčím obecným, „obecnou mocí“, v níž svůj zákon nepoznává. A opět jiní zkušenost o povaze společenské skutečnosti, a to tu zkušenost, že „stávající zákony“ nejsou jen „nevědomá, prázdná a mrtvá nutnost“, nýbrž „všeobecnost a substance“ všech [Hegel 1960: 256], a dále tu zkušenost, že obecný řád světa není jen strnule nadřazen individuím, nýbrž že je v určitém vztahu k „zákonu srdce“ každého.

Třetí podoba individuálního uskutečnění ve vztahu ke společenskému řádu, „ctnostné vědomí“ (je jím možná míněno i kantovské „Sollen“), rozlišuje mezi nitrem „běhu světa“ a jeho nedokonalou vnější manifestací. Jeho úsilí směřuje k tomu, aby dalo společenskému řádu jeho pravdivou tvář, a to tím, že bude překonána individualita, protože individualita nepodřizující se obecně je příčinou nesouladu vnější tvářnosti společnosti s jejím „bytím o sobě“. „Ctnostné vědomí“ však dojde posléze k názoru, že běh světa a individualita nejsou pouze protiklady, že běh světa se naopak prosazuje hrou individuálních zájmů, schopností atd. — a že tedy není tak „zlý“, aby se v něm individualita nemohla uskutečnit.

Jak vidno, postoje, v nichž vědomí vchází do kontaktu s „během světa“ či „věcí samotnou“ končí jistým poznáním a smířením. Je to vlastně smíření s buržoazní společností, protože ta nejdokonaleji vyhovuje schématu úsilí o individuální uskutečnění na jedné straně a skrytého „běhu světa“ na straně druhé. Zároveň vidíme z krátkého nástinu motivů patřících pod naše téma, jak bohaté bylo Hegelovo promýšlení problémů společnosti a dějin. Rozvinutí „filozofie dějin“ a „filozofie státu“, resp. „filozofie práva“, bylo jedním z ideových předpokladů umožňujících vývoj k Marxovu materialistickému pojetí dějin a k marxistické politické ekonomii. Na druhé straně tento vývoj vyžadoval i kritické vypořádání s Hegelem. A to nejen proto, že horizontem Hegelovy společenské filozofie zůstává buržoazní společnost. Mladá generace si zvláště po Hegelově smrti (1831), která byla impulsem k sebranému vydání jeho spisů, včetně čtyř přednáškových cyklů, vydaných podle zápisů jeho přednášek (*Filozofie dějin, Estetika, Dějiny filozofie a Filozofie náboženství*), uvědomila, že Hegelovo dílo je nejen velkým pozitivním, ale i negativním dědictvím, protože přes všechny své nepopíratelné přednosti přestalo vyhovovat dobové atmosféře, Hegelem tak případně nazvané „duchem doby“. Je-li desetiletí 1831—1840 desetiletím vydání Hegelových spisů, pak hned na začátku další dekády se přihlašuje Feuerbach s převratnou kritikou Hegela, v níž ho obviňuje z pokračování v náboženském idealismu. To, co způsobuje náboženská představa boha, že totiž odcizuje člověka sobě samému, to činí i Hegelova idea. „Tajemstvím absolutní filozofie je tedy tajemství teologie“ [Feuerbach 1959: 113].

Tato kritika byla jednostranná a nespravedlivá, ale historicky naprosto oprávněná. Hegel byl posledním velkým metafyzickým myslitelem, a to znamená, že všechno přírodní i dějinné dějství vztahoval k absolutnu, k neosobní ideji, která se uskutečňuje tím způsobem, že se „zvnějšňuje“ v přírodu a „navrací zpět“ k sobě v dějinách. Dějiny jsou pojaty jako teleologický proces, v němž idea dojde k svému sebezpoznání a stane se tak „absolutním duchem“. Dějiny a tím i společenská praxe nejsou tedy něčím původním, neodvozeným („pozitivním“, jak by řekl L. Feuerbach), jsou ve skutečnosti výrazem absolutního dějství, závěrem procesu sebeuskutečňování ideje. „Co je rozumné, je skutečné, a co je skutečné, je rozumné“, stojí na začátku Hegelovy Filozofie práva [Hegel 1970: 24]. To neznamená, že by Hegel ospravedlňoval vše, co nějakým způsobem existuje — po této stránce rehabilitoval Hegela dokonale B. Engels [Engels 1961: 297] — ale nicméně to znamená, že Hegel pohlíží na všechnu sku-

tečnost jako na výraz „rozumu“ — ne mého nebo vůbec lidského rozumu, nýbrž rozumu jako demiurga světa, světového logu.

Uzavřený horizont dějin, který z toho vyplývá (podle Hegela jsme ve „stařeckém“ věku dějin, protože jejich smysl — aby sloužily jako médium sebepoznání ideje — je již v současné době naplňován) vnímala tato generace, z níž nejstarší byl L. Feuerbach a nejmladší byli Marx s Engelsem, jako něco archaického, co se evidentně rozchází se zkušeností věku „vědy a života, umění a průmyslu“ [Feuerbach 1971: 925]. Nejmladším z nich bylo také zůstaveno, aby vytvořili světový názor opřený o již nemystifikované pojetí společenské praxe.

Feuerbach sice osvobodil přírodu i společnost ze zkreslující metafyzické dimenze, pozitivně však nemohla marxistická filozofie společnosti a dějin na něho navázat. K tomu je Feuerbachovo pojetí člověka příliš naturalistické a kromě toho je mezi jeho antropologicko-materialistickým pojetím člověka a jeho filozofií dějin nepřekonatelný hiát. V jeho pojetí člověka jako jednoty „bytočných sil“, které se zvětšují na předmětech svého uspokojení (tuto formu má u něho Hegelova myšlenka o „zdvojení“ člověka prostřednictvím aktivity) chybí to, co považoval Marx za nejcennější dědictví po Hegelovi: činné, aktivní pojetí člověka, který má v sobě tendenci k předmětné aktivitě a díky tomu se jeví jako subjekt života společnosti a jejího vývoje. Na naturalistickou antropologii navazuje pak u Feuerbacha idealistická filozofie dějin, která má sice cenný kritický motiv (náboženství jako sebeodcizení člověka), ale její rozvrh a smysl je pojat idealisticky: epochy lidských dějin se řídí poměrem člověka k náboženství. Proto představuje Feuerbach spíše nutnou negaci předchozí metafyzické dimenze filozofie než plodný začátek nové filozofické epochy — po této stránce má význam hlavně pro své úsilí o vymanění filozofie z pout metafyziky.

Proto když Engels po více než čtyřiceti letech bilancuje svůj a Marxův vývoj, zdůrazňuje sice emancipační roli L. Feuerbacha pro odpoutání od hegelovství, ale zároveň kriticky rozebírá jeho tezi o materialismu „dole“ (tj. ve filozofii přírody) a „idealismu nahoře“ (tj. ve filozofii dějin) a poukazuje na velké bohatství a konkrétnost Hegelových rozborů společnosti. V závěru spisu *Ludvík Feuerbach a vyústění německé klasické filozofie* pak poprvé otiskuje Marxovy *Teze o Feuerbachovi*, v nichž se zdůrazňuje, že „činná stránka“, tj. filozofická reflexe lidské společenské praxe, byla rozvíjena idealismem, tj. hlavně Hegelem [Engels 1961: 297].

Marxistické materialistické pojetí dějin nevzniklo ovšem nějakým oproštěním Hegela od metafyzických zkreslení. Hegelova filozofie společnosti a dějin měla i nezávisle na svém metafyzickém rázu spekulativní rysy a kromě toho byla filozofií jiné epochy — Hegelovi končily dějiny porevolučním přisvojením si odkazu revoluce, tj. občanské rovnosti před zákonem. Hegel nebyl, jak jsme na to stručně poukázali, filozofem ovlivněným anglickou politickou ekonomikou natolik, aby pochopil převratnost jejího objevu, že kapitál pochází z nezaplacené práce dělníka, který je v politickém ohledu kapitalistovi roven, aby pochopil, že politická emancipace nemusí znamenat o mnoho víc než objektivní podmínku, za níž probíhá přeměna dělníkovy práce v kapitál, který ho vykořisťuje a ujařmuje. To je však právě fakt zásadního významu, určující charakter následující epochy, a poměr k němu se stal základem ideologického a politického zápasu, který je v ní veden. Když Marx a Engels začali tvořit základy materialistického pojetí dějin, museli proto obrátit zřetel především k anglické politické ekonomii, která na rozdíl od Hegela alespoň nejasně postihovala podstatu vykořisťování, aniž ovšem viděla v proletariátu něco víc než masy obětované obecnému prospěchu a racionální výrobě. Zároveň však v obecnějším pojetí člověka,

яго чиннэ подстаты, яго vytváření v dějinách, v pojetí společnosti jako organického celku, vyrůstajícího ovšem na rozdíl od Hegela z ekonomického života, a především v pojetí člověka jako subjektu dějin, postupně se zbavujícího nadvlády slepých sil jak přírody, tak společnosti, navazuje marxismus na nové úrovni na Hegelovy myšlenky.

Literatura

- Beyer, W. R.: *Der Begriff der Praxis bei Hegel*. Deutsche Zeitschrift für Philosophie 1958, Nr. 5.
- Engels, B.: *Ludvík Feuerbach a vyústění klasické německé filozofie*. In: Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 21, Praha, Svoboda 1961.
- Feuerbach, L.: *O nutnosti změny*. Filozofický časopis 1971, č. 6.
- Feuerbach, L.: *Zásady filozofie budoucnosti a jiné práce*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1959.
- Hegel, G. W. F.: *Ästhetik*. Berlin, Aufbau-Verlag 1955.
- Hegel, G. W. F.: *Dějiny filozofie I*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1961; *Dějiny filozofie III*. Praha, Academia 1974.
- Hegel, G. W. F.: *Fenomenologie ducha*. Praha, Nakladatelství ČSAV 1960.
- Hegel, G. W. F.: *Filozofia dejín*. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry 1957.
- Hegel, G. W. F.: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. Frankfurt, Suhrkamp 1970.
- Hegel, G. W. F.: *Realphilosophie I*. Leipzig, Meiner 1932; *Realphilosophie II*. Leipzig, Meiner 1931.
- Hyppolite, J.: *Etudes sur Marx et Hegel*. Paris, Marcel Rivière 1955.
- Lenin, V. I.: *Filozofické sešity*. In: *Spisy*, sv. 38. Praha, SNPL 1960.
- Lukács, G.: *Der junge Hegel*. Berlin, Aufbau-Verlag 1954.
- Marx, K.: *Ekonomicko-filozofické rukopisy*. Praha, Svoboda 1978.

Резюме

Соботка М.: Концепция общественной практики и философии истории у Гегеля

Статья посвящена описанию и анализу отдельных сторон и аспектов концепции общественной практики у Гегеля. Автор объясняет, что по Гегелю целью труда является не простое удовлетворение потребности, а «удвоение» (Verdoppelung) человека во внешнем мире — это касается материальных изделий, произведений духовной культуры и общественных учреждений. «Удвоение» позволяет человеку жить в «отблеске» (Widerschein) вещей и учреждений, точно так же, как он живет в «отблеске» других человеческих индивидов. (Отсюда вытекает важность «признания» (Anerkennen) для индивида.) Удвоение не обязательно является прямым, существуют также отчужденные (entfremdet) формы «отображения» (Gegenbild) человека во внешнем мире.

В дальнейшей части статьи рассматриваются некоторые концепции «философии истории» Гегеля (Philosophie der Geschichte) (закономерность истории, принцип исторического развития, роль исторических личностей). Из «Феноменологии» анализируется гегелевский анализ революционного террора. Понимание Гегеля основано на конфликте между общей и индивидуальной волей, причем предпосылкой террора явилось упразднение прежнего общественного разделения труда. Индивид, не включенный в общественное разделение труда, не имеет согласно Гегелю опоры. Из «Феноменологии духа» (Phänomenologie des Geistes) рассматриваются затем конфигурации индивидуальной реализации в конфликте с общественным строем («Наслаждение и необходимость», «Закон сердца» и «Добродетель и миродвижение» — «Die Lust und die Notwendigkeit», «Das Gesetz des Herzens», «Die Tugend und der Weltlauf»), на которых прослеживается проблема познания основ общества посредством опыта собственных действий. Дальнейший анализ посвящен категории «вещи самой» («die Sache selbst»), характеризующей как структуры сложного пути превращения индивидуального труда в общий труд. Автор отвергает одностороннюю экономическую интерпретацию этой категории.

Главный недостаток гегелевского понимания общественной практики усматривается в метафизическом понимании действительности и истории. С этой точки зрения проведенная Фейербахом критика Гегеля представляется исторически необходимой.

Summary

Sobotka M.: Hegel's Conception of Social Practice and the Philosophy of History

The paper presents a description and analysis of individual points and aspects of the conception of social practice developed by Hegel. It is made clear that, according to Hegel, the purpose of work implies not only the satisfaction of a need but also the "doubling" (Verdoppelung) of man in the external world, no matter whether material products, creations of spiritual culture, or social institutions are involved. "Doubling" makes it possible for man to live in the "reflection" (Widerschein) of things and institutions, just as he is living in the "reflection" of other human individuals. (Hence follows the importance of "recognition" [Anerkennen] for the individual.) The doubling need not necessarily be always direct: there also exist alienated (entfremdet) forms of the "image" (Gegenbild) of man in the external world.

The paper goes on to analyze some conceptions introduced in Hegel's *Philosophy of History* (Philosophie der Geschichte) (lawfulness of history, principle of historical development, role of historical personalities). From *Phenomenology*, Hegel's analysis of revolutionary terror is subjected to examination. Hegel's conception is based on the conflict between general and individual will, while the elimination of the hitherto prevailing social division of labour presents a precondition of terror. Hegel considers the individual who fails to be involved in the social division of labour as lacking all support. From the *Phenomenology of the Spirit* (Phänomenologie des Geistes), figures of individual realization in conflict with the social order are analyzed (Pleasure and Necessity, The Law of the Heart, Virtue and the Run of the World — Die Lust und die Notwendigkeit, das Gesetz des Herzens, Die Tugend und der Weltlauf); these are used to investigate the problem of the cognition of the foundations of society through experience gained by one's own actions. Further analyses are devoted to the category of "the thing itself" ("die Sache selbst"), which is characterized as structures of the inscrutable mediatization of individual work into general work. The author refuses the onesided economic interpretation of this category.

The main drawback of Hegel's conception of social practice is seen in the metaphysical conception of reality and of history. From this point of view, Feuerbach's criticism of Hegel appears as historically inevitable.

Sociologický pohled na inženýrskou profesi před koncem století

VLADIMÍR ČECH

EDUARD JUKL

Vysoká škola strojní a elektrotechnická
Plzeň

Stav inženýrské profese je významnou sociálně ekonomickou charakteristikou doby. V této profesi, která je úzce spjata s výrobou, se zrcadlí existující úroveň výrobních sil i potřeby jejich dalšího rozvoje. Inženýrská profese je svědectvím o charakteru práce v dané vývojové etapě a rovněž prognostickým symptomem dalších přeměn tohoto charakteru. Ve stavu inženýrské profese se za socialismu odrážejí důležité momenty překonávání rozdílů mezi fyzickou a duševní prací. Na jedné straně pozorujeme, že řada progresivních dělnických profesí nese znaky inženýrské práce, a na straně druhé se inženýrství ve všech svých podobách stále výrazněji spojuje s bezprostřední výrobou. Výzkumné a vývojové inženýrské práce a celá sféra přípravy výroby se stávají rozhodujícími činnostmi vědeckotechnického pokroku, činnostmi, v nichž se věda transformuje v bezprostřední výrobní sílu. První z těchto tendencí je možno ilustrovat přeměnami obsahu práce seřizovačů a zejména údržbářů v podmínkách automatizovaných výrobních systémů a technologických procesů. Tyto dělnické profese se stávají náročnými technickými povoláními, vyžadujícími vysokou odbornou kvalifikaci. Druhá tendence je patrna například na tom, že v cyklu věda — příprava výroby — užití jde o takové propojení a takovou návaznost inženýrských profesí vědeckovýzkumného a provozního typu, že inženýr-vědec musí mít pochopení pro praktické výrobní situace právě tak, jako na druhé straně inženýr-provozář pro vědecké myšlenky a inovace.

Inženýrská profese je výrazně dynamickou profesí, prodávající změny ve struktuře a v povaze činnostech, které jsou v ní zastoupeny. Zjednodušené schéma dynamiky má tuto podobu: od nespecifikovaného univerzalizmu ke specializaci a odtud k univerzalizmu cílevědomému a specifikovanému. Toto schéma v zásadě odráží vývojové fáze techniky, s níž je inženýrská profese spojena. Zpočátku vládla nespecializovaná, zpravidla z empirie odvozená technika, pak technika oborově silně členěná, opřená o poznatky matematiky a přírodních věd, a posléze technika sice oborově specializovaná, silně diferencovaná a současně stále hlouběji vědecky podložená, avšak — právě pro tuto vědeckou fundovanost — systémově integrovaná do dialekticky propojených oblastí — filozofické, kybernetické, ekonomické i sociální. Nejde samozřejmě o rigorózně členěné a neprostupné vývojové fáze inženýrské profese. Například již v době rozvinuté technické specializace v poslední třetině devatenáctého století se projevovaly snahy po integraci inženýrství s jinými příbuznými obory. Známé je volání amerického inženýra Towna v osmdesátých letech minulého století, aby se každý strojní inženýr stal současně ekonomem, známé je usilování o to, aby se sféra vědeckého řízení stala nedílnou sférou inženýrské práce.

Celkový společenský význam a snaha cílevědomě řídit či usměrňovat inženýrskou profesi k tak či onak definovaným cílovým ideálům byly podnětem k tomu, že inženýrství se záhy stalo objektem studií, úvah, event. i filozofických a sociologických spekulací. Příkladem těchto spekulací jsou hlavně různé varianty technokratismu, které povyšovaly inženýrství na vůdčí společenskou profesi a přisuzovaly jí mesiášské poslání vůči všem ostatním společenským skupinám i třídám. Exaktní inženýrské metody a nikoli řešení reálných třídních vztahů měly být prostředkem ozdravení toho kapitalistického pořádku, na jehož půdě technokratismus vznikl.

Inženýrská profese se však brzy stala objektem seriózních výzkumů ekonomických a hlavně sociologických. Na Západě, kde inženýrská problematika ve společenskovědní oblasti není nová, patří k představitelům takového výzkumu inženýrské profese především R. Perrucci, J. E. Gerstl, W. M. Evan, E. Layton, R. L. Eichhorn, S. S. Robin, E. Gross, Ch. Argyris a další. Přes své dílčí přínosy ve sféře poznávací však bádání těchto autorů zůstávala převážnou měrou záležitostí akademickou a jen ojediněle plnila úlohu pomocníka řídicí praxe.

V socialistických zemích spadají počátky konkrétních, hlavně sociologických výzkumů inženýrské profese do počátku šedesátých let. Mezi nejstarší výzkumy tohoto zaměření patří výzkumy polské uskutečněné pod vedením A. Sarapaty, Z. Kowalewského, A. Grzelakové, R. Dyoniziaka, L. Pasiecznego, J. Hosera, G. Preiss-Zajdowé a dalších. Zpočátku šlo o různé ankety, odrážející hlavně subjektivní postoje a zkušenosti inženýrů, později o pokusy o hlubší pohled na postavení a úlohu inženýrů uprostřed složité vnitropodnikové reality. Dobrý přehled a závěry z tohoto období podává kniha J. Hosera *Zawód i praca inżyniera* [1970]. V průběhu šedesátých let se počíná tímto směrem orientovat rovněž sociologický výzkum v SSSR. Dobrou ukázkou tohoto zájmu je především práce A. A. Zvorykina — A. M. Geljuty *Social'nyje problemy inženěrnotechničeskogo truda* [in: Osipov-Szczepański 1969]. Za nejvýznamnější sovětskou monografii tohoto období je však možno pokládat publikaci S. A. Kugela — D. M. Nikandrova, vydanou pod názvem *Molodyje inženery* v Moskvě v roce 1971.

Na počátku sociologických výzkumů inženýrské profese v ČSSR (nebereme-li v úvahu několik monografií z let předmnichovské republiky a z doby poválečné, které mají literární charakter) stojí v první řadě zájem některých vysokých škol technických získat reprezentativní data o postavení a o dalším vývoji absolventů po přechodu do praxe, snaha o spolupráci s nimi a o získání informací pro zdokonalování vysokoškolské inženýrské přípravy vzhledem k rodicím se novým potřebám. Různé průzkumy tohoto druhu byly uskutečněny na Českém vysokém učení technickém v Praze, na technikách v Brně, Ostravě, Bratislavě, Liberci, Košicích, Plzni a jinde.

V sedmdesátých letech nabývá výzkum inženýrské profese a různých aspektů inženýrské činnosti na intenzitě. Nutí k tomu prohlubování vědeckotechnické revoluce, charakterizované takovými jevy, jako je dotud nebývalý rozmach elektroniky, jež napomáhá procesu automatizace a kybernetizace, objev nových technologií, pokroky v chemizaci, hledání netradičních zdrojů energie, zdokonalování systémů mírového využití atomové energie atd. Inženýrství stojí před novými úkoly, k jejichž řešení musí být nastupující technická inteligence adekvátně připravena a dosavadní technická inteligence doškolená, event. i rekvalifikována. Mění se náplň inženýrských pozic, jsou obohacovány metody inženýrské práce a mění se celková organizace této práce. Experimentování pomocí

matematických modelů, konstruování a projektování zdokonalované použitím výpočetní a grafické techniky vyžadují od inženýrů nové znalosti a přístupy. Před inženýry stojí stále s větší naléhavostí problémy netechnické nebo jen zčásti technické povahy, které musí v určité míře řešit, ať jde o otázky vztahu techniky a sociálních systémů, rozsáhlou a stále naléhavější problematiku lidského faktoru, životního prostředí aj. Dynamika přeměn inženýrské profese se urychluje spolu s celkovou akcelerací vědeckotechnického pokroku a společenských změn vůbec.

Příkladem takto objektivně podmíněného zvýšeného zájmu o inženýrskou profesi jsou například průzkumy a rozborů realizované spolkem západoněmeckých inženýrů — VDI (Verein deutscher Ingenieure), kde se speciální sekce věnují takovým otázkám, jako *inženýr v povolání a ve společnosti, vzdělání inženýrů* atp. Mnohé z materiálů jsou pozoruhodné i pro nás. Průzkum uskutečněný na zlomu roku 1972/73 mezi 25 000 strojnými inženýry dospěl například k závěru, že na vysokých školách technických strojírenského zaměření by bylo potřebné

- rozsah matematiky a přírodních věd zkrátit o 3 %,
- rozsah inženýrských věd zkrátit o 8 %,
- netechnické obory posílit o 11 %.

VDI navrhuje toto rozdělení studijního času:

20 % matematika a přírodní vědy (matematika a informatika, fyzika, chemie, nauka o materiálech, ekologie),

50—60 % inženýrské vědy (technická mechanika, technická termodynamika, části strojů, měřicí a regulační technika, analýza a optimalizace technologických procesů, konstrukce a projektování, technologie),

20—30 % netechnické obory (národní hospodářství, organizace a řízení lidské práce, společenskopolitické vědy a právo).

Mezi schopnostmi a vlastnostmi, které mají být zvýšenou měrou pěstovány oproti dosavadnímu stavu, jsou na prvních místech uváděny: schopnost řešit problémy, komunikační schopnosti a kritická angažovanost [Der Ingenieur 1977]. Závažné poznatky z VDI materiálů přináší publikace *Studium der Technik — Ingenieure von Morgen* [1971].

Není náhodné, že VDI působí nejen jako výzkumná a vydavatelská instituce, ale prostřednictvím svého VDI Bildungswerk také jako organizátor různých přeškolovacích a doškolovacích kursů pro své členy.

O mimořádném internacionálním zájmu o to, aby se výchova a praktická činnost inženýrské inteligence optimálně přizpůsobily požadavkům vědeckotechnické revoluce, svědčí v posledních letech intenzívně stupňovaná aktivita *Evropské federace národních inženýrských asociací* FEANI (Federation européenne d'associations d'ingenieurs). Tato federace byla založena roku 1973 jako „evropské fórum pro výměnu idejí a zkušeností... za účelem zdokonalování výchovy inženýrů v Evropě, jejich dalšího rozvoje a adaptace na potřeby budoucnosti“ [SEFI-FEANI 1978]. Po zakládajícím kongresu v Paříži zasedal kongres FEANI v roce 1974 v Manchesteru, roku 1975 v Lausanne, v Cáchách roku 1976, v Kodani 1977, v Pavii 1978. V roce 1979 se konalo jednání FEANI také poprvé v socialistické zemi — v Praze. Na všech kongresech bylo referováno o různých stránkách inženýrské profese.

V socialistických zemích se v sedmdesátých letech frekvence studií o inženýrské profesi zvyšuje a obohacuje se i rejstřík zkoumaných problémů. V roce

1971 byla vydána pozoruhodná sovětská práce *Socialnyj obraz inženěra*, která vznikla pod vedením inženýra-sociologa L. V. Něvské v laboratoři sociologických výzkumů Permského polytechnického institutu. Něvská studuje inženýra jako součást technickoinženýrských kolektivů, přičemž rozlišuje 3 hlavní inženýrské kategorie: inženýry-konstruktéry, technology a organizátory. Zabývá se za pomoci časového snímkování náplní jejich pracovního dne, sleduje blíže otázky dělby práce mezi různě kvalifikovanými techniky, normováním a hodnocením jejich práce apod. Již tato práce naznačuje, že cestu k lepšímu uplatnění inženýrských pracovníků nutno hledat zejména ve zdokonalení organizace a řízení jejich činnosti. To dokumentují četné další sovětské výzkumy, jako například sociologický výzkum 1500 absolventů vysokých škol technických z Moskvy a Voroněže aj. Příkladem zvýšeného zájmu o inženýrskou profesi jsou i tituly *Inženěrnij trud v socialističeskom obščestve* [1976], Skaržinskij I., *Trud inženěra* [1977] a další.

V Československu je novým momentem tohoto období mimo jiné skutečnost, že postavením, prací a výchovou inženýrů se začínají koncentrovaněji zabývat sami vědeckotechničtí a inženýrští pracovníci a také společenské organizace, především Československá vědeckotechnická společnost. Dokladem této skutečnosti je přínosný průběh celostátního semináře ČSVTS *Osobnost socialistického inženýra v podmínkách vědeckotechnické revoluce*, konaného v červnu 1979 v Bratislavě. Zde vystoupila řada zkušených pracovníků — inženýrů z oblasti vědy, výzkumu, vývoje, výroby i školství, často velmi uznávaných jmen (akademik B. Kvasil, akademik J. Němec, prof. J. Sedlák, prof. A. Blažej aj.). Podnětné bylo rovněž vystoupení náměstka ministra výstavby a techniky ČSR doc. L. Říhy.

Význam tohoto semináře nespočívá ani tak v četných dílčích poznatcích a doporučeních, ale především v tom, že na první místo byla položena otázka osobnosti inženýra a tvořivého způsobu jeho myšlení a práce.

Výzkumy inženýrské profese, jak ukazují zmíněné trendy, budou pokračovat i napříště a jejich důležitost poroste. V našich podmínkách bude význam výzkumů různých stránek inženýrské profese zdůrazněn zejména proto, že při celkových změnách ekonomických podmínek rozvoje naší země v osmdesátých letech, které jsou charakterizovány v *Usnesení předsednictva ÚV KSČ a vlády ČSSR k Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství* a v samém dokumentu *Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980*, se budou měnit i nároky kladené na inženýrsko-technické pracovníky.

Závažná direktiva zmíněného usnesení, že „rozhodující význam má, aby se vědeckotechnický rozvoj stal organickou součástí tvorby plánu, hlavním obsahem všech jeho částí, aby rychlá realizace výsledků vědeckotechnického pokroku přinášela vysoké národohospodářské efekty, růst kvalitativních ukazatelů plánu“, (1) naznačuje, že musí být prohloubena a posílena i efektivnost inženýrsko-technické práce. Potřebu budoucího ještě většího zvýraznění funkce inženýrsko-technických profesí ve výzkumu, konstrukci, technologii i v procesu realizace produkce lapidárně vystihuje formulace předsedy vlády ČSSR s. L. Štrougala na celostátním aktivu v březnu 1980, že „dnes stále více rozhoduje ten ... kdo vlastní duševní bohatství, kdo zná nová technická řešení a řádově posunuje technicko-ekonomickou úroveň výroby dopředu.“ (2)

(1) Viz: *Usnesení předsednictva ÚV KSČ a vlády ČSSR k Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství* — příloha Hospodářských novin č. 11/1980.

(2) *Rudé právo* z 17. III. 1980.

Vyspělé technické myšlení ovšem není výsledkem pouhého samovývoje vědy, ale je podmíněno vysokým stupněm rozvoje výrobní základny, koncentrací prostředků v rámci země i širších seskupení (u nás RVHP), specializací plynoucí z tradic, možnosti i potřeb dané země atd. Stále je nutno přihlížet k oboustrannému vztahu rozvoje materiálně technické základny společnosti, inženýrské profese a inženýrského myšlení.

V *Souboru opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980* se na vztah nových úkolů československé ekonomiky v současných obtížných mezinárodních podmínkách ke kvalitativním a kvantitativním aspektům dynamiky inženýrské profese výslovně poukazuje: „V plánu kvalifikovaných pracovníků a v systému přípravy na povolání respektovat změny struktury a technické úrovně národního hospodářství a jí odpovídající kvalifikovanost práce.“ [Soubor opatření 1980]

Pod zorným úhlem těchto skutečností vynikají pozitivní rysy školské politiky KSČ, podle níž se v Československu po druhé světové válce podařilo vybudovat poměrně rozsáhlou a stabilní síť technických vysokoškolských učilišť, každoročně produkujících dosti vysoké počty mladých inženýrů. Ve školním roce 1977/78 v ČSSR například na vysokých školách technického směru

— studovalo	68 599 studentů
— v předchozím školním roce absolvovalo	7 734 inženýrů.

Z toho na strojírenských a kovovýrobních oborech

— studovalo	18 149 studentů
— absolvovalo	2 046 inženýrů,

na oborech elektrotechnických

— studovalo	14 279 studentů
— absolvovalo	1 765 inženýrů.

Podíl strojařů a elektrikářů se blížil zhruba polovině celkového počtu absolventů vysokých škol technických.

Perspektivy pro osmdesátá a devadesátá léta počítají s dalším značným nárůstem nových inženýrů. Prognóza zpracovaná pro období let 1980—2000 kolektivem odborníků předběžně uvažuje s tímto trendem dalšího nárůstu vysokoškolských studentů v technických oborech:

Nově přijímaní studenti technických oborů

	1977	2000
ČSR	100	211
SSR	100	186

Studenti technických oborů mají podle této prognózy tvořit v roce 2000 více než polovinu, tj. 52 % celkového počtu vysokoškoláků v prvních ročních denního studia.(3)

Saturace potřeby inženýrsko-technických pracovníků z kvantitativního hlediska je pouze jednou stránkou věci. Rozhodovat bude nejen kvantita, ale především kvalita mladé inženýrsko-technické inteligence. O těchto kvalitativních aspektech přípravy nových inženýrů koncepčně pojednává směrnice ÚV KSČ

(3) *Perspektiva rozvoje vysokých škol do roku 2000*, s. 30.

Dokument o dalším rozvoji československé výchovně vzdělávací soustavy z roku 1976, jejíž realizace nyní probíhá a v níž se — pokud jde o inženýrskou profesi — poukazuje například na takové znaky, jako je schopnost inženýrů přizpůsobovat se novým podmínkám vyplývajícím z rozvoje vědy a techniky a operativně přejímat, tvůrčím způsobem využívat a do praxe zavádět nové vědecké a technické poznatky.

Významným a konkrétním projevem modernizace inženýrské přípravy mimo jiné bylo zavedení nových studijních oborů, jako například Automatizované systémy řízení v elektrotechnice, Technická kybernetika, Elektronické počítače.

V procesu modernizace této přípravy budou výzkumy inženýrské profese plnit významnou úlohu.

Musí pomoci odpovědět na otázku, jak se vytyčené cíle plní, kde bude třeba stanovené koncepce dále rozvinout, event. prohloubit, apod. Jejich výsledky je ovšem nutné chápat jen jako jeden z celé řady informačních zdrojů tvořících základnu pro rozhodovací činnosti.

Znaky inženýrské profese na vstupu do osmdesátých let

Jednu ze sociologických studií, jejímž cílem bylo pohlédnout na stav inženýrské profese z hlediska úkolů vytyčených XV. sjezdem KSČ a rozpracovaných zmíněnými dokumenty o zdokonalení řízení československé ekonomiky po roce 1980 a o rozvoji československé výchovně vzdělávací soustavy, jsme v roce 1980 zpracovali do podoby výzkumné zprávy na Vysoké škole strojí a elektrotechnické v Plzni. Na rozdíl od jiných obdobných výzkumů byl náš výzkum orientován především na problém konfrontace budoucích úkolů inženýrsko-technické inteligence se současnou pracovní náplní inženýrů, event. s předpoklady, které jsou již nyní pro další vnitřní vývoj inženýrské profese vytvořeny.

Při posuzování a používání údajů a poznatků, které byly výzkumem získány, je třeba mít na mysli tato omezení:

1. Sociologický obsah profese je širší než aspekt pracovní, na nějž jsme se dosud v této stati soustřeďovali a jenž byl v první řadě předmětem výzkumu. Profese není definována jen obsahem a charakterem práce, ale také ideovými a hodnotovými orientacemi, zaměřením a úrovní mimopracovních aktivit, společenskou prestiží, event. statusem, způsobem života a zejména celkovým postavením profese ve společensko-ekonomické formaci a v soustavě třídních a sociálních vztahů.

2. Inženýrství jako profese je v literatuře i v právních, event. zvykových normách jednotlivých států, event. regionů různě interpretovaného. Jako inženýři jsou leckdy označováni i středoškoláci a technicky zdatní praktici, inženýrství se vztahuje také ke vzdělání ekonomickému, event. i sociálnímu apod. V našem výzkumu jsme ve shodě s převládajícími tendencemi zahrnuli do kategorie inženýrské profese pracovníky, jejichž společenská fyziognomie odpovídá těmto základním charakteristickým rysům:

- a) Profesionální sepětí s technikou (přímé či zprostředkované).
- b) Kvalifikace získaná na základě absolvování vysoké školy příslušného směru.
- c) Schopnost tvůrčím způsobem řešit technické (technicko-ekonomické, tech-

nicko-organizační, vědeckotechnické problémy) na úrovni vědeckého poznání a převzít tomu odpovídající společenskou odpovědnost.

3. Výzkum pracoval se souborem cca 1000 absolventů strojních a elektrotechnických oborů západočeského vysokého technického školství, zařazených v různých odvětvích, na rozdílných pracovištích, rozlišného postavení v povolání apod. Šlo o obory konstrukční (konstrukce obráběcích a tvářecích strojů, turbín a jaderně energetických zařízení na strojní fakultě a konstrukce elektrických strojů točivých na elektrotechnické fakultě), obory technologické (zejména technologie obrábění a tváření) a dále o progresivní elektrotechnické obory, jako jsou technická kybernetika, elektronické počítače a automatizované systémy řízení. Bylo použito základních metod sociologických, podkladem pro kvantifikaci údajů byly především údaje z dotazníků, vyplňovaných neanonymně ve standardizované podobě (s možností dalšího vyjádření) příslušníky souboru. Důležitým doplňkovým zdrojem jsou zjištění provedená polostandardizovanými rozhovory u inženýrů — účastníků postgraduálních kursů aj. Komparace se světovými i našimi výzkumy ukázaly, že získaná data mají svým charakterem a základními tendencemi, na něž poukazují, obecnější platnost než pro oblast Západočeského kraje.

Sociologický profil inženýrské profese posledních desetiletí tohoto století je sledován podle řady ukazatelů zvolených tak, že vystihují na základě hlavních směrů vědeckotechnického pokroku progresivní tendence vývoje inženýrské profese.

Jedním z významných znaků období, do něhož vstupujeme, bude prohlubování *měnlivosti technických a ekonomických podmínek*, v nichž budou inženýři pracovat. Tato měnlivost, jak již bylo uvedeno citací z dokumentu o rozvoji československé výchovně vzdělávací soustavy, vyplývá z rozvoje vědy a techniky. Inženýrskou profesi proto musí charakterizovat *cílevědomě koncipovaný univerzalizmus*, opírající se o bezpečný základ teoretických znalostí a o bezpečnou znalost vztahů mezi jednotlivými disciplínami, obory, sférami a činnostmi, tj. takový univerzalizmus, který nejen není překážkou specializované práce, ale který naopak specializovanou činnost činí kvalitnější, protože ji umožňuje rozvíjet v kontextech reálných vzájemných souvislostí mezi různými jevy a oblastmi. Je tedy opakem povrchního univerzalizmu, jehož nebezpečí tkví ve sklonech k obecnosti, nekonkrétnosti a v zásadě k nedělnosti. Zdravý, cílevědomý a „integrativní“ univerzalizmus inženýrů je předpokladem jejich adaptability na změny v technice, organizaci i ekonomice. Zjevně je jedním z významných znaků inženýrské profese následujících desetiletí. Bude výsledkem jak moderně koncipovaného vysokoškolského vzdělání inženýrů, tak i promyšlené soustavy postgraduálního studia, které se postupně stane obligatorní formou jejich periodického, nadstavbového doškolování.

Pozoruhodnou a příznivou skutečností je to, že inženýři, kteří byli objektem výzkumu, většinou potvrzují koncepci, na níž je příprava československých inženýrů založena. Koncepce studia na vysoké škole by podle jejich názoru měla vypadat takto:

- Výchova užších specialistů, plně teoreticky i prakticky připravených . 26 %
- Výchova inženýrů širšího základu, hlouběji teoreticky připravených . 49 %
- Výchova univerzálnějších inženýrů — praktiků 24 %
- Nevyjadřují se 1 %

Polovina inženýrů se tedy staví za zaměření na výchovu inženýrů širšího základu, hlouběji teoreticky připravených. Zvýšenou měrou se pro tuto kon-

cepci vyslovují inženýři starší, z výzkumných, vývojových a konstrukčních pracovišť, a inženýři, kteří již prošli postgraduálním studiem.

Velmi přesvědčivá je zejména závislost na délce pobytu v praxi a zkušenostech získaných léty odstupe od absolvování vysoké školy. Názor, že je nejužitečnější výchova inženýrů širšího základu, hlouběji teoreticky připravených, vyslovují v největším počtu inženýři absolventských ročníků starších (66,7 ‰), zatímco „čerstvější“ absolventi tak naléhavě tento problém ještě nepocítují (38,6 ‰).

Čtvrtina respondentů, kteří se vyslovují pro výchovu univerzálnějších inženýrů-praktiků (tj. univerzalizmus založený na schopnosti řešit více praktických problémů a nikoliv univerzalizmus v naznačené koncepci), se rekrutuje spíše z mladších absolventů, nejčastěji z bývalých průmyslováků, kteří měli na technice určité potíže s teoretickými disciplínami. Nacházíme v ní relativně nejčastěji inženýry z provozů (provozní inženýři doporučovali toto zaměření ve 47 ‰) a z pomocných výrobních pracovišť (37,5 ‰).

Na základě údajů o variabilitě pracovního zařazení inženýrů, které budou následovat, možno konstatovat, že preferovaná koncepce inženýrské přípravy je správná, perspektivní a že musí být dále propracována s ohledem na očekávanou akceleraci změn ve všech oblastech inženýrské práce. Materiály z výzkumu naznačují například tyto tendence:

- klesá relativní počet absolventů vysokoškolského strojírenského a elektrotechnického studia, kteří šli do strojírenství,
- nemění se výrazněji množství absolventů, kteří zakotvili v energetice,
- narůstá počet strojařů a elektrotechniků, kteří našli své uplatnění v dalších průmyslových odvětvích (důlní průmysl, chemie, dřevařský průmysl ap.) a v zemědělství,
- narůstá současně počet těch, kteří pracují v nevýrobní oblasti, jako je školství, státní správa, obchodní oblast, tisk, rozhlas, televize aj.,
- čteněji se objevují případy, kdy náplň práce se plně nekryje se zaměřením vysokoškolské přípravy.

Pracovní zaměření se s oborem a zaměřením vysokoškolského studia

plně shoduje	26 ‰
částečná shoda	54 ‰
neshoda	19 ‰
nevyjadřuje se	1 ‰

Prakticky tedy zhruba jen u jedné čtvrtiny možno hovořit o plné shodě, zatímco u téměř jedné pětiny jde o zaměření značněji odlišné. Mezi nejstaršími absolventy nacházíme plnou neshodu u 12 ‰, zatímco mezi nejmladšími u 21 ‰. I zde jde mimo jiné o důsledky zrychlujícího se technického vývoje.

Relativně nejpříznivěji se jeví situace v obou klasických odvětvích — ve strojírenství a v energetice, kde jsou — možno říci — absolventi na své „materské“ půdě. Neshodu pracovního a studijního zaměření uvádí v prvním případě 12 ‰ respondentů, ve druhém 10 ‰. Zjištěné rozpory jsou ještě výraznější, postavíme-li si otázku, zda například absolventi strojních oborů konstrukčního zaměření dělají alespoň převážně na pracovištích konstrukčních, technologové na technologických apod. Výzkum ukázal, že

- absolventi konstrukčních oborů pracují zhruba
- 40 ‰ jako konstruktéři a vývojoví pracovníci

- 18 % v oblasti organizace, řízení
- 11 % ve výzkumu
- 6 % na ekonomickém a obchodním úseku
- 25 % vykonává různé jiné další činnosti
- *absolventi technologických oborů*
 - 20 % technologie, racionalizace apod.
 - 20 % konstrukce, vývoj
 - 26 % organizace, řízení, kontrola
 - 7 % výzkum
 - 6 % provozní funkce
 - 21 % další různé práce

Některé dřívější výzkumy poukazovaly na tendenci k úniku do mimoprovozních složek a k častému jednostrannému zájmu o práci na relativně izolovaných výzkumných a vývojových pracovištích. Vytvářela se dokonce hypotéza, že mladí inženýři se bojí ruchu provozu a práce s lidmi.

Zájem o výzkum a vývoj nadále trvá, avšak postupně se zvyšuje i zájem o činnosti provozního charakteru, a to zejména s přibývajícím počtem mladých inženýrů, kteří prošli výuční praxí a průmyslovými školami.

Vykonávaný druh práce

Absolventské ročníky	Výzkum	Provozní funkce
1953—58	17,3	1,3
1959—63	16,2	6,1
1964—68	8,6	4,5
1969—73	8,7	8,4
1974—77	7,3	12,3

Na základě těchto i dalších zjištění nelze nadále hovořit o tendenci k úniku do výzkumu. Lze naopak konstatovat náznaky pomalu se šířící orientace také na provozní funkce, což je zejména třeba podporovat, protože se stále silnějším pronikáním technické vědy a vědecké organizace do této sféry podniku zde bude kvalifikační posílení nezbytné.

Bez teoretické a univerzální přípravy inženýrů by musela být variabilita, jež je údaji ilustrována, překážkou efektivní realizace inženýrských činností.

Znakem tvůrčích představitelů inženýrské profese vždy býval zájem o technický pokrok a *kritický postoj k současnému stavu rozvoje vědy a techniky*, což je nutným východiskem hledání nových řešení. Souboru inženýrů, který byl objektem výzkumu, jsme nepoložili otázky o obecné úrovni naší vědy a techniky, ale o úrovni vědeckotechnického rozvoje ve vlastním pracovním prostředí:

Hodnocení celkové úrovně vědeckotechnického rozvoje v oblasti, v níž inženýr pracuje

Odpovídá špičkovým požadavkům	1 %
Představuje dobrou mezinárodní úroveň	21 %
Zůstává poněkud pozadu za touto úrovní	50 %
Zůstává dosti pozadu	27 %
Neuvádí	1 %

Kladné hodnocení zaznívá jen u pětiny dotazovaných, 77 % konstatuje, že zůstáváme pozadu. Toto hodnocení se velmi těsně kryje s náročným posuzováním stupně využívání vědeckých a technických poznatků a vymožeností na pracovišti, kde je inženýr činný.

Hodnocení stupně využívání moderních vědeckých a technických poznatků a vymožeností na pracovišti, kde je inženýr zaměstnán

Odpovídá špičkovým požadavkům	1 %
Představuje dobrou moderní úroveň	19 %
Zůstává poněkud pozadu za touto úrovní	53 %
Zůstává dosti pozadu	27 %

O zaostávající úrovni hovoří v tomto případě dokonce 80 % dotázaných a pouze 20 % inženýrů se vyslovuje kladně.

Neměli jsme možnost porovnávat, do jaké míry se uvedená hodnocení kryjí s realitou v jednotlivých podnicích a na jednotlivých pracovištích. Je však dobře známo, že ani mnohé oficiální rozborů nevyznívají kladně a že jen některé obory a některá pracoviště snesou náročná srovnání na mezinárodní úrovni. Kritická nespokojenost je na našem místě lepší než nekritické sebeuspokojování. Musíme však usilovat o to, aby se stala daleko aktivnější tvořivou hybnou silou při zajišťování dalšího vývoje.

Realismus inženýrů, který je rovněž příznačným rysem této profese, se ve vztahu k posuzované úrovni technického rozvoje na vlastních pracovištích projevuje v tom, že rozhodující část inženýrů spatřuje rozsáhlé možnosti aplikace moderní vědy a techniky na svých pracovištích a ve svých podnicích a vyjadřuje zásadní ochotu pomáhat tyto možnosti přeměnit ve skutečnost. Svědčí o tom například odpovědi na otázku, zda jsou možnosti dalšího uplatnění vědeckotechnického rozvoje na místě, kde pracují.

Možnost efektivnějšího využití moderní vědy a techniky na vlastním pracovišti

ano	39 %
zčásti ano	56 %
ne	5 %

Podobně realisticky posuzují inženýři číslicově řízenou techniku (NC technika), která je významným prostředkem automatizace hlavně v kusové a malosériové výrobě. Průmyslová praxe již dnes produkuje třetí generaci NC strojů. Setkáváme se s nimi nejen v klasických oblastech obrábění a tváření kovů, ale také v oblastech dalších, jako jsou procesy montážní, expediční apod. Jde většinou o techniku finančně náročnou, jejíž využití klade nové požadavky na přípravu výroby, technicko-organizační zajištění výrobního procesu a dalších nezbytných operací. Podíl práce kvalifikovaného technika a inženýra tu oproti tradiční technice vzrůstá a bude se dále zvyšovat. Lze předpokládat, že právě zde využití mikroprocesorové techniky (v souvislosti s rozvojem systému malých elektronických počítačů v socialistických zemích) bude postupně budit významné akcelerační impulsy.

Stojíme před úkolem zajistit dokonalé využití stávající NC techniky a především všestranně napomoci jejímu dalšímu kvalitativnímu i kvantitativnímu rozvoji a uplatnění. Vztah našich inženýrů k této technice ukazuje tabulka:

Hodnocení NC techniky jako perspektivní

Bez výhrad kladné	20 %
Kladné s výhradami	38 %
Zčásti kladné	13 %
Záporné	1 %
Nevím	28 %

Prakticky všichni inženýři, kteří se pokusili NC techniku a její zavádění hodnotit, odpověděli pozitivně. Různé výhrady a pochybnosti, někdy i mezi těmi, kteří s NC stroji mají své bohatší zkušenosti, jsou výsledkem přesvědčení, že v této technice nelze hledat nějaký všelék a že nelze ani přehlížet některá její současná omezení.

Méně jednoznačné, nicméně převážně pozitivní, je hodnocení možností využití moderní výpočetní techniky na jednotlivých pracovištích.

Možnosti efektivnějšího zasazení a využití moderní výpočetní techniky na pracovišti

Rozsáhlé	16 %
Příznivé	40 %
Dosti omezené	29 %
Žádné	11 %
Nemohu posoudit	4 %

Pro posuzování vyzrálosti inženýrské profese k řešení náročných úkolů, které naši ekonomiku v posledním dvacetiletí tohoto století čekají, jsou relevantní údaje o rozsahu, v němž se naši inženýři již nyní setkávají se špičkovými projevy vědeckotechnického pokroku. V zásadě jde o *podíl činností, týkajících se automatizace, NC techniky, zavádění ASŘ organizací i technologických a výrobních procesů v celkové práci inženýrů*. Popisovaný výzkum zachytil vcelku příznivou skutečnost, že zhruba 60 % inženýrů našeho souboru plně nebo částečně (občas) na svém pracovišti přichází do styku s problematikou automatizace výroby a přechodu k ní. Z toho 19 %, tj. necelá pětina inženýrů, má s touto problematikou průběžný plný kontakt. Relativně nejčastější je v tomto směru kontakt našich inženýrů pracujících v odvětví hornictví a chemie. Inženýři pracující ve strojírenství jsou v plném kontaktu z 21 %, v částečném 43,9 %.

Bližší styk inženýrů s problematikou automatizace podle druhu pracoviště

Druh pracoviště	plný kontakt	částečný	žádný
technologie	25,8	43,0	31,2
vývoj, konstrukce	20,4	39,2	40,4
výzkum	22,7	29,9	47,4
provozní funkce	14,3	41,4	44,4
kontrolní, organizační a řídicí funkce	20,8	42,5	36,3
ekonomické, obchodně technické	7,7	41,0	51,3

Relativně největší počet inženýrů obeznámených v praxi s problematikou automatizace nacházíme tak na pracovištích technologických, což souvisí s příznivým jevem pronikání automatizace do vlastního výrobního procesu. S tímto stavem je v nežádoucím nesouladu situace na pracovištích ve vývoji, konstrukci a ve výzkumu, kde bychom očekávali počty alespoň stejné, ne-li vyšší, bere-

me-li v úvahu nutný časový předstih práce ve výzkumu, vývoji a konstrukci před prací technologickou. Částečným vysvětlením situace v konstrukcích a ve výzkumu (40,4 0/0 a 47,4 0/0 inženýrů bez jakéhokoli kontaktu) může být dělba práce, která řadu pracovníků zaměřuje na činnosti nevybočující z řady tradiční problematiky, zatímco otázkami propojení klasické techniky a elektroniky se zabývají jen někteří jednotlivci. Na váhu zde padají i další faktory, zejména nedostatečná teoretická a metodická propracovanost otázek automatizace konstrukčních, event. projekčních prací a s tím související nevyvinutá technická a organizační báze.

Jistou konkretizací pohledu na zastoupení progresivních technických činností v práci inženýrů je jejich zapojení do procesu zavádění NC techniky:

Inženýři, kteří na svých pracovištích přicházejí blíže do styku s problematikou NC techniky

ano, plně	10 0/0
občas	29 0/0
ne	60 0/0
nevyjadřují se	1 0/0

V nejčastějším styku s touto progresivní technikou jsou inženýři na technologických pracovištích, kteří v tomto směru stojí daleko před ostatními (60 0/0 v kontaktu, z toho zhruba 20 0/0 plně). Inženýři ve vývoji a v konstrukci mají tyto kontakty zhruba ze 45 0/0 (11 0/0 plně), za nimi následují pracovníci na dalších úsecích činnosti.

Inženýři na vyšších stupních pracovní hierarchie přicházejí s touto technikou do styku častěji než řadoví pracovníci.

Jedním z nejtypičtějšých parametrů technického a vědeckého rozvoje je také práce s moderní výpočetní technikou a tvorba automatizovaných systémů řízení (ASŘ). Ani zde již nejsme zcela na počátku. Inženýři s touto problematikou obeznámených stále přibývá. Jsou to nejen profesionálně zaměření absolventi směrů technické kybernetiky, ASŘ apod., ale i inženýři běžných zaměření konstrukčních, technologických aj. Pro nadpoloviční většinu inženýrů není velká a střední výpočetní technika zcela neznámou pevninou, i když jen 27 0/0 kvalifikuje svůj styk jako pravidelný.

Podobně i při budování ASŘ (především ASŘ podniků a některých podnikových řídicích subsystémů a agend) máme v osmdesátých letech na čem stavět a jsme značně dále, než třeba jen před pěti lety, kdy jsme dělali první vážnější pokusy o přechod k ASŘ. Na otázku, zda v rámci podniku (organizace), kde respondent pracuje, je připravován, event. uskutečňován přechod k ASŘ, jsme dostali tyto odpovědi:

Přechod k ASŘ v podniku, kde inženýr pracuje

— ve stadiu příprav	24 0/0
— ve stadiu postupné realizace	31 0/0
— není	16 0/0
— nevím	29 0/0

I když přechod k ASŘ v podniku nutně neznamená, že inženýr je s touto problematikou důkladněji seznámen, automatizace v oblasti řízení se nicméně postupně dotkne i jeho práce, někomu ovlivní velmi výrazně i profesionální kariéru, jinému poskytne alespoň dílčí poznatky a zkušenosti. A to jsou nepochybně také kladné momenty pro další vývoj.

Jinou důležitou charakteristikou inženýrství je jeho poznatková vybavenost v těch směrech, které se budou na sklonku století stále více prosazovat. K těmto směrům, na něž je nutno orientovat školní a mimoškolní přípravu inženýrů, patří automatizace a ostatní již připomenuté směry vědeckotechnického rozvoje. Ve světle poznatků z výzkumu je možno říci, že naše inženýrská inteligence nevstupuje do osmdesátých a devadesátých let v tomto směru odborně zcela nepřipravena. Bude možno stavět na řadě opěrných bodů, jako jsou například:

— vysokoškolské vzdělání, které — jak jsme ukázali — nesvazuje příliš těsně inženýra s vystudovaným oborem, umožňuje dosti značnou adaptabilitu na různé další druhy technické práce (práce technicko-ekonomické, vědeckotechnické aj.) a ustavičně se modernizuje,

— rostoucí počet inženýrů si cílevědomě doplnil a doplňuje své základní vysokoškolské studium postgraduálním studiem, zaměřeným především do oblastí, jež staví do popředí technický rozvoj (technika a technologie postupné automatizace výroby, práce s počítači, využití elektroniky, umělých hmot apod.),

— spolu s postupnými změnami v technice a technologii narůstá počet inženýrů, kteří s nimi přicházejí ve své práci bezprostředně do styku a získávají potřebné znalosti a zkušenosti; i když počet těchto odborníků je zatím poměrně nízký, při dobré organizaci je dána možnost jejich využití pro zapracování dalších spolupracovníků na poměrně široké bázi.

Přesto poskytuje pohled na dosavadní odbornou připravenost inženýrů v oblasti automatizace dosti rozporný obraz:

Hodnocení vlastního odborného rozhledu v otázkách automatizace

Plně na výši	4 %
Povšechný přehled	49 %
Jednostranné znalosti s mezerami	25 %
Slabší rozhled	21 %

Podobně je tomu s úrovní znalostí moderní výpočetní techniky a dalších exponovaných oblastí techniky budoucnosti:

Hodnocení připravenosti na zavádění výpočetní techniky

Plně připraveni	25 %
Většinou ne	49 %
Ne	6 %
Nevím	20 %

Úkol systematické výchovy a převýchovy strojních a elektrotechnických inženýrů pro tuto oblast ještě není zúplna řešen. Je to směr, na který se počíná již více zaměřovat naše vysokoškolská příprava a postgraduální studium a na nějž bude muset navázat i daleko soustavnější příprava ve vlastním terénu jednotlivých pracovišť.

Podnětem anebo dílčím příspěvkem k odbornému řešení náplně přípravy inženýrů ke sledovaným směrům vědeckotechnického rozvoje může být názor zkoumaného souboru inženýrů na zaměření této přípravy. Pokud jde o obecné problémy automatizace a výpočetní techniky, většina inženýrů se shoduje na tom, že školská příprava musí vytvořit dobrý základ a dát dobrý přehled. Konkrétněji nás zajímalo, jak si inženýři představují strukturu své přípravy k práci na poli projektování a zavádění NC techniky do výrobní praxe. Nejzávažnější je v tomto směru vyjádření těch pracovníků, kteří již mají pravidelný kontakt s NC technikou a v důsledku toho i přímé osobní zkušenosti:

Nejvýznamnější složka přípravy na širší zavádění NC techniky podle názorů inženýrů, kteří jsou s touto technikou v pravidelném kontaktu

— příprava technická a technologická	33,3 %
— organizace	33,3 %
— zainteresování, zapojení a výchova lidí	18,3 %
— mezi uvedenými složkami není podstatnějšího rozdílu	11,8 %
— nemohu posoudit	3,2 %

Jak je patrné, inženýři pokládají za nejvýznamnější přípravu technicko-technologickou (včetně řídicí techniky) a organizační. I roli lidského faktoru náležitě docenují, ovšem v proporcích a s takovým důrazem, které odpovídají tomu, že NC technika je ve své podstatě inženýrským problémem, i když právě při jejím zavádění a využívání je nápadná technicko-ekonomicko-sociální komplexnost problému. Otázku významu, který inženýři přikládají lidskému faktoru, jsme orientačně vyšetřovali ukazatelem „psychologická bariéra“ zavádění NC techniky.

Význam psychologické bariéry při rozvoji NC techniky

— jde o mimořádně závažnou překážku	8 %
— jde o překážku, kterou nelze podceňovat, ale ani přeceňovat	41 %
— jde o překážku podružného významu	10 %
— nemohu posoudit	41 %

Pro vývoj inženýrské profese příštích desetiletí bude mít velký význam její *otevřenost novým vědeckým a technickým myšlenkám*, jejichž povahu na základě prognostických studií odhadujeme anebo často jen tušíme, protože právě ve vědě a technice je možno se nadít i řady kvalitativních změn. V každém případě musí být znakem inženýra následujících let jeho odhodlání a schopnost učit se celý život. Tomu ovšem musí odpovídat podmínky ve sféře vědecko-technických a ekonomických informací, v níž sice rovněž nevstupujeme do osmdesátých a devadesátých let bez příznaků jejího značného zdokonalování a rozvoje, ale kde je přece jen mnoho rezerv jak ve školství, tak v podnicích a VHI.

Zajišťování dalšího odborného vývoje inženýrů a zvýšení jejich vědecko-technické připravenosti je složitý dlouhodobější proces, zahrnující řadu náročných úkolů, jejichž řešení musí na sebe navazovat a vzájemně se ovlivňovat. Při výzkumu jsme zaměřili pozornost především na tyto dílčí činnosti:

- prohlubování a rozšiřování teoretických znalostí v postgraduálním studiu,
- prohlubování a rozšiřování teoretických znalostí a dalších odborných poznatků soustavou četbou a prací s odbornou literaturou,
- rozšiřování odborného rozhledu seznamováním se s poznatky a zkušenostmi z praxe na dalších pracovištích,
- aktivní i pasivní účast na vědeckotechnických konferencích, sympoziích a poradách,
- spoluúčast na vědecko-výzkumné práci a spolupráci s vědecko-výzkumnými pracovišti aj.

Podle údajů získaných výzkumem dvě třetiny inženýrů žádné školení postgraduálního typu neabsolvovaly a ani jím v době výzkumu neprocházely. Zjistili jsme, že relativně častější rezervy představují:

- inženýři, pracující v technologii a v provozu (77—80 %),
- inženýři na konstrukčních pracovištích (70 %),

— inženýři v postavení samostatných pracovníků bez podřízených (70 %),
 — pracovníci mladších absolventských kategorií (absolventi z let 1969—73: 72 %, 1974—77: 89 %).

Velký význam podchycení mladých inženýrů v technologii a konstrukci, stejně jako inženýrů v řadových funkcích, nepotřebuje zvláštního komentáře. Nelze také říci, že mezi těmito inženýry by nebyl zájem o postgraduální formy dalšího vzdělání.

Pro odborný růst inženýrů je zvláště důležité sledování a studium odborných časopisů, v nichž se bezprostředněji a s menším časovým odstupem odráží vědecký a technický rozvoj, než je tomu v různých knižních monografiích. V době, kdy se objem vědeckotechnických informací zdvojnásobuje zhruba jednou za 8 let, by mělo být studium odborných časopisů samozřejmostí pro každého vysokoškolsky kvalifikovaného pracovníka. Bohužel však zatím zůstává dosti těch, kteří tento způsob prohlubování svého vzdělání zanedbávají.

Pravidelné čtení odborných časopisů

	časopisy československé	časopisy zahraniční
Čte	44 %	12 %
Nečte	9 %	47 %
Zčásti	46 %	41 %
Neuvádí	1 %	0 %

Většina inženýrů se orientuje na četbu a studium československých odborných časopisů, avšak jen necelá polovina inženýrů čte domácí časopisy pravidelně. Větší slabina se odkrývá zejména v souvislosti se studiem zahraničních časopisů: 47 % inženýrů tyto časopisy nečte pravidelně ani občas.

Ke zvyšování odborné úrovně inženýrů lze využívat i účasti na celostátních, popřípadě mezinárodních konferencích (seminářích, sympoziích apod.), jež se zabývají řešením závažné odborné problematiky. Významnou iniciativu v tomto směru u nás rozvíjejí organizace Vědeckotechnické společnosti, Domy techniky a jiné instituce. Je známo, že přínosem tu nebývají zdaleka jen sdělení a podněty, přejímané v průběhu vlastního jednání, ale i často cenné informace neformální.

Výzkum potvrdil, že řada inženýrů této příležitosti využívá:

Účast na odborných konferencích a seminářích

Účast	Celostátní akce	Mezinárodní akce
ano, častěji	17 %	3 %
ano	51 %	30 %
ne	32 %	67 %

Velké rezervy, i když z řady organizačních a finančních důvodů hůře mobilizovatelné, jsou v zajišťování odborné praxe inženýrů v zahraničí. Dotázaní však v naprosté většině uvádějí, že takové možnosti nemají.

O inženýrské profesi — jako o všech ostatních — platí, že výkonnost příslušníků této profese, ochota řešit nové problémy i ochota se průběžně na nové problémy připravovat, závisí mimo jiné na tom, jak je docenována a prakticky stimulována *motivace*. Údaje v tomto směru jsou burcující. Ukazují, kolik rezerv dosud existuje v tak významné oblasti řídicí práce, jako je materiální a morální stimulování. Potvrzují současně, jak je důležité, že právě tomu je věnována v *Souboru opatření ke zdokonalování soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980* řada důrazných a závazných opatření.

Jak podnik motivuje inženýry k intenzivnější podpoře vědeckotechnického rozvoje:

— ano	10 %
— ne	71 %
— nevyjadřují se	19 %

Jak podnik motivuje inženýry k absolvování postgraduálního studia:

— ano	12 %
— dosti málo	27 %
— ne	52 %
— jsou od toho studia spíše odrazováni	8 %

Objevují se výpovědi, že absolvování postgraduálního studia není spojeno s finančním efektem, není dostatečně svázáno s postupem do vyšších pracovních funkcí, absolventské vysvědčení je pouhým kusem papíru atd.

Velmi dobré a pro vstup do závěrečného období našeho století povzbuzující je to, že příslušníci inženýrské profese jsou ochotni — přes všechny problémy ve sféře motivace — dávat své síly do služeb společnosti i v míře, která přesahuje běžné pracovní normy a úvahy.

Údaje našeho průzkumu ukazují, že o inženýrské inteligenci na vstupu do osmdesátých let zdaleka nelze hovořit jako o skupině málo angažované. Za důležité kritérium iniciativní angažovanosti pokládáme například účast na zlepšovatele a vynálezeckém hnutí.

Autorství patentu či přijatého zlepšovacího námětu

— ano, ve více případech	27 %
— ano	27 %
— ne	46 %

Významným popularizátorem pokrokové vědy a techniky a podněcovatelem i organizátorem zlepšovatele iniciativy (vedle dalších funkcí) jsou organizace Československé vědeckotechnické společnosti. Většina inženýrů je členy této organizace a účastní se jejich akcí, část se zde iniciativně angažuje, 40 % vykazuje soustavnější práci v rámci společnosti. Tato iniciativa stoupá se stupněm zařazení v pracovní hierarchii.

Jinou významnou formou společenské angažovanosti techniků je účast na práci komplexních racionalizačních brigád. Vykazuje ji 36 % členů souboru, častěji opět vedoucí pracovníci.

* * *

Tolik jen k několika hlavním poznatkům z výzkumu inženýrské profese a jejích vývojových tendencí v posledních desetiletích století. Rozsah článku větší nedovoloval uvést poznatky vycházející z třídění druhého a třetího stupně a opírající se o korelační analýzu. Avšak i z publikovaných údajů je možno učinit závěr, že naše inženýrská inteligence nevstupuje do těžkých úkolů osmdesátých a devadesátých let bez potřebné odborné orientace. Značná část inženýrů si pro tyto úkoly doplnila a dále doplňuje svou vysokoškolskou kvalifikaci, další získali již praktické zkušenosti s progresivní technikou a technologií a většina prokazuje takový stupeň společensko-pracovní angažovanosti, který je pro budoucnost nadějný.

Současně se však průzkumem potvrdilo a mnohdy konkretizovalo, že v působování inženýrské profese vysokým nárokům příštích let jsou nevyužité rezervy a že je významným sociálním a ekonomickým úkolem tyto rezervy dále

zkoumat, směry práce na rozvíjení a zdokonalování inženýrské profese precizovat a vědeckotechnický pokrok také plánovitým formováním inženýrské profese podporovat a prohlubovat.

Literatura

- Afanasjev, V. G.: *Vědeckotechnická revoluce, řízení a vzdělávání*. Praha, SPN 1976.
- Blair, R. A. — Witston, C. W.: *Elements of Industrial System Engineering*. New York, Prentice Hall 1971.
- Blažej, A.: *Osobnosť inžiniera z hľadiska jeho profesionálnej činnosti*. Technická práce 1980, č. 1.
- Buda, J.: *K problémom inžiniersko-technickej práce v súvislosti s využívaním výsledkov vedy*. Technická práce 1972, č. 1.
- Čech, V. — Jukl, E.: *Inženýři v moderním průmyslovém podniku*. Hradec Králové, JSA 1970.
- Čech, V. — Jukl, E.: *Člověk v průmyslovém podniku*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1970.
- Čech, V.: *Budoucnost inženýrského vzdělání*. Plzeň, Západočeské nakladatelství 1962.
- Engel, K. H.: *Handbuch der neuen Techniken des Industrial Engineering*. München 1972.
- FEANI seminář. Praha 1979 (Materiály).
- Fiala, V. — Herman, K.: *Studijní a pracovní problematika absolventů vysokých škol*. Sociologický časopis 1971, č. 6.
- Halada, M.: *Systémové inženýrství*. Praha, Nadas 1977.
- Hoser, J.: *Zawód i praca inżyniera*. Warszawa, Wyd. PAN 1970.
- Der Ingenieur in Beruf und Gesellschaft*. Düsseldorf, VDI Verlag 1977.
- Inženýrský trud v socialistickém občestve*. Red. A. K. Taščev. Moskva, Ekonomika 1976.
- Jukl, E.: *Inženýr v průmyslovém podniku ve světle sociologického výzkumu*. Sborník prací VŠSE Plzeň za rok 1970. Plzeň, 1970.
- Krick, V. E.: *Vveděniye v inžener'skoje dëlo*. Moskva, Mysl' 1970.
- Kugel, S. A. — Nikandrov, O. M.: *Molodyye inženyry*. Moskva, Mysl' 1971.
- Kutta, F. — Soukup, M.: *Řízení v období vědeckotechnické revoluce*. Praha, Svoboda 1973.
- Něvskaja, L. V.: *Social'nyj obraz inženëra*. Perm, Obl. izd. 1971.
- Osipov, G. V. — Szczepański, J.: *Sovětsko—poľskoje sravnitel'noje issledovaniye*. Moskva 1969.
- Perruci, R. — Gerstl, J. E.: *The Engineers and the Social System*. New York, J. Wiley 1969.
- Preiss, A.: *Kadra techniczna v nowoczesnym przedsiebiorstwie przemyslowym*. Warszawa, PAN 1972.
- Říha, L.: *Inženýr a vědeckotechnický rozvoj*. Technická práce 1980, č. 1.
- Sedlák, J.: *K prognózám úloh i výchovy socialistického inžiniera*. Technická práce 1980, č. 1.
- SEFI-FEANI International Congress on Engineering Education and New Professional Requirements. University of Pavia. Italy 1978.
- Skaržinskij, I.: *Trud inženëra*. Moskva, 1977.
- Soubor opatření ke zdokonalení soustavy plánovitého řízení národního hospodářství po roce 1980*. Příloha Hospodářských novin 1980, č. 11.
- Studium der Technik — Ingenieure von Morgen*. Düsseldorf, VDI Verlag 1971.
- Zvonkov, V. P.: *Roľ inženýrnych kadrov v stroitel'stve kommunizma*. Leningrad, Ekonomika 1965.

Sociológia 1980

Časopis Sociológia si trvale udržuje dobrou teoretickou i metodologickou úroveň statí a informací i článků o zobecňujících poznatcích ze sociologických výzkumů, seminářů a konferencí. Významným rysem jeho koncepce je, že reaguje na aktuální otázky výstavby rozvinuté socialistické společnosti v Československu, a zejména v SSR.

Obsah ročníku 1980 zůstává z hlediska členění rubrik stejný jako předcházející:

Úvodníky 4

Štúdie 20

Rozhľady 8

Zo sociologických výskumov 8

Z vedeckého života 18

Recenzie 17

Bibliografie — uveřejněná ve dvou číslech

Dva příspěvky pojednávají o boji proti revizionismu a buržoazní ideologii.

Úvodníky jsou věnovány klíčovému společensko-politickému událostem a výročí. Ve dvou úvodních autoři reagují na 15. zasedání ÚV KSC, jež má pro sociologii a její další orientaci mimořádný význam.

Úvodník v č. 5, nazvaný *Za vyšší ideologickou úroveň naší sociologie a vědeckého komunismu*, napsali V. Rejholec a K. Rychtařík. Zdůrazňují, že 15. zasedání dává sociologům mnoho podnětů pro řešení a výzkum problematiky změn v sociální a třídní struktuře, sblížování tříd a sociálních skupin, překonávání podstatných rozdílů mezi městem a venkovem, mezi jednotlivými ekonomickými oblastmi a mezi fyzickou a duševní prací. Ze stranických dokumentů dále vyplývá, že je třeba věnovat pozornost i dalším důležitým otázkám, jako jsou problematika vlivu kolektivu na formování socialisticky myslícího a jednajícího člověka a aktivní využívání věd a vědeckých poznatků v naší společnosti.

V úvodníku v č. 6 *Komplexnost výchovného působení ve světle 15. zasedání ÚV KSC* J. Jančovičová poukazuje na aktuálnost a závažnost stranických dokumentů pro sociologické myšlení a pro zvyšování efektivnosti sociologie v podmínkách budování rozvinuté socialistické společnosti v Československu. Zápas za vyšší efektivnost politickovýchovné a ideologické práce je nesporně podmíněn uplatněním požadavku komplexnosti, úzkého spojení s praktickými úkoly, smělejší analýzou jevů a problémů, větší hloubkou teoretického poznání a kvalitou vědeckovýzkumné práce. Tyto požadavky se vztahují na všechny společenské vědy i v příštích letech.

Úvodník v č. 1 je věnován *mezinárodnímu roku dítěte* a napsala ho E. Litvajová. Rozsáhle v něm analyzuje obsah Deklarace práv dítěte, jejichž deset zásad vychází ze Všeobecné deklarace lidských práv, a na základě nezvratných faktů dokazuje přednost socialistického společenského zřízení. Mezinárodní rok dítěte byl jedinečnou příležitostí k tomu, aby světová veřejnost ocenila zvyšující se celkovou přitažlivost socialismu.

Ve všech rubrikách časopisu se promítají závažná témata života naší společnosti: problematika sociální a třídní struktury, vědeckotechnické revoluce a dělnické třídy v etapě budování socialistické společnosti, vzdělání a kvalifikace dělnické třídy ve vývoji sociální struktury socialistické společnosti, sociálního plánování v ČSSR, současné rodiny, socializace dětí a další.

V čísle 6 je uveřejněna stať A. Siráckého, nazvaná *Sociální a třídní struktura v socialismu*. Je převzata z jeho knihy Sociológia, která vyšla v roce 1966. Záměrem redakce bylo upozornit čtenáře časopisu a sociologickou frontu, že autor se v roce 1980 dožil 80 let, naplněných bohatou politikou, tvůrčí a vědeckou prací. Díla A. Siráckého jsou příkladem důsledného uplatnění marxisticko-leninské metodologie a třídního přístupu při analýze společenských jevů a hodnocení buržoazní sociologie.

O *místě a funkci sociologie v soustavě marxismu-leninismu* píše v 6. čísle V. Wagner. Nejdříve ukazuje problémy konstituování marxistické sociologie na samostatnou

vědní disciplínu v rámci diskuse o předmětu historického materialismu, která probíhala v padesátých letech, a charakterizuje její vývoj. Píše, že teoretické zdůvodnění samostatnosti sociologie v rámci systému marxismu-leninismu může získat plnou platnost jen za předpokladu, že tuto vědní disciplínu potvrdí i vědeckovýzkumná praxe. Až v procesu realizace vlastní vědeckopoznávací funkce může marxistická sociologie dále precizovat svůj předmět zkoumání, svůj vztah k jiným společenskovědním disciplínám a své místo v systému marxismu-leninismu — jádru celé soustavy marxistických věd o společnosti (s. 481). Autor dále podnětně analyzuje vztah sociologie a historického materialismu, sociologie a vědeckého komunismu, sociologie a politické ekonomie a vymezuje problémové zaměření sociologie. Právě zde vyjadřuje mimo jiné i jednu zvlášť závažnou myšlenku, kterou je třeba zdůraznit: naše sociologie si v průběhu sedmdesátých let plně osvojila marxistickoleninské hodnotící hledisko, stala se v plném slova smyslu třídní a stranickou. Tendence k „čistému“, nehodnoticímú přístupu, resp. přístupu marxismu-leninismu cizímu, která nacházela prostor v československé sociologii na sklonku šedesátých let, ztratila v následujícím období jakoukoli významnější společenskou základnu i uplatnění v sociologickém bádání a myšlení (s. 491).

Otázky perspektiv rozvoje sociálního plánování ČSSR jsou obsahem závažné stati J. Kohouta v čísle 4. Autor zdůrazňuje především princip dlouhodobosti a komplexnosti v plánování, problémy aplikace těchto principů v konkrétní praxi, věcně a konstruktivně kritizuje nedostatky projevující se již v samotném pojetí problémů sociálního plánování, jež není vždy chápáno jako organická součást hospodářských plánů (s. 294). Ukazuje na význam získávání zkušeností s realizací plánu sociálního rozvoje kolektivu pracujících, které lze využít v 7. pětiletce v procesu rozvíjení řízení a plánování. Podrobněji analyzuje ty zkušenosti ze socialistických podniků, kde v čele celého hnutí byla a je stranická organizace, kde nezastupitelné místo zaujímá odborová organizace, kde jsou poznatky společenských věd uplatňovány v sociálním řízení a plánování. Podrobně se zabývá *Zásadami a hlavními úkoly plánovitého řízení kádrového, personálního a sociálního rozvoje*, jež byly schváleny Federální vládou ČSSR v dohodě s ÚRO v únoru 1980 (s. 300—305).

Vědeckotechnická revoluce a dělnická třída v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti jsou předmětem úvah a analýzy S. Sládka v č. 5. Autor se zabývá působením vědeckotechnické revoluce na společenskou výrobu, strukturu výrobních sil, společenskou dělbu práce, a tím i na celou sociální strukturu společnosti. Pod jejím vlivem se mění podmínky, charakter i obsah práce, mění se všechny sféry společenského života, včetně způsobu života, kultury, psychologie lidí, vzájemný vztah mezi společností a přírodou i vzájemné vztahy mezi lidmi. Univerzálnost a komplexnost jejího působení nastoluje ještě ve větší míře požadavek uvědomělého zvládnutí celého tohoto procesu (s. 397). V tomto kontextu zdůvodňuje autor přednosti socialismu, růst vedoucí úlohy dělnické třídy a jejího předvoje — komunistické strany, požadavky na kvalifikaci a vzdělání i úlohu vědy.

Význam funkce vzdělání a kvalifikace dělníků ve vývoji sociální struktury socialistické společnosti je obsahem stati A. Kvasničkové v č. 4. Autorka nejprve nastoluje otázku vymezení základních pojmů: ekonomicky aktivní dělníci jsou jádrem, hlavní složkou dělnické třídy, a jsou i hlavním předmětem úvah autorky. Další definice se týká pojmu vzdělání a kvalifikace: Jestliže vzdělání představuje individuální soustavu vědomostí, způsobilostí, zkušeností, jejich rozsah i úroveň včetně způsobu jejich získávání, pak kvalifikace pracovní síly zahrnuje — jak tvrdí autorka — nejen vzdělání, ale i praxi a další osobnostní předpoklady, které společnost vyžaduje při úspěšném výkonu určité pracovní činnosti (s. 308). Zvláštní pozornost autorka věnuje problematice vzdělání a kvalifikace dělníků a vývoji sociální struktury socialistické společnosti, a to jak v procesu socialistických přeměn jejich práce, tak v procesu sblížování dělníků a inteligence.

Závažná je i stať V. Círbese nazvaná *Všestranná péče o děti a mládež — konkrétní projev reálného socialismu* (č. 1). Autor zdůrazňuje, že na řešení této problematiky lze úspěšně demonstrovat historickou převahu, přednosti a výmogenosti reálného socialismu. Oprávněnost tohoto tvrzení je dokumentována tím, že péče o děti a mládež, jejich výchovu i vzdělání se stala záležitostí celé socialistické společnosti, že má komplexní, systémový charakter, neboť se promítá do hospodářské, sociální a kulturní politiky strany a socialistického státu..., že péče o děti a mládež v socialistické společnosti se vztahuje na všechny děti bez rozdílu..., že socialistická společnost poskytuje dospívajícím pokolením to nejcennější — životní jistoty, důvěru v budoucnost..., že základním smyslem výchovy a vzdělání v socialistické společnosti je formování všestranně rozvinuté osobnosti dítěte a mladého člověka (s. 8—9).

O problematice vzájemného působení demografických a sociálně ekonomických mobilít a procesů píše v č. 6 L. Pisca. Zasvěceně analyzuje otázky populačního vý-

voje, jeho souvislosti s ekonomickým pohybem a sociálními důsledky. Zvýrazňuje demografické a sociálně demografické faktory, ukazuje rozdílnost vlivů území, národností a jiných faktorů na populační vývoj v kontextu sociální struktury společnosti. Z hlediska historické perspektivy věnuje největší pozornost takovému klíčovému časovému předělu, jakým je rok 1971, kdy došlo k příznivému vývoji natality a znovuzískání demografické vyváženosti v celku populace ČSSR. Soudí, že nejbližší roky dají odpověď (možná předběžnou) na otázku, zda příznivý populační vývoj, který začal v sedmdesátých letech, představuje proces trvalého, nebo přechodného charakteru. V posledních dvou letech došlo totiž k jisté nevyváženosti vztahu populačního a ekonomického růstu, a to ve prospěch ekonomiky. Při rovnoměrném a vyváženém růstu populace se v tomto období snižoval podíl investic. Pokračování v takovém vývoji by mohlo vést k upřednostňování růstu životní úrovně současné populace před zabezpečováním, resp. vytvářením podmínek zabezpečení růstu generace budoucí (s. 525).

Otázkami kvalifikace dělníků v zemědělství z hlediska stupně vzdělání a dalších kvalifikačních hledisek se ve stati nazvané *Sociálně ekonomické problémy pracovních sil v zemědělství na Slovensku zabývá* O. Džatko v č. 2. Ukazuje, že kvalifikační hlediska se v uplynulém období značně zlepšila, avšak vzhledem k současným a zejména perspektivním potřebám zemědělství není možné je považovat za dostačující (s. 116). V procesu reprodukce kvalifikované pracovní síly se totiž rozvíjí pracovní schopnost člověka a formuje jeho pracovní síla nejen ve smyslu ekonomickém, ale i ve smyslu všestranného rozvoje osobnosti.

Ve všech statích zabývajících se různými hledisky sociální a třídní struktury socialistické společnosti se zvýrazňuje vedoucí úloha dělnické třídy, její sociální aktivity a s tím související politická aktivita jako dominující výraz její vedoucí role. O *problematické politické aktivity dělnické třídy a jejím vlivu na přeměny sociálně třídní struktury* pojednává stať F. Kána v č. 5. Její význam nejlépe charakterizují závěrečné řádky. Politická aktivita dělníků představuje soustavu cílevědomých vlivů, které působí na přeměny třídně sociální struktury. Splňuje několik funkcí: politicko-organizační, politickovýchovnou, stimulační, integrující atd. Především působí na proměnu samého nositele, tj. dělníka, dělnickou třídu. Svými výsledky inspiruje i příslušníky jiných společenských skupin (s. 402). F. Kán nastoluje řadu problémů, které by vyžadovaly hlubší objasnění. Týká se to například klíčového pojmu politická aktivita dělnické třídy jako jedna z nejdůležitějších forem sociální aktivity, jak ji koncipuje i V. A. Smirnov v práci *Social'naja aktivnost' sovetskich rabočich — Nekotoryje metodologičeskije i sociologičeskije aspekty problemy* (Moskva 1979).

V rubrice *Boj proti revizionismu a buržoazní ideologii* jsou zařazeny dva příspěvky. Milan Matouš píše v č. 5 o *základních tendencích a změnách v současném mezinárodním ideologickém boji* a L. Korček v *příspěvku ke kritické analýze buržoazní sociálně ekonomických teorií v současném kapitalismu* (č. 7) objasňuje, proč je současná imperialistická propaganda rafinovanější a proč se antikomunismus zaměřuje na zpochybňování myšlenek a praxe vědeckého komunismu: buržoazie je dnes doslova „postrašena“ revolucí, znepokojují ji i grandiózní úspěchy a vzrůstající prestiž reálného socialismu (s. 125).

V dalších rubrikách, *Rozhlady, Zo sociologických výskumov* nebo *Z vědeckého života* se nejčastěji objevuje problematika vztahující se k sociální a třídní struktuře socialistické společnosti. Autoři jednotlivých příspěvků zde přinášejí důležité informace ze sociologických výzkumů nebo přehledy o tom, jak byly jednotlivé aspekty sociální struktury diskutovány na různých seminářích a konferencích.

M. Francisci v příspěvku pojednávajícím o *aktuálních problémech dělnické třídy a inteligence* (č. 2) píše o procesu sblížování dělnické třídy a inteligence v podmínkách socialismu. Poukazuje na to, že proces sblížování dělnické třídy a inteligence měl nesporně jiné sociální dimenze v přechodném období, než je má dnes, i když nelze odhlédnout od historické souvislosti, která oba procesy, probíhající v rozdílných podmínkách, spojuje. Už v přechodném období od kapitalismu k socialismu se uskutečnil určitý proces sociální homogenizace, vyrůstající z odstranění vykořisťovatelských tříd a soukromého vlastnictví výrobních prostředků, z práce všech tříd a vrstev na základě společenského vlastnictví, ze společných základních zájmů a stejných práv, vztahů spolupráce a vzájemné pomoci.

Autor odmítá zjednodušující přístup, který vysvětluje současné difference mezi dělnickou třídou a socialistickou inteligencí odlišnou úrovní kvalifikace. Úroveň kvalifikace nepředstavuje podstatný sociální rozdíl. Z děl klasiků marxismu-leninismu je známo, že i v beztrždní společnosti je možno očekávat diferencovanou vzdělanost a kvalifikační úroveň, i když podstatně menšího rozsahu než v současnosti. Sociální diferenciaci nepůsobí rozdíly v úrovni vzdělání, ale jejich příčiny, které

spočívají ve společenské dělbě práce na fyzickou a duševní. V rámci této dělby práce vykonává dělnická třída převážně materiálně výrobní činnost a inteligence je soustředěna převážně do sféry duševní práce v oblasti výzkumu, vývoje, výroby a zejména nevýrobní sféry.

Autor analyzuje procesy sblížování dělnické třídy a inteligence jako zákonitý proces vlastní socialistické společnosti a současně ukazuje na soubory činitelů, které tento proces urychlují. Rozhodujícím faktorem překonávání protikladů mezi postavením dělníka jako spoluvlastníka společenského bohatství a spoluúčastníka na procesu řízení na jedné straně a jeho postavením ve výrobním procesu na straně druhé v podmínkách společenského vlastnictví výrobních prostředků je především další společenský a technický pokrok, zejména přechod od etapy mechanizace a elektrifikace k etapě automatizované výroby. Překonání tohoto rozporu je podmíněno organizačně technickými změnami, které ovlivní vztah dělníků k technickým procesům a jejich celkové postavení v pracovním procesu (s. 161). Vzrůstající úloha dělníků jako hospodářů společenského vlastnictví, jejich vyšší účast na rozhodujících procesech a řešeních sociálně politických otázek i na utváření pevně stmelených pracovních kolektivů je jednou z důležitých cest k likvidaci jednotvárné a namáhavé práce.

V rubrice *Rozhlady a Zo sociologických výskumov* jsou podnětné i ty příspěvky, které se zabývají *kvalifikační strukturou pracovníků v zemědělství v ČSSR* (M. Hronský, č. 2), *změnami v sociální struktuře pracovníků industrializované živočišné výroby v SSR* (J. Bartoš — R. Haspara, č. 2), *otázkami specifčnosti sociálně profesionální orientace mládeže* (L. Macháček, č. 6), *problematickou zpracování sociálních dat na počítačích* (M. Foret), a *simulací sociálně ekonomických systémů na počítačích* (F. Gál, č. 2).

Rubrika *Z vědeckého života* přináší mnoho podnětů pro rozvoj sociologického myšlení, výzkumné činnosti a koncipování seminářů, konferencí a symposií. Zvláště cenné jsou zde příspěvky, které poukazují na využívání společenských věd v těch podnicích, v nichž jsou psychologicko-sociologická střediska, nebo na využívání výsledků sociologických výzkumů. Zejména mladí, začínající sociologové, zde nacházejí i cenná poučení pro vlastní výzkumnou činnost.

I *Recenzní rubrika* přináší cenné poznatky a informace o závažných knihách a statích pojednávajících o problematice sociologie a vědeckého komunismu, ale i o knihách z oboru psychologie. Velmi zajímavá (i z hlediska metody zpracování) je recenze O. Mošnera, která informuje o tom, co důležitého bylo publikováno na stránkách Sociologického časopisu v roce 1979.

Přínosná je také Petruskova recenze knihy známého předního sovětského psychologa A. N. Leontjeva *Činnost, vědomí, osobnost*. Plní nejen informační, ale i poznávací funkci. Je logicky přehledná, ukazuje na klíčové problémy knihy a jednotlivých kapitol, prohlubuje kritiku nemarxistických směrů v oblasti psychologie a uvádí čtenáře do problémů, o nichž lze vést konstruktivní diskusi.

Rubrika *Bibliografie* přináší ve dvou číslech rozsáhlý výběr knih a časopisů: k problematice dělnické třídy (č. 5) a k problematice dítěte v socialistické společnosti (č. 2). Jde o výběr knih a časopisů z let 1975—1980. V čísle 3 a 4 je uveřejněn výběr obsahů sociologických časopisů: *Sociologičeskije issledovanija* (Moskva 1979, a to obsah č. 1, 3, 4, 5); *Sociologičeski problemi* (Sofia 1979, čísla 1 až 5); *Szociológia* (Budapešť, 1978, čísla 3, 4); *Studia Socjologiczne* (č. 4 z roku 1978 a č. 1, 2 z roku 1979).

Časopis *Sociológia* 1980 se svými studiemi, příspěvky z oblasti výzkumu a vědeckého života významně podílí na řešení aktuálních otázek, které jsou programově vytyčovány v dokumentech Komunistické strany Československa, zejména sjezdových. Stati a příspěvky uveřejněné v roce 1980 jsou přínosem pro rozvoj marxisticko-leninské sociologie i sociologických výzkumů. V příštím období bude nutné dále rozšířit publikaci takových prací, které prohloubí třídní a stranická hlediska, posílí tvůrčí diskusi, kritické ovzduší a smělost v hledání nových, adekvátnějších přístupů při řešení klíčových otázek vytyčených na XVI. sjezdu KSČ.

Alexander Fazik

N. M. Šiškan je moldavský ekonom, který při zpracování tematiky pracovní aktivity žen uplatňuje výrazně sociologické a částečně i sociálně psychologické přístupy. Jeho práce je založena na řadě celosvazových, ale i moldavských sociologických výzkumů, což se odráží i v názvu — *Sociálně ekonomické problémy ženské práce*. Právě spojení sociologie, sociální psychologie a ekonomie přispělo k tomu, že jde o dílo zdařilé, které má co říci i našemu čtenáři.

Kniha má pět kapitol.

V první, nazvané *Metodické posláni výzkumu ženské práce a její problémy*, autor poukazuje na to, že v období rozvinutého socialismu vzrostla úloha ženské práce ve všech oblastech společenského života. Podíl žen mezi zaměstnanými v SSSR činí polovinu (51 % dělníků a zaměstnanců a 49 % kolchozníků). Přestože se pracovní podmínky žen neustále zlepšují a zlepšuje se i sociální zákonodárství, vznikají v každé etapě, tedy i současné, problémy spojené s účastí žen v národním hospodářství, které se musí řešit v souladu se specifickými zvláštnostmi dané etapy.

Autor poukazuje na to, že v počátcích řešení tohoto problému sehrály velkou úlohu práce S. G. Strumilina a L. J. Mince, kteří jako první rozpracovali bilanci pracovních zdrojů z hlediska pohlaví, zabývali se strukturou ženské práce v různých odvětvích národního hospodářství, poukazovali na rezervy pracovních sil i na možnosti zvýšení efektivity ženské práce. Ukazuje úlohu KSSS, která věnovala ženské zaměstnanosti, pracovním příležitostem i pracovním podmínkám velkou pozornost. Mezi přední sovětské vědce zabývající se ženskou zaměstnaností řadí nejen ekonomy (V. G. Kostakova, A. E. Kotljara, V. B. Michajljuka, M. N. Sonina, G. P. Sergejevovou, Z. A. Jankovovou a další), ale i sociology a psychology, právníky a demografy.

Vysoce oceňuje víceoborový přístup k řešení problému a vidí v něm jediné možnou cestu jeho teoretického zvládnutí a vyvození politicko-ekonomických závěrů.

Cílem práce je: stanovit konkrétní výchozí metodologické zásady výzkumu, odhalit podstatu ženské práce, její charakter a formy projevu, objasnit některé aktuální problémy a naznačit postupy jejich řešení v rozvinuté socialistické společnosti.

Autor charakterizuje ženskou práci obecně jako součást práce společenské, kterou je možné studovat jen ve vzájemné souvislosti s ní, s jejím charakterem, obsahem, formami projevu a zákonitostmi vývoje. Poukazuje na historické příčiny diferenciací mužské a ženské práce, dané mateřským posláním ženy. Rozebírá dějinný průběh této diferenciací a dochází k závěru, že ženská práce měla v dějinách (a v kapitalistické společnosti dosud má) doplňkový charakter (ženy sice velmi těžce pracovaly, ale jejich práce se rozplývala v celkových výsledcích práce rodu, rodiny). Kritizuje zároveň buržoazní autory za zveličování přírodních rozdílů mezi muži a ženami, za to, že přenášejí biologické rozdíly i do psychiky a rozumových schopností žen. Dokládá, jak se s rozvojem společnosti snižuje úloha přírodního a roste význam společenského, a to jak v péči o děti a při jejich výchově, tak v možnostech zapojování žen do společenské práce.

Kapitola 2. Stírání rozdílů mezi mužskou a ženskou pracovní silou při její reprodukci

Autor vychází z předpokladu, že změny v technicko-organizačním obsahu práce, v reprodukci mužské a ženské pracovní síly, mají v kapitalistické společnosti i v socialistické společnosti v zásadě stejné zákonitosti. Velká strojová výroba vytlačuje ruční práci a vytváří i odlišný vztah mezi svalovou a duševní energií. Využívání strojů snižuje význam fyzických schopností, snižuje roli velké svalové síly. To vyvolává příznivé podmínky pro pracovní uplatnění žen.

Strojová výroba objektivně vedla k odchodu žen z domácností a domácího hospodářství a k jejich zapojení do společenské výroby, k absolutnímu i relativnímu růstu zaměstnanosti žen. Na počátku století činil podíl žen pracujících ve světovém hospodářství jednu pětinu všech pracujících, ve čtyřicátých letech jednu čtvrtinu, v současné době jednu třetinu. Platí zákonitost, že čím vyšší je úroveň vědeckotechnického pokroku a rozvoje ekonomiky, tím vyšší je zaměstnanost žen: V hospodářsky rozvinutých zemích činí jejich podíl 30–40 %, v rozvojových 20–30 %. Snižování počtu pracovníků v zemědělství zvětšuje možnosti náboru ženské pracovní síly do oblastí materiální výroby i do nevýrobní sféry.

Široké uplatnění ženské pracovní síly podnítilo rozvoj lehkého průmyslu, lehkého strojírenství, radiotechnického průmyslu a elektroniky, kde jsou malé nároky na svalovou sílu a kde je vysoká produktivita ženské práce. Dlouhodobě se v hospodářsky rozvinutých zemích prosazuje tendence ve změnách obsahu ženské práce cestou jejího přelévání ze zemědělství do průmyslu a služeb.

N. M. Šiškan rozebírá význam růstu vzdělání žen a poukazuje na to, že čím vyšší je vzdělání, tím častější je účast žen na společenské výrobě. Využívání strojů vede ke zvyšování produktivity společenské práce, což ovlivňuje charakter reprodukce obyvatelstva i další demografické procesy. Přechod k intenzivnějším tempům výroby materiálních potřeb je provázen snižující se porodností. Podle údajů OSN se snížila porodnost téměř ve všech hospodářsky vyspělých zemích a činí dnes 2 až 2,5 dětí na rodinu, což vede ke zvýšené zaměstnanosti žen: vysoká fertilita je obvykle doprovázena nízkou ekonomickou aktivitou ženy a jejím nižším společenským postavením.

Zaměstnanost žen se zvyšuje celosvětově, a to ve všech věkových skupinách, včetně skupiny nejvyšší fertility. V perspektivě do roku 2000 se podle OSN předpokládá další zvýšení zaměstnanosti žen. Výrazně k tomu přispěje vědeckotechnický pokrok, který vytváří materiální podmínky pro likvidaci sociálně ekonomických rozdílů mezi mužskou a ženskou pracovní silou. Avšak intenzita tohoto procesu závisí na charakteru výrobních vztahů, na formě vlastnictví výrobních prostředků.

Socialistický společenský řád na rozdíl od kapitalistického zvýšil tempa růstu zapojení žen ve společenské výrobě, likvidoval nezaměstnanost žen a vytvořil podmínky pro vyšší vzdělanostní úroveň žen. Na vysokých školách v SSSR studuje 50 % žen, tj. více než ve vyspělých kapitalistických zemích. Ve Francii studuje na vysokých školách 47 %, v USA 45 %, ve Velké Británii 37 %, v NSR 34 %, v Japonsku 21 % žen.

Podíl žen na počtu inženýrů činí v NDR 13 %, MLR 13 %, BLR 29 %, SSSR 33 %. Mezi lékaři v MLR 24 %, BLR 44 %, NDR 46 %, PLR 56 %, SSSR 70 %. V USA, Anglii a NSR nepřevyšuje tento podíl 2 %, ve Francii 4 %; v USA je v řadách lékařů 9 % žen a v řadách právníků 3,5 % žen.

V socialistických zemích existuje vysoká společensko-politická aktivita žen. V nejvyšších orgánech státní moci je v BLR 56 %, v MLR 25 %, v NDR 34 %, v PLR 16 % a v SSSR 34 % žen.

V USA, Velké Británii a Francii jejich zastoupení nepřevyšuje 2–3 %.

Rovněž postoj k mateřství zaměstnankyň je u kapitalistických podnikatelů negativní. Plnění mateřské role s sebou nese nutnost ochrany ženské práce. Avšak ani úmluva O ochraně mateřství Mezinárodní organizace práce nebyla řadou kapitalistických států ratifikována, třebaže obsahuje jen nejzákladnější požadavky: právo na šestitýdenní dovolenou před porodem a v případě nutnosti šestitýdenní mateřskou dovolenou po porodu, podporu ženy peněžním příspěvkem a zajištění lékařské pomoci při porodu. Podle mínění představitelů vyspělých kapitalistických zemí by tyto požadavky vedly podnikatele k dalšímu odmítání zaměstnávat ženy.

Ve vyspělých kapitalistických zemích zaostává výstavba předškolních zařízení, neboť jde o odvětví, které přináší jen malý zisk. To vede u řady žen po narození dítěte k nucenému přerušení práce, často i doživotnímu.

V SSSR navštěvuje předškolní zařízení asi 13 miliónů dětí, dalších 5 miliónů sezónní předškolní zařízení. Výživa a opatrování jednoho dítěte v jeslích vyžaduje roční náklady kolem 550 rublů, v mateřských školách 470 rublů; 80 % těchto nákladů hradí stát. Děti navštěvující předškolní zařízení jsou pak ve škole úspěšnější než děti vychovávané doma.

Kapitola 3. Formy zaměstnanosti žen v rozvinuté socialistické společnosti

Výstavba hospodářsky rozvinuté země se příznivě odrazila ve stupni ženské zaměstnanosti: zvýšila se ze 73 % v roce 1959 na 90 % v roce 1970. V roce 1959 činil podíl žen z celku ekonomicky činného obyvatelstva 41 %, v roce 1975 46 %.

Většina žen v SSSR (jak bude dále ukázáno v tabulce) pracuje v odvětvích materiální výroby. V souvislosti s růstem jejich zaměstnanosti se objevily některé názory, které autor označuje za „ekonomistické“, zpochybňující zaměstnanost žen.

Objevil se například názor, že je ekonomicky nevýhodné zapojoovat do společenské výroby ženy s dětmi (K. V. Vermišev). Pro společnost je prý ekonomicky výhodnější, jestliže žena zůstane po porodu každého dítěte 3–7 let doma a bude dostávat důchod odpovídající státním nákladům na dítě v předškolním zařízení. Jiní se domnívají, že je třeba jen snížit všeobecnost ženské práce a zaměstnávat jen ty ženy, které nemají více než dvě děti, neboť nadprodukt vyrobený ženami s třemi dětmi je

v nejlepším případě roven výdajům státu na zajištění jejich dětí. Proto matkám s třemi dětmi by se měl vyplácet důchod ve výši průměrné mzdy a žádat, aby děti vychovávaly doma a nedávaly je do předškolních zařízení (A. J. Kvaša).

N. M. Šiškan kritizuje nesprávnost těchto postojů:

— V socialistické společnosti není ženská práce totožná s prací v domácnosti. Rození dětí je skutečně přírodní funkce ženy, ale péče o ně, jejich výchovu a o domácnost jsou funkcemi společnosti a obou rodičů. Rostoucí požadavky na výchovu dětí posilují úlohu společnosti a v rodině úlohu otce.

— Je zcela nereálné, aby milióny žen s dětmi zůstaly doma, a to v období, kdy se zvýšily nároky na potřebu pracovní síly jak v oblasti materiální výroby, tak v nevyrobní sféře.

— Výpočty o neefektivnosti zaměstnávat ženy s dětmi neřeší jednu zásadní otázku: Na čí účet bude stát vyplácet ženám s dětmi navrhované důchody?

Produktivita práce ve společenské výrobě je podstatně vyšší než v domácím hospodářství. Zavádění výsledků vědy a techniky do výroby vede k růstu významu každého praceschopného člena společnosti. Výdělky jednoho pracujícího v průmyslu zvyšují úroveň z roku 1913 téměř 25krát, v zemědělství 5,6krát. Při dnešní úrovni produktivity práce představuje zapojení 1 miliónu lidí do průmyslové výroby přírůstek průmyslové produkce v hodnotě 14 miliard rublů ročně (v roce 1960 to bylo jen 8,3 miliardy).

Ženy vytvářejí průměrně polovinu národního důchodu. Výpočty ukazují, že za 2–3 roky žena se střední kvalifikací v lehkém a za 3–4 roky v potravinářském a strojírenském průmyslu nahradí všechny náklady spojené s organizací jejího pracovního místa a s pobytem jejího dítěte v dětském zařízení (do nákladů je započítán i plat).

N. M. Šiškan dále zdůrazňuje význam pracovního zařazení ženy pro rozvoj jejich schopností a pro realizaci rovnoprávnosti. Zanedbatelný není ani příjem rodiny, který se zaměstnaností ženy zvyšuje 1,6krát–1,7krát.

Součástí problému je i výchova dětí. Dnes již nikdo nepopírá přednosti rodinné výchovy kombinované s výchovou kolektivní. Výzkumy ukazují (například výzkumy volného času obyvatel Pskova), že zaměstnané ženy věnují výchově dětí více času a pozornosti než ženy v domácnosti. Častěji chodí s dětmi do kin, divadel, na koncerty, výstavy a sportovní utkání a častěji si s nimi hrají než ženy v domácnosti. V rodinách, kde žena pracuje, je více rozvinuta dělba práce, muži i děti častěji nakupují, uklízejí, vykonávají různé domácí práce (S. I. Golod, Z. A. Jankovová).

N. M. Šiškan rozebírá dále význam služeb, racionalizaci domácnosti a zdokonalování dělby práce v rodině. Ukazuje, že rozvoj společenské formy uspokojování potřeb je objektivní, pokrokový proces, bezprostředně spojený s rozvojem výrobních sil a zdokonalováním vztahů v socialistické společnosti. Socialistická forma uspokojování potřeb má zásadní přednosti před uspokojováním těchto potřeb prostřednictvím domácího hospodářství, a to v produktivitě práce, ve zdokonalování a ulehčování těchto prací i z hlediska ekonomie času.

Kapitola 4. Ženská práce v systému společenské výroby v rozvinuté socialistické společnosti

Aktuálním problémem, který autor v knize řeší, je struktura ženské práce v SSSR a její tendence.

Základnou zaměstnaností žen v SSSR jsou odvětví materiální výroby. Zároveň se počet zaměstnaných mužů i žen v těchto odvětvích mírně snižuje a roste počet zaměstnaných v nevyrobní sféře. Podíl žen pracujících v nevyrobní sféře značně převyšuje počet mužů.

V odvětvích materiální výroby je hlavní sférou využití ženské, stejně jako mužské práce průmysl, v němž je zaměstnána téměř jedna třetina všech pracujících žen (31 %).

V odvětvích nemateriální výroby jsou ženy značně zastoupeny v obchodě a společném stravování (13 %).

N. M. Šiškan řeší otázku, zda v rozvinuté socialistické společnosti postupně zaniknou odvětví a profesionální rozdíly mezi mužskou a ženskou prací.

Někteří sovětské vědci zastávají stanovisko, že tyto rozdíly zaniknou, jakmile se vytvoří materiálně technická základna komunismu (N. I. Tatarinová). Jiní soudí, že technický pokrok sice na jedné straně vede k likvidaci rozdílu mezi profesemi mužů a žen (neboť postupně klesá až zcela vymizí význam fyzické namáhavosti prací), na straně druhé však klesá i podíl žen, jejichž práce je spojena s nutností znát konkrétní techniku a technologii, tj. snižuje se počet nekvalifikovanějších dělnic (V. B. Michajluk).

Odvětví

	1965		1970		1975	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
Odvětví materiální výroby	87,9	73,4	86,7	72,4	85,6	69,5
Nevýrobní sféra	12,1	26,6	13,3	27,6	14,4	30,5

N. M. Šiškan se domnívá, že rozdíly ve struktuře mužské a ženské práce jsou objektivně podmíněny působením vnitřních zákonitostí techniky. Nová technika není vždy nevyhnutelně spjata s lepšími pracovními podmínkami. Často je třeba při uvádění stroje do chodu vynaložit značnou svalovou sílu a stejně je tomu i při jeho řízení. Ve struktuře strojového parku zauímají důležité místo taková zařízení, jako jsou hutní a těžební stroje a velkostroje, zařízení k těžbě uhlí, bagry, zařízení železniční dopravy, vrtné soupravy, těžké nákladní automobily, kovářské a lisovací stroje, slévarenská zařízení, zemědělské stroje apod., jejichž používání vždy neosvozuje od těžké fyzické práce.

Proto ani s vytvořením materiálně technické základny komunismu zcela nezmizí rozdíly mezi mužskými a ženskými profesemi.

Svůj význam si v současné době udržuje ovládnutí moří, kosmu a nitra země. Tyto práce budou vzhledem k fyzickým nárokům také spíše přináležet mužům než ženám.

Autor poukazuje na nutnost kombinovaného využívání pracovníků různého pohlaví. Vychází z Marxova názoru, že sestavování pracovních týmů z mužů a žen nutně vede ke zvýšení produktivity práce, neboť jde o kombinaci velké a malé svalové síly, schopností, výrobních zkušeností. Kombinovaná práce vede také k omezení těžké fyzické práce vykonávané ženami.

Zajímavou část knihy tvoří rozbor nově postavených měst a existujících regionů s nižším podílem ženského obyvatelstva a s nižší zaměstnaností žen na straně jedné a s vyšším podílem ženského obyvatelstva a s vyšší zaměstnaností žen na straně druhé. N. M. Šiškan zauímá kritické stanovisko k autorům, o nichž se domnívá, že tento jev vysvětlují nesprávně. Tak například říká, že v uhelném, metalurgickém, strojírenském a jiném průmyslu Ukrajinské SSR jsou ženy zaměstnané jen sporadicky, jsou v domácnosti, jako by to patřilo k jejich založení. N. M. Šiškan poukazuje na to, že hlavní příčinou neúčasti žen na společenské výrobě je nedostatek komplexního rozvoje průmyslových odvětví těchto oblastí. Ve městech orientovaných na přednostní rozvoj průmyslových odvětví využívajících mužskou pracovní sílu je podíl žen na společenské výrobě nižší než celosvazový průměr. V RSFSR — s převládajícím rozvojem průmyslových odvětví orientovaných na využití ženské práce — je podíl zaměstnaných žen naprůměrný a činí 58—61 % z celkového počtu obyvatelstva. Nekomplexní rozvoj ekonomiky se negativně odráží i na demografických procesech, neboť narušuje poměr podle pohlaví a věku. Vznikají „mužská“ a „ženská“ města a dokonce celé regiony. Autor zauímá kritické stanovisko k vysoké feminizaci některých odvětví a znovu se vrací k nutnosti kombinované práce mužů a žen. Rozebírá výzkumy akademie pedagogických věd SSSR věnované zvýšení počtu mužů v učitelských profesích, které ukázaly, že by nutně muselo dojít ke kladnějším výsledkům při výchově. Obdobné stanovisko zauímá ke zdravotnictví, kde, stejně jako ve školství, předpokládá zvýšení počtu mužů o 5—6 % a zesílení tendence kombinovaného využití práce.

Významným úkolem je přemísťování žen z těžkých a zdraví škodlivých prací, k nimž patří především hornické profese, některé profese v kovovýrobě a v chemickém průmyslu. V současné době existuje bohatá škála prací a profesí, které ženy nesmějí vykonávat.

Řešení nespočívá v nahrazení ženské pracovní síly mužskou, ale spíše v celkovém zlepšování pracovních podmínek, mechanizaci a automatizaci výrobních procesů, zamezení přístupu člověka k nebezpečným částem výroby.

Plánovitě zvyšování výdělků ve všech odvětvích národního hospodářství vytváří příznivé podmínky pro reprodukci pracovní síly a snížení pracovní námahy spojené s domácností. Ukazuje se, že čím vyšší je příjem rodiny, tím častěji jsou vy-

užívány služby a tím méně času vynakládá žena na domácnost. V rodinách, kde je průměrný rozpočet na domácnost 50 rublů měsíčně, činí každodenní časové výdaje na domácnost 3,45 hodin. Od 50—75 rublů je to již jen 2,40 hodin a od 75 rublů a více — 2,15 hodin denně (V. G. Krjažev).

Podle N. M. Šiškana vynakládá každá rodina v průměru na vedení domácnosti 100 rublů. Tři čtvrtiny této sumy „vydělávají“ ženy, zbývající čtvrtinu muži a děti, které pomáhají při výkonu domácích prací.

Pokud jde o podporu při péči o dítě, dostávají ženy s dvěma dětmi jednorázovou podporu, při narození třetího dítěte a každého dalšího měsíční podporu. Doplnující příplatky dostávají ženy podle věku, délky práce, ženy s více dětmi apod. Podíl žen s třemi a více dětmi se snižuje a dnes představuje asi $\frac{1}{4}$ matek. Téměř polovina žen má pouze jedno nebo žádné dítě. Autor se domnívá, že v zemi dozrála potřeba stanovit měsíční příspěvek již při narození druhého dítěte a odvolává se na zkušenosti ČSSR. Autorovo stanovisko plně potvrdil XXVI. sjezd KSSS, který poukázal na nutnost zvýšit přídavky na děti, zejména na druhé a třetí, zavést částečné placené dovolené při péči o dítě do jednoho roku a jiná propopulační opatření.

Kapitola 5. Perspektivy ve změnách obsahu a podmínkách využívání ženské práce

Zavádění nové techniky do výroby a změny ve struktuře ženské práce vyvolaly i hluboké změny v jejím obsahu. Odrazilo se to v intelektualizaci ženské práce, ve stoupajícím podílu žen na řízení společnosti, v realizaci jejich schopností a znalostí. Podíl žen vykonávajících mechanizované práce činí dnes asi 48 %.

V polovině padesátých let byla fyzická práce žen vykonávána převážně ručně, v současné době převažuje mechanizovaná práce. Přesto je práce žen jako celek méně obsažná než práce mužů. V lehkém průmyslu, ve strojírenství, v dřevozpracujícím průmyslu, sklářském a keramickém průmyslu a průmyslu porcelánu, kde je vysoký nebo převládající podíl ženské práce, je hodnota pracovního místa nízká. I když není rozdíl v úrovni mechanizace hlavních výrobních procesů mezi odvětvími příliš vysoký, ukazuje se, že čím složitější je technika, tím větší je podíl mužské práce. Ženy naproti tomu vykonávají většinou takové mechanizované práce, u nichž jsou minimální požadavky na znalost techniky a její obsluhu.

V řadě profesí lehkého a potravinářského průmyslu a u strojírenství je podíl duševní práce velmi nízký (2—3 %), u prací vykonávaných převážně muži (strojírenství, slévárenství, traktoristé, řidiči apod.) činí tento podíl 30—50 %. Například práce operátorů v potravinářském průmyslu, kde jsou zaměstnány hlavně ženy, a práce operátorů na automatech je spojena převážně s řešením stereotypních úkolů a je jen částečně tvůrčí. Naproti tomu práce operátorů ve válcovnách a slévárnách je spojena s řešením diagnostických úkolů a vyžaduje značnou odbornou přípravu, dobré znalosti z fyziky, matematiky, elektroniky, telemekhaniky apod.

V závěru knihy autor rozebírá problematiku volného času mužů a žen, společenskou aktivitu žen a sociálně ekonomické otázky rozvoje podniku.

* * *

N. M. Šiškan shrnul ve své knize řadu aktuálních ekonomických, sociologických a sociálně psychologických problémů ženské práce v SSSR v současné etapě. Některé z nich však nejsou typické jen pro SSSR, ale mají obecnou platnost. Proto je kniha tak aktuální a zajímavá — inspiruje k promyšlení i některých sociálně ekonomických otázek ČSSR.

Autor řeší některé problémy zkratkovitě a zjednodušeně, zejména když klade přehnaný akcent na ekonomickou stránku sociálních procesů. To však nic neubírá na zajímavosti práce. V SSSR se výzkumy ženské práce zabývá přibližně 50 vědeckých institucí, v nichž jsou pro tyto výzkumy zřízeny zvláštní sekce či útvary. Autor dokázal čerpat z řady výzkumných prací, poskytnout čtenáři přehled o celkové situaci v SSSR a ukázat i hlavní sociálně ekonomické problémy vlastní republiky — Moldávie.

Jaroslava Bauerová

Zur gesellschaftlichen Stellung der Frau in der DDR (K společenskému postavení ženy v NDR)

Leipzig, Verlag für die Frau 1978, 376 s.

Otázkám postavení ženy v socialistické společnosti je v Německé demokratické republice dlouhodobě věnována velká pozornost. Již v roce 1964 byla při Akademii

věd ustavena zvláštní vědecká rada *Die Frau in der sozialistischen Gesellschaft*, jejímž úkolem je sjednocovat přístupy, výzkumné projekty a výsledky související s uvedenou problematikou, a to nejen v rámci sociologie, ale i ostatních společenských, popřípadě i jiných věd.

Patnáctiletá činnost tohoto orgánu byla korunována řadou úspěchů nejen v prohloubení poznání, ale i v jeho promítnutí do společenské praxe. Získané poznatky byly uplatněny zejména v oblasti zlepšování životních a pracovních podmínek zaměstnaných žen a matek, v oblasti péče o zdraví, vzdělání, dále v oblasti politické práce a působení masových komunikačních prostředků.

K příležitosti 30. výročí vzniku NDR připravila vědecká rada (pod vedením prof. H. Kuhrigové a dr. W. Speignera) rozsáhlý sborník zaměřený na teoretické i praktické otázky související s proměnami postavení žen v období budování socialismu a shrnující výsledky koordinovaného badatelského úsilí v NDR. Kniha je dílem interdisciplinárního kolektivu autorů z oblasti sociologie, filozofie, ekonomie, práva i medicíny a podává plastický obraz o všech hlavních sférách, v nichž se život socialistické ženy odvíjí.

První kapitola, *Rovnoprávnost ženy — úkoly a jejich realizace v NDR* (autorský kolektiv H. Kuhrig a W. Speigner), představuje široce založený historicko-teoretický vstup do problematiky. Shrnuje základní principy marxistického řešení ženské otázky, dokumentuje je pracemi klasiků a ukazuje historický vývoj postavení žen, a to zejména v kapitalistické společnosti. Poukazuje současně na význam, který tato otázka má v soudobém ideologickém boji.

Těžištěm kapitoly je komplexní, praktickými příklady ilustrovaná analýza problému v podmínkách budování socialismu. Autoři podávají přehled všech významných stranických a státních dokumentů usměrňujících proměny postavení žen ke skutečné rovnoprávnosti ve všech oblastech života. Tato opatření zajišťují stálý růst politické a profesionální aktivity a vzdělanostní úrovně žen: V roce 1976 představovaly již ženy 51 % všech odborářů a téměř každá druhá zastávala nějakou funkci. Jejich podíl v zastupitelských orgánech nejvyšší úrovně vzrostl z 24 % (v r. 1949) na 34 % (v r. 1976), na nejnižší úrovni lidosprávy dokonce z 16 % (v r. 1960) na 33 % (v r. 1976).

Zaměstnanost žen v NDR neustále stoupá a v poslední době patří mezi nejvyšší na světě. Ženy se podílejí na počtu pracovních sil 50 %, což znamená, že 87 % žen produktivního věku je ekonomicky aktivních (údaje z r. 1977). Autoři v této souvislosti zdůrazňují význam práce v prostředí a kolektivu socialistického podniku pro utváření jejich nového sebevědomí, nových názorů a zájmů, pro stimulaci angažovanosti ve věcech veřejných a pro celkové přetváření osobnosti vůbec.

Společensko-politická a profesionální aktivita žen úzce souvisí s jejich vzděláním, resp. „je výrazem jejich vzdělání a kvalifikace“ (s. 63). Díky tomu, že NDR zabezpečila ženám rovnoprávný přístup ke vzdělání na všech úrovních výchovně vzdělávacího systému, je dnes vzdělanost mužů a žen ve věkových skupinách do 35 let v podstatě stejná. Z celé ekonomicky aktivní ženské populace má odbornou kvalifikaci pro povolání 65 % žen. Tento rozdíl však stále vzrůstá a v r. 2000 nebude v žádné věkové skupině pracujících rozdíl mezi vzdělaností žen a mužů.

Vzdělání žen výrazně ovlivňuje proměny vztahů uvnitř rodiny. Přispívá k nezávislosti ženy, k partnerskému svazku mezi manžely, k rovnoměrnější dělbě práce v domácnosti a — jak ukazují poslední výzkumy — i k lepší, tj. kvalifikovanější výchově dětí.

Další společenská opatření mají směřovat k tomu, aby byly vytvářeny optimální podmínky pro účast ženy v pracovním procesu (specifický obsah práce), pro její profesionální vzestup, pro rozvoj jejího vzdělání, politické aktivity a rodinného života.

Druhá kapitola má název *K realizaci práva žen na práci* (aut. kol.: P. Dunskus, R. Johné, H. Kuhrig, R. Sauerzapf, W. Speigner, B. Weichert, B. Welskopf). Autoři v ní hodnotí zaměstnanost žen v jejím dvojrozměrném účinku — ekonomickém a osobním. Probírají historický vývoj práva na práci v různých společenských systémech a definují jeho realizaci v podmínkách socialismu jako výraz nového charakteru práce. Konfrontují postavení a pracovní aktivitu žen v Německé demokratické republice se situací v kapitalistických zemích, zejména v Německé spolkové republice. Podíl žen na celkovém počtu pracovních sil tam představuje 37 % (v r. 1977) a kolísá v závislosti na krizovém či konjunkturálním vývoji národního hospodářství. V té souvislosti kritizují teorii tří životních fází života ženy (zaměstnání před narozením dětí, výchova dětí, zaměstnání po skončení výchovy dětí), která je v západních zemích zneužívána k tomu, aby ženy mohly být přinuceny opustit zaměstnání. Oceňují dobré zkušenosti s celospolečenskými zařízeními pro péči o dítě. Vý-

zkumy prováděné v sedmdesátých letech ukázaly, že pouze asi 5 % žen má problémy s výchovou dětí v mateřských školách a jeslích.

Autoři se dále velmi podrobně zabývají pracovní motivací žen, zejména v souvislosti se zkráceným pracovním úvazkem a prací ve směnách. Výzkumy zjištěné(1) základní motivy se zhruba dělí do dvou hlavních skupin a jsou v podstatě vázány na faktor věku: mladší ženy spojují se zaměstnáním zvýšení životní úrovně rodiny a rozvoj své osobnosti, starší uvádějí spíše zájmy společenské a potřebu být někomu užitečné.

V NDR je už od padesátých let věnována značná pozornost vytváření příležitostí pro zkrácený pracovní úvazek žen, aby tím byla zajištěna realizace jejich práva na práci i v době, kdy jsou mimořádně zatíženy rodinnými povinnostmi. Jako zajímavá instituce v této souvislosti vznikly takzvané brigády žen z domácnosti, které umožňovaly ženám pracovat třeba pouze několik hodin v týdnu. Tyto brigády se uplatňovaly nejdříve ve stavebnictví a v zemědělství, později i v průmyslu, obchodě a zdravotnictví. Dnes jsou — díky organizačním opatřením v provozu podniků — místa se zkrácenou pracovní dobou již široce institucionalizována a tvoří vhodný zprostředkující článek pro pozdější plné pracovní zapojení ženy.

Se zvyšováním účasti žen na společenském pracovním procesu se zvyšuje i jejich účast ve vícesměnných provozech. Je to koneckonců dáno i národohospodářskou nutností: každým třetím pracovníkem v materiální výrobě je žena. Samy ženy se přitom k vícesměnné práci staví pozitivně, protože

- usnadňuje využití volného času
- zlepšuje podmínky pro dovolenou
- umožňuje lépe organizovat práci v domácnosti
- zajišťuje větší výdělek (s. 137)

Na výsledcích výzkumů časových rozpočtů (provedených v letech 1970—1974) autoři ukazují, jak ekonomická aktivita ženy ovlivňuje dělbu a racionalizaci práce v domácnosti:

	plně zaměstnané	Ženy zaměstnané na zkrácenou pracovní dobu		nezaměstna- né
			delší než 30 hodin týdně	kratší než 30 hodin týdně
Průměrný čas vynaložený denně na práci v domácnosti	3,57	4,54	5,34	6,43

Plně zaměstnané ženy přitom vykonávají domácí práce zcela samy pouze v 6 % případů, zatímco částečně zaměstnané v 41 %. Zánik tradičních představ o roli ženy v domácnosti je tedy nepřímou úměrnou stupni její ekonomické aktivity.

Třetí kapitola (aut. kol. K. Fleischer, I. Müller, O. Müller, G. Winkler) je věnována *proměně postav žen v socialistickém zemědělství*. Autoři rozvíjejí svoji analýzu na pozadí celkové transformace zemědělství a životního způsobu venkovského člověka v NDR. V souvislosti s procesem postupné mechanizace a racionalizace zemědělské práce v průběhu budování socialismu došlo k zajímavé rekonstrukci ženské pracovní síly:

(1) Argumentace knihy se opírá o řadu výzkumů zaměřených k problematice postavení ženy v NDR, které byly provedeny v sedmdesátých letech vědeckou radou a dalšími institucemi na poměrně velkých výběrových souborech.

Podíl žen pracujících v zemědělství		
na celkovém počtu zaměstnaných žen	32 ‰	10 ‰
Podíl žen na celkovém počtu ekonomicky aktivních	41 ‰	50 ‰
Podíl žen na celkovém počtu pracujících v zemědělství	53 ‰	43 ‰

Zatímco tedy v r. 1951 většina zaměstnaných žen pracovala v zemědělství, v sedmdesátých letech je tomu právě naopak: je to již necelá jedna pětina.

Tento vývoj je výrazem odbourávání nekvalifikované manuální práce, kterou převážně vykonávaly ženy, a růstu nároků na kvalifikaci nutnou pro obsluhu mechanizačních zařízení. Promítá se přirozeně i do zvyšování vzdělanosti zemědělských žen: v r. 1963 mělo pouze 8 ‰ těchto žen ukončené základní vzdělání, v r. 1976 to bylo již 76 ‰. Souběžně s tím je u zemědělských pracovnic stále častější odborné (v r. 1963 — 11 ‰, v r. 1976 — 26 ‰) či vysokoškolské vzdělání (v r. 1963 — 8 ‰, v r. 1976 — 17 ‰).

S růstem kvalifikace žen roste i jejich účast na řídicích funkcích v zemědělství (ze 4 ‰ v r. 1961 na 16 ‰ v r. 1976) a na zastupitelských funkcích v zemědělských družstvech a v lokálních komunitách.

Opatření sociální politiky usnadňující práci žen jsou postupně rozšiřována na historicky tradičně zanedbávanou oblast zemědělství, kde například nároky na délku pracovní doby bývaly zpravidla zcela neomezené. V r. 1975 byl zaveden 40tíhodinový pracovní týden pro matky 3 a více dětí a současně jim byla zaručena minimální dovolená v délce 21 pracovních dní, při vicesměnném provozu v délce 24 pracovních dní. (Tato opatření platí pro ostatní odvětví národního hospodářství od r. 1972.)

Další opatření se týkají vytváření vhodných pracovních podmínek pro ženy, ochrany zdraví, budování zařízení pro péči o děti atd. Práce a způsob života žen pracujících v průmyslu a v zemědělství se tak neustále sblíží.

W. Speigner se ve čtvrté kapitole zabývá *problematikou vzdělání žen*. Srovnává současný stav v NDR, kde ženy mají rovnoprávný přístup do všech škol a dosahují vysokého stupně vzdělanosti, nejen se situací v minulosti, ale i se současnou situací v NSR. Poukazuje na to, že v NSR přechází diskriminace žen, zejména dělnic, v této oblasti. Nedostatečné vzdělání pak nutí ženy volit převážně takzvaná ženská povolání pro ženy dříve netypická, například v chemickém průmyslu, při zpracování dat, příčinou snadné ztráty práce, závislosti na manželském partnerovi a koneckonců i nutnosti přizpůsobit se daným společenským poměrům.

Vzdělávací systém v NDR prošel širokým demokratizačním procesem. Jeho výsledkem je vysoká vzdělanost zejména mladších věkových kategorií žen. Od r. 1960 představují dívky trvale více než 50 ‰ žáků 9. a 10. tříd základní školy, v r. 1977 se podílely na počtu studentů odborných škol 70 ‰, vysokých škol 47 ‰. Povinná příprava na povolání (po skončení základní desetileté školy — zavedena v r. 1974) se plně týká i dívek. Dívky se odborně připravují nejen na oblíbené ženské profese, jako jsou zdravotní sestry, prodavačky, laborantky, ale ve značné míře i na povolání pro ženy dříve netypická, například v chemickém průmyslu, při zpracování dat, při kontrole výroby, či dokonce na takové profese, jako jsou mechanici (v r. 1975 představovaly dívky 37 ‰ učňů tohoto oboru), agrotechnici (20 ‰) atd.

Rozvoj vzdělanosti se netýká jen mladé generace absolvující řádnou formu přípravy či studia, ale i mimořádných forem vztahujících se k dalšímu vzdělávání a rozšiřování kvalifikace dospělých. Významnou roli přitom hrají podniky, které stimulují ženy k zaučení, získání výučního listu nebo je doporučují k večernímu či dálkovému studiu na středních odborných a vysokých školách.

V této souvislosti jsou užitečné výzkumy motivace žen pro i proti dalšímu vzdělávání (autor uvádí podrobné výsledky). Jejich analýza umožní orientovat další opatření tak, aby objektivní potíže bránící ženám ve zvyšování kvalifikace a vzdělání byly maximálně limitovány.

A. Grandková v páté kapitole probírá *otázky manželství a rodiny* — přirozeně nikoli v plné šíři rodinných a příbuzenských vztahů vůbec, ale především z hlediska nukleární či dvougenerační rodiny. Tato jednotka hraje důležitou roli při formování socialistického způsobu života a vztahy, které má žena v jejím rámci, do značné míry rozhodují o tom, jak vykonává své mimorodinné role. Není proto možné zkoumat problematiku postavení ženy, aniž by byly analyzovány otázky rodiny.

Autorka se nejprve zabývá úlohou manželství a rodiny při rozvoji socialistického způsobu života. Jako ostatní autoři provádí srovnání se situací v předsocialistických společenských systémech, v nichž existovalo mnoho třídně určených typů manželství a rodiny. V socialismu se tato třídní diferenciace stírá, ve vnitrorodinném uspořádání nejsou již tak propastné rozdíly a charakteristickým rysem socialistického typu manželství se stává partnerský vztah, osvobozený od majetkových a jiných soukromovlastnických zájmů. Ukazuje se například, že shoda partnerů v oblasti světónázorové, kulturní a sexuální hraje větší roli než dobré materiální zabezpečení. Nový vztah mezi manžely má velký význam jednak pro rozvoj osobnosti každého z nich, jednak pro formování osobnosti dítěte.

Tradiční model mizí, rodina se stává stále demokratičtější. Ve výzkumu účinnosti rodinného práva, provedeném Humboldtovou univerzitou v r. 1972, bylo zjištěno, že ve většině případů se manželé podílejí na výchově dětí stejným dílem (muži to uvedli v 63 % odpovědí, ženy v 57 %; s. 235 recenzované práce) (2) a i povinnosti v domácnosti se zpravidla zcela nebo zčásti rozdělují mezi členy rodiny. (Pouze cca v 20 % případů jsou tyto povinnosti výhradní záležitostí ženy.)

Také význam profesionální aktivity ženy je široce uznáván, a to jak ženami, tak muži. V uvedeném výzkumu (provedeném na výběrovém souboru 1007 mužů a 992 žen) výrazná většina respondentů vyjádřila názor, že „všestranný vývoj osobnosti ženy je umožněn jen výkonem profese“ (jednoznačně 52 % mužů a 54 % žen, s určitými výhradami 21 % mužů a 19 % žen — s. 243).

V závěru kapitoly autorka hodnotí vliv celkových i zvláštních opatření státu na rozvoj socialistického typu rodiny v NDR.

Šestá kapitola (aut. kol. M. Krecke, G. Niebsch, W. Günther) je věnována *zařazením společenské péče o dítě*. Autoři v ní zdůrazňují úzkou vazbu realizace rovnoprávnosti ženy na dobré fungování předškolních a školních zařízení péče o dítě. Ukazují jak postup této realizace je doprovázen a současně také podmiňován kvantitativním i kvalitativním růstem příslušných zařízení. V průběhu budování socialismu nesmírně vzrostl počet jeslí, mateřských škol a družin a vláda vynakládá stále větší částky na jejich další výstavbu: v r. 1950 bylo v jeslích umístěno cca 8 % dětí do tří let, v r. 1977 už 60 %. U mateřských škol došlo k růstu ze 17 % (z dětí příslušné věkové skupiny) v r. 1949 na 89 % v r. 1977 a u školních družin (pro děti od 1. do 4. třídy) ze 13 % v r. 1955 na 74 % v r. 1977. Avšak zatímco v oblasti mateřských škol existovala již určitá pedagogická tradice, pro jesle a školní družiny bylo nutno vypracovat a uskutečnit nové principy a metody výchovného procesu, a to v úzké spolupráci s rodiči.

Dnes jsou již s výchovou v předškolních a školních zařízeních rozsáhlé dobré zkušenosti, potvrzované nejen subjektivní spokojeností rodičů, a to jak po stránce fyzické, tak psychické; děti si osvojují základní osobní a kolektivní návyky, pod odborným vedením se seznamují s kreslením, modelováním, hudbou, zpěvem, tancem, získávají matematickou představivost a vůbec celkové základy pro formování rozvinuté osobnosti socialistického člověka.

Autoři uvádějí některé výsledky výzkumů názorů rodičů na výchovu dětí v kolektivních zařízeních, zabývají se otázkami pedagogicko-metodické práce s dětmi a upozorňují na řadu stranických a státních dokumentů a opatření, které sehrály významnou roli v této oblasti.

Sedmá kapitola (aut. kol. M. Kayser, M. Zobel, B. Metzner) se týká dalšího aspektu uskutečňování ženské rovnoprávnosti — *redukce práce v domácnosti*. Je zde konfrontována Engelsova a Leninova teze — že ke skutečnému osvobození ženy dojde teprve tehdy, až bude zbavena ubíjející domácí práce, až tato práce bude přenesena na socialistický velkopřůmysl — se současnou situací v NDR.

V tomto směru bylo dosaženo úspěchu již v řadě oblastí, z nichž hlavní jsou: budování průmyslu služeb, výstavba bytů s vysokou vybaveností, modernizace starých bytů, rozšiřování obchodní sítě, výroba zboží, jehož používání znamená úsporu práce v domácnosti, například přístrojů k čištění bytu, praní prádla, příprava jídla atd.

Autoři uvádějí některá konkrétní data, například růstu vybavenosti domácnosti elektrickou pračkou z 0,5 na 100 domácností v r. 1955 na 77,6 v r. 1977; rozvoj školního, závodního a veřejného stravování; rozšiřování průmyslové výroby pokrmů; zdokonalování služeb chemického čištění.

(2) Výzkumy provedené v ČSSR potvrzují tento trend ještě výrazněji, viz například šetření *Minění a názory na postavení a úlohu žen v rodině*, provedené Ústavem pro výzkum veřejného mínění při FSÚ v r. 1978.

Závěrečná, osmá kapitola je napsána kolektivem lékařů (L. Hinze, A. Rauer, A. Sälzler) a je zaměřena na poslední, současně však hlavní aspekt života ženy — na její zdraví, tj. konkrétně na *společenskou péči o zdraví žen a matek*. Základy této péče byly položeny hned při vzniku Německé demokratické republiky a jsou neustále rozšiřovány. Cílem je minimalizovat zdraví škodlivé vlivy, omezit fyzickou a psychickou zátěž a zabezpečit dobré zdravotní podmínky pro to, aby žena mohla rozvíjet svoji osobnost a sladit své poslání matky a pracovnice.

Nejvýraznějšího pokroku bylo dosaženo v pracovním zákonodárství a v oblasti péče o matku a dítě. Zákoník práce obsahuje ustanovení ukládající vedoucím kádřím v podnicích, aby zabezpečili pro ženy takové pracovní podmínky, které odpovídají jejich fyzickým a fyziologickým zvláštnostem. S tím souvisí například zákaz fyzicky namáhavé nebo zdraví škodlivé práce a zvláštní ochrana těhotných žen a matek dětí mladších 1 roku, popřípadě mladších 3 let, jde-li o osamělé matky (zákaz noční a přesčasové práce, zákaz výpovědi atd.).

Materská dovolená činí v NDR 26 týdnů a je honorována průměrnou měsíční mzdou. Prodlouží-li si žena tuto dovolenou při narození druhého a dalšího dítěte, dostává nemocenské dávky, které činí nejméně 300 M měsíčně, má-li 2 děti, a nejméně 350 M, má-li 3 a více dětí. Kromě toho při narození každého dítěte vzniká nárok na zvláštní podporu ve výši 1000 M.

Těhotenství a ranému mateřství je věnována zvýšená lékařská pozornost. Byly vypracovány nové diagnostické a terapeutické metody pro období těhotenství, porodu a šestinedělí. Díky tomu se snížila kojenecká úmrtnost ze 72 z 1000 živě narozených v r. 1950 na 14 v r. 1976, počet mrtvých narozených se snížil z 22 z 1000 narozených v r. 1950 na 7 v r. 1976 (s. 354). Byly také rozvinuty vyšetřovací metody pro včasné zjišťování některých rozšířených ženských nemocí. To přispělo k zvýšení průměrné dosahovaného věku žen z 68 let v r. 1952 na 74 let v roce 1976.

V závěru autoři informují o výsledcích výzkumu provedeného v NDR v období let 1970—1975 ministerstvem zdravotnictví ve spolupráci s vědeckou radou AdW a dalšími institucemi. Výzkum byl zaměřen na zdravotní vývoj žen v procesu střídavé činnosti, tj. v zaměstnání a v rodině. Výběrový soubor tvořilo 3400 žen pracujících v různých odvětvích národního hospodářství. Mohla být proto prokázána vazba určitých zdravotních potíží k určitým typům povolání (například srdeční obtíže, únava a bolesti v kříži u žen pracujících v zemědělství či v obchodě a na druhé straně nervové potíže například u učitelek).

Při celkovém hodnocení většina dotázaných uvedla, že se jim *daří sladit výkon povolání a práci v domácnosti bez velkých obtíží* (pouze 7 % odpovědělo, že je to pro ně vždy obtížné).

* * *

Recenzovaná kniha podává širokou a mnohostrannou informaci o postavení ženy v NDR. Ilustruje ji podrobným soupisem společenských opatření v této oblasti a využívá sociologických poznatků k postižení určujících souvislostí. Představuje typ souhrnné práce.

Z hlediska teoretického řešení jsou závěry autorského kolektivu analogické poznatkům naší sociologie, což je přirozeně dáno jednak podrobností společenské situace, jednak shodou světónázorových východisek. Pro našeho čtenáře je kniha přínosná především tím, že podává plastický přehled o postavení žen v NDR, a to jak v dimenzi ideové teoretických přístupů, tak v dimenzi společenské praxe. Je opatřena bohatými odkazy na teoretické práce i prakticko-politické dokumenty mezinárodní či domácí provenience.

Výzkum specifických problémů souvisejících s postavením ženy má ve vědecké radě *Die Frau in der sozialistischen Gesellschaft* dobrou institucionální základnu, umožňující soustředění sil a koordinaci práce různých zainteresovaných vědních disciplín k dosažení optimálních výsledků a doporučení pro decizní orgány.

U nás, bohužel, taková situace není. Uvedené problematice je sice věnována značná pozornost, avšak výzkumy nejsou koordinovány; řada z nich je zaměřena k různým dílčím problémům a nejsou vzájemně či centrálně propojeny. V tomto směru nám může být sjednocené úsilí badatelské práce v NDR příkladem.

Eva Bártová

Státní řízení vědy ve Francii

Zamyšlení na knihu P. Papon: *Le pouvoir et la science en France* (Moc a věda ve Francii)

Paris, Éditions du Centurion 1978, 332 s.

Konfrontace mezi oběma světovými soustavami se v období nastupující vědeckotechnické revoluce přenáší stále zřetelněji do oblasti *rozvoje vědy a techniky*. Vyplyvá to nejen z významu vědy pro zajištění obranyschopnosti, pro úspěšnou realizaci náročných programů typu kosmického výzkumu či pro utváření a rozvíjení vybraných progresivních výrobních oborů. Věda vstupuje přímo do materiálních základů společenské výroby a stává se základním předpokladem dynamického rozvoje ve všech oblastech života společnosti. To vyžaduje *koncentraci značných prostředků a lidských zdrojů* do oblasti vědy a výzkumu (především do základního výzkumu) a důsledné a komplexní usměrňování tvůrčí činnosti vědeckovýzkumného potenciálu společnosti k perspektivním cílům, jež vyplývají z dlouhodobých koncepcí ekonomického a sociálního rozvoje.

Spolu s tím vyvstává zásadní problém: Jakými prostředky a nástroji může společnost účelně uvolňovat a usměrňovat svůj tvůrčí vědeckovýzkumný potenciál, jak *může vědu účinně řídit* a zajišťovat žádoucí dynamiku a strukturu jejího rozvoje. Je proto pochopitelné, že k otázkám konkrétních způsobů a vlastního mechanismu řízení vědy v nadcházející pětiletce obrací pozornost i československý základní výzkum v oblasti společenských věd.

Při rozpracování efektivního modelu řízení vědy je nezbytné vycházet z předností socialistického společenského systému a předpokladů, které socialismus vytváří pro cílevědomé urychlování vědeckotechnického pokroku.(1) Je však vhodné využít i některé výsledky, jichž bylo dosaženo ve vyspělých kapitalistických státech v souvislosti s úsilím o vytvoření účinného mechanismu řízení rozvoje vědy.

Trvale vysokou pozornost rozvoji vědy věnují NSR a Japonsko, které vynakládají na financování výzkumu a vývoje cca 2,2 % z hrubého domácího produktu. Úspěchy japonské a německé vědy a techniky se v sedmdesátých letech projeví i v hospodářské soutěži na světových trzích. To podnítilo Carterovu vládu k přijetí řady opatření na podporu intenzifikace rozvoje vědy ve Spojených státech. Také Velká Británie v sedmdesátých letech přistoupila k realizaci nového programu státní vědní politiky.

V těchto souvislostech je zajímavý postoj Francie — kapitalistické země s vyspělým vědeckotechnickým potenciálem a s bohatou dirigistickou tradicí v oblasti národohospodářského plánování i státního řízení rozvoje vědy.(2)

P. Papon — *Moc a věda ve Francii*

Jednou z analytických studií, která ve Francii v poslední době přispěla k probuzení opětovného zájmu vrcholných orgánů státní moci o důslednější státní řízení vědeckotechnického rozvoje, je kniha Pierra Papon, příznačně nazvaná *Le pouvoir et la science en France* (Moc a věda ve Francii).(3) Papon(4) v ní zachycuje historické

(1) Viz např. R. Richta: *Přednosti socialismu a VTR*. Teorie a metoda, VIII, 1976, č. 1, s. 5—24 nebo R. Šíma, *Zápas o vědeckotechnickou revoluci*. Bratislava, Obzor 1977.

(2) V šedesátých letech patřila široká státní podpora vědeckého výzkumu k prioritám pětiletých národohospodářských plánů. Francii se podařilo vybudovat rozsáhlou materiálně technickou základnu vědeckého výzkumu a rozvinout řadu významných výzkumných programů. Prudký vývoj vědeckotechnické základny vyvolal u vrcholných státních orgánů představu o značné síle jejího vnitřního dynamismu. Při reorientaci společenských priorit na sklonku šedesátých let proto došlo k převedení garance za řízení státní vědní politiky z kompetence předsedy vlády do resortu ministra průmyslu. Spolu s tím se v období sedmdesátých let snížila míra státních výdajů věnovaných na vědu a výzkum. Důsledkem bylo oslabení mezinárodního postavení Francie v soutěži vyspělých kapitalistických států v řadě oblastí vědeckotechnického pokroku.

V současné době se připravuje dlouhodobý program rozvoje vědy na osmdesátá léta, který má Francii zajistit pevnější postavení v čelných pozicích světové vědy a techniky.

vývoj organizace vědního úsilí ve Francii, analyzuje úlohu státu v rozvoji vědeckého bádání, hodnotí výsledky státní politiky v různých obdobích, zejména po druhé světové válce a v současnosti. Na základě kritického rozboru pak formuluje řadu námětů na zdokonalení systému státního řízení vědy a zamýšlí se nad širšími ideologickými a sociálně politickými souvislostmi a problémy, na něž nutně narážejí snahy o zesílení a rozšíření zásahů kapitalistického státu do oblasti vědy a výzkumu.

Paponova kniha přináší bohatý faktografický materiál ilustrující působnost státních orgánů v jednotlivých sférách organizace vědeckovýzkumné činnosti ve Francii. Autorův *historický přístup* umožňuje pochopit soudobou koncepci státní vědní politiky a její problémy v širokém časovém kontextu; misty však popis převládá nad kritickou analýzou.

Francie je vyspělým kapitalistickým státem, který pokročil nejdále v oblasti *státního střednědobého plánování* ekonomiky. Proto jsou zajímavé údaje o výdajích státu do oblasti výzkumu (civilního i vojenského) v období 1958—1980, které svědčí o postavení a významu státní vědní politiky v rámci souboru národohospodářských opatření. Absolutní růst výdajů na výzkum v letech 1958—1977 lze vyjádřit jako devítinásobný (z 2,17 na 19,0 miliard franků). Výrazně vzrůstají ve stejném období náklady na vědu a výzkum v průmyslovém sektoru (z 0,95 mld na 14,5 mld franků). V roce 1977 tedy Francie celkem vynaložila na tyto účely 33,5 mld franků.

Vědeckovýzkumné bádání má největší tradici na půdě škol a univerzit. Do resortu ministerstva národní výchovy byla začleněna i první velika státní vědeckovýzkumná instituce — Národní ústředí pro vědecký výzkum (CNRS — Centre national de la Recherche scientifique). Vedle vlastních výzkumných programů (22 tisíc vědeckých a technických pracovníků, z toho 7600 výzkumníků, rozpočet 2,83 mld franků v roce 1978) je posláním ústředí *spolupráce s vědeckovýzkumnými pracovišti a laboratořemi v resortu školství*. Úroveň této spolupráce je však nízká. Výzkum v sektoru škol trpí chronickou roztržistostí kádrů a prostředků, nedostatečným napojením na státní programy a nízkou vzájemnou provázaností a koordinací. Po dynamickém rozvoji v šedesátých letech došlo v minulém desetiletí ke stagnaci vědeckovýzkumné činnosti a k odlivu špičkových odborníků především do oblasti tzv. velké vědy a průmyslu. P. Papon spatřuje budoucnost výzkumu organizovaného na školách především v průpravě vědeckovýzkumných kádrů a v řešení vybraných socioekonomických problémů celostátního a regionálního charakteru, multidisciplinárním rozvíjení nových vědních disciplín a ve zkoumání společenských jevů mimo dosah tlaků politických struktur, což „umožňuje autentickou sociální kritiku“.

Nejrozsáhlejší z Paponovy studie je kapitola věnovaná *badatelské práci na poli tzv. velké vědy*. „Podnikatelský“ vstup státu do oblasti velkých výzkumných programů byl vyvolán technologickým zaostáváním francouzského průmyslu za světovou špičku (USA, SSSR, Japonsko, NSR), zejména v oblastech, které se ve Francii považují tradičně za „životně důležité“. Velké výzkumné programy jsou realizovány státními vědeckovýzkumnými ústavy a to buď samostatně (výzkum vojenského i mírového využití jaderné energie, program kosmických výzkumů, využití nových zdrojů energie, využití oceánů či výzkumný program v oblasti zemědělství) nebo ve spolupráci s výzkumnými pracovišti a laboratořemi velkých průmyslových podniků [výzkumy v oblasti leteckého průmyslu (projekty Concorde, Airbus), v oblasti elektroniky a informatiky (Plan Calcul), v oblasti telekomunikací, železniční dopravy a některých dalších průmyslových oborů].

Paponův rozbor francouzské státní vědní politiky v oblasti tzv. velké vědy je poučný. Odhaluje řadu zásadních *strategických a koncepčních chyb*, kterých se v oblasti rozvoje vědy dopustila odpovědná místa politického a odborného řízení francouzského výzkumu.

- přílišná extenzivita programu rozvoje vědy,
- tříštění prostředků na široké spektrum výzkumných projektů,
- nedůsledná realizace přijaté koncepce výzkumu, časté změny ve státním plánu rozvoje vědy, respektive dodatečná orientace na programy v plánu nezařazené,

(3) Paris, Éditions du Centurion 1978.

(4) P. Papon je profesorem pařížské školy pro fyziku a chemii (École de physique et chimie de la ville de Paris). Jako expert se často účastní práce poradních orgánů a odborných komisí, které připravují podklady pro rozhodování francouzských státních orgánů na poli vědní politiky. Je členem Poradního výboru pro vědecký a technický výzkum (CCRST — Comité consultatif de la recherche scientifique et technique), který působí při francouzské vládě.

— nízká a nedůsledná účast v mezinárodních a nadnárodních programech vědeckého výzkumu.

P. Papon ukazuje, jak *nereálný cíl státní koncepce rozvoje vědy* — snaha o dosažení úplné technologické nezávislosti Francie ve všech strategických oblastech — podvazuje možnosti soustředit zdroje a s maximální efektivností realizovat klíčové projekty. V šedesátých letech řešila francouzská vědeckovýzkumná základna příliš mnoho náročných programů s omezenými prostředky. Místo koncentrace úsilí se projevovala tendence k rozšiřování počtu a záběru velkých výzkumných projektů (Concorde, Airbus, Plan Calcul, oceánografický výzkum). Nepodařilo se zpracovat jednotnou strategii výzkumu v celostátním měřítku. Slabá pozice ústředního koordinačního orgánu (Délégation générale à la Recherche scientifique et technique) a faktická nezávislost velkých vědeckovýzkumných pracovišť řízených různými ministerstvy znesnadnila účinnou kooperaci uvnitř vědeckovýzkumné základny a vedla k malé vzájemné kompatibilitě výzkumných programů a projektů. Z Paponovy studie je zřejmé, *jaký význam má účinné řízení a dobrá organizace pro úspěšnou realizaci programů vědeckotechnického rozvoje*. Stejně tak je ovšem zřejmé, že v rámci kapitalistických společenských poměrů naráží objektivní potřeba řízení rozvoje vědy společnosti na přirozené meze dané partikulárností zájmů jednotlivých vědeckovýzkumných pracovišť, státních orgánů, podniků a dalších subjektů, podílejících se na přípravě, řízení a realizaci programů vědeckotechnického rozvoje.

Význam „velkých“ výzkumných programů pro celkový vědeckotechnický rozvoj francouzské ekonomiky zůstává podle Papona neprůkazný. Na jedné straně dosáhla Francie v oblasti vědy a techniky řady úspěchů, které přispěly ke zvýšení její vědecké a technologické prestiže v mezinárodním měřítku (například letecké konstrukterství, konstrukce satelitů pro kosmický výzkum, oceánografická bádání apod.), na druhé straně však nevedly všechny výzkumné programy k technologickému (např. počítačová elektronika či zkapaňování a zplyňování uhlí) či obchodnímu (například obří supersonický letoun Concorde) úspěchu. Realizace náročných programů znemožnila státní podporu výzkumu ve významných, avšak méně preferovaných odvětvích (např. chemie) a vede k odčerpávání vědeckovýzkumných kádřů z čistě „civilních“ oborů, což umožňuje jejich dynamický rozvoj. Brzdou rychlého a širokého průmyslového uplatnění získaných poznatků je přílišná specializace a účelovost řešení technologických problémů v rámci jednotlivých projektů a pomalý přechod od základního k aplikovanému výzkumu a vývoji. Překážkou je celková technologická zaostalost řady průmyslových oborů. Rychlejšímu zavádění technických a technologických inovací brání také značný tradicionalismus některých podnikatelských kruhů a jejich nedůvěra k zásadním změnám ve výrobním programu. P. Papon označuje *nesoulad mezi státní průmyslovou a vědeckotechnickou politikou za hlavní příčinu nedostatečného promítnutí vědeckovýzkumného úsilí v celkovém rozvoji francouzské ekonomiky*.

V další samostatné kapitole se Papon zabývá vlivem státu na vědeckovýzkumné úsilí v průmyslovém sektoru. Průmyslové podniky (státní i soukromé) mají dnes ve Francii rozhodující podíl na realizaci výzkumných a vývojových programů. V jejich výzkumných laboratořích a vývojových pracovištích se vynakládá 60 % z celkových výdajů na výzkum a vývoj. Paponovo hodnocení výzkumné vývojové politiky francouzského průmyslu je značně kritické. Význam výzkumu se v podnicích — zejména ve tradičních odvětvích — stále ještě nedoceňuje. Mnoho francouzských podniků praktikuje vědeckovýzkumnou „strategii kontrolovaného zpožďování“ za světovou špičkou.

Budoucnost francouzské ekonomiky si ve světě charakterizovaném zostřující se hospodářskou konkurencí a soutěží o vytvoření monopolu vědy vynucuje stále intenzivnější zásahy státu i do oblasti průmyslového výzkumu a vývoje a *prohlubování státní monopolistických forem plánování a řízení vědeckotechnické politiky*. Cílem francouzské státní vědní politiky vůči průmyslovému sektoru je stimulace *základního a aplikovaného výzkumu* (na rozdíl od vývoje) v perspektivních oblastech a podněcování spolupráce podniků se státními institucemi, které řeší tzv. velké projekty. Hlavním nástrojem prosazování národohospodářského plánu a cílů státní vědní politiky v průmyslovém sektoru je *subvencování výzkumu a zadávání specifických výzkumných projektů*. Účast státu na prostředcích, které jsou v průmyslu investovány ve sféře výzkumu a vývoje, není malá — představuje plnou třetinu. V roce 1976 činily státní subvence výzkumné vývojových činností v průmyslu 4,6 mld. franků.

O charakteru těchto subvencí si lze snadno učinit představu z následujících údajů: 70 % z této částky se podnikům přiděluje prostřednictvím ministerstva národ-

ní obrany. Drtivá většina prostředků směřuje do průmyslu leteckého (62 %) a elektronického (23 %). Ze subvencí profitují především velké podniky preferovaných odvětví. Nepreferovaná odvětví, zejména malé a střední podniky, zatím tyto možnosti neměly. Při takovém způsobu rozdělování nepřekvapuje, že státní vědecká politika je vůči průmyslovému sektoru jako celku málo účinná, neboť státní subvence naprosto většinu podniků pomíjejí.

Problémem je také kontrola plnění sjednaných zakázek. Navíc ani zájmy podniků nebývají při získávání státních subvencí pro účely výzkumu totožné se záměry státní vědní politiky.

Pokusem o řešení tohoto problému bylo zavedení tzv. *návratných subvencí*, které podniku umožňují získat od státu až 50 % prostředků nezbytných pro zavedení inovací, na nichž má stát zájem. V případě obchodního úspěchu nové výroby podnik subvencí částečně splácí. Tento druh subvencí má podnítit zájem podniků o inovační úsilí i v těch oblastech, kde je značné riziko technologického či obchodního neúspěchu. Celkový rozsah subvencí tohoto typu činil v letech 1965—1976 1,8 mld franků, z nichž bylo 116 mil. splaceno. I zde je však vliv na prosazování státní vědní politiky sporný. Protože chybějí kritéria pro poskytování subvencí a pro posuzování ekonomické úspěšnosti inovace, ocitá se stát v roli příliš štědrého bankéře, který nemá přehled o tom, co se děje s jeho penězi. Navíc tato podpora představuje pouze malý díl z celkového objemu prostředků vynakládaných na výzkum a vývoj v podnicích; nemůže proto výrazněji ovlivnit jejich rozhodování.

P. Papon dále věnuje značnou pozornost *mezinárodní spolupráci Francie ve vědě a výzkumu*. Charakterizuje vývoj západoevropské spolupráce v oblasti atomového a kosmického výzkumu, molekulární biologie, hodnotí činnost státních vědeckovýzkumných ústavů pro spolupráci s rozvojovými zeměmi. Francie důsledně podřizovala svoji činnost v mezinárodních vědeckovýzkumných organizacích cílům národních programů vědeckotechnického rozvoje. Se značnou nedůvěrou přistupovala k těm organizacím, které ve vědeckovýzkumných programech prosazovaly nadnárodní spolupráci, žárlivě střežila výsledky domácího výzkumu. Přednost dávala bilaterálním dohodám, lépe vyhovujícím tradiční francouzské politice nezávislosti než nadnárodní úmluvy.⁽⁵⁾ Mezinárodní vědeckovýzkumná a technická spolupráce Francie se řídila především politickými zájmy, bez ohledu na potřeby jednotlivých vědeckovýzkumných programů, dané charakterem řešených problémů. Z Paponova rozboru jednoznačně vyplývá, že *ve vědě a výzkumu* se stává objektivní nutností taková *mezinárodní integrace*, která není podřízena úzkým národním zájmům.

Na základě zevrubného rozboru koncepce francouzské státní politiky v oblasti vědy, výzkumu a vývoje a jejich výsledků se P. Papon dále zamýšlí nad *problémy plánování a řízení vědy* ve Francii a hledá perspektivní varianty vědní politiky. Státní plánování výzkumu prošlo ve Francii různými etapami. Období šedesátých let bylo charakteristické snahou o podrobné zachycení řešených programů ve státním plánu. Vrcholem této detailní plánovací metodiky byl V. národohospodářský plán (1965—70), který každé samostatné státní výzkumné instituci rozepisoval finanční prostředky v podrobném členění na dílčí úkoly řešené v rámci každého vědeckovýzkumného programu.

Praxe ukázala, že se ve francouzských podmínkách tento způsob plánování neosvědčuje. Za závazně stanovenými úkoly se skrývaly dosti neurčité představy o konkrétních cílech výzkumu a rozpory partikulárních zájmů dílčích orgánů, které se podílely na sestavování plánu. Plán výzkumu na léta 1965—70 byl splněn pouze na 77 %. Na základě těchto zkušeností byl VI. plán na léta 1971—75 pro oblast vědy a výzkumu již pouze orientační. Jenom 21 % prioritních programů bylo v plánu podrobněji rozpracováno a vyčísleno.

Hlavním problémem francouzského systému plánování vědy a výzkumu je *vazba mezi střednědobým plánem a ročními rozpočty*. Nepodařilo se zatím rozpracovat vhodný systém dekompozice rámcových úkolů jednotlivých programů, jež jsou součástí střednědobých plánů výzkumu, na dílčí úkoly a činnosti, jejichž personální a finanční zabezpečení tvoří osnovu ročních rozpočtů. Účinnost plánů značně oslabuje také to, že v posledních 15 letech byla značná část náročných vědeckovýzkumných programů přijata mimo rámec státního plánu (např. program rozvoje informatiky průzkumu oceánů, vývoj kosmických nosičů). Státní řízení vědy jako celek trpí

(5) Na tomto základě se například uskutečňuje vědeckotechnická spolupráce se Sovětským svazem (systém barevné televize SECAM, elektronika, lehká chemie), Velkou Británií (projekt Concorde, který stál Francii více než 12 mld franků) nebo NSR (vývoj dopravního letadla typu Airbus).

značnou organizační roztržičností, jež ztěžuje koordinaci činnosti jednotlivých vědeckovýzkumných institucí, které jsou podle své hlavní působnosti podřízeny různým ministerstvům. Ústřední řídící a koordinační instituce — státní sekretariát pro výzkum — byl v roce 1968 zrušen a jeho výkonný orgán Hlavní úřad pro vědecký a technický výzkum (Délégation générale à la Recherche scientifique et technique DGRST) byl převeden z přímé působnosti předsedy vlády pod ministerstvo průmyslu, které se tak stalo garantem koordinace státního výzkumu ve Francii. Toto opatření znamenalo oslabení pozice vědy a základního výzkumu v rozhodování vrcholného orgánu. Velký faktický vliv jednotlivých ministerstev dosud značně redukuje roli DGRST. Klíčové výzkumné programy na úseku obrany a civilního letectví jsou navíc vyňaty z jeho koordinační pravomoci.(6)

Pierre Papon hodnotí současný systém státní organizace vědy a výzkumu ve Francii značně kriticky: ve Francii došlo v sedmdesátých letech k dezorganizaci a ztrátě koncepčnosti vědní politiky. Věda není ve skutečnosti řízena, státní vědecko-výzkumná politika se stala převážně administrativní záležitostí. Tyto postřehy svědčí o rozporech, do nichž se dostává buržoazní stát, když se pokouší řídit rozvoj vědy z hlediska celostátního zájmu.

P. Papon se ve své práci snaží hledat východiska z neuspokojivé situace. Je stoupencem dlouhodobého plánování rozvoje vědy, vzájemného sladování a jednotné koordinace výzkumných programů. Předpokladem efektivního řízení vědy je podle jeho názoru zdokonalení systému permanentního prognózování jejího rozvoje a sociálně ekonomických důsledků. Dokonalejší poznání vývojových možností vědy a analýza perspektivních potřeb společnosti má být východiskem pro širokou diskusi o variantách vědeckotechnického rozvoje mezi vědeckou a výzkumnou frontou, orgány státní správy (vláda, parlament) a uživateli (průmysl, veřejnost). Na tomto základě by se měla zvýšit úloha státu při vytváření podmínek pro plánovitý rozvoj vědy a posílit státní kontrola vědní politiky. To předpokládá *zdokonalení plánovací praxe* — prodloužení plánovacího horizontu i věcné prohloubení projektů výzkumných programů. Těmto požadavkům nejlépe odpovídá systém *podvojného plánování*, v němž jsou základní směry výzkumu zpracované v 7—10letém výhledu východiskem pro rozpracování konkrétních cílových programů na období 4—5 let. V takovém systému by dílčí výsledky jednotlivých výzkumných programů sloužily průběžnému propracování a upřesňování výhledových plánů na další desetileté období, jež budou rámcem pro zpětné odvozování konkrétních cílů příslušných dílčích programů a projektů.

Podmínkou udržování perspektivnosti vědeckovýzkumných programů je permanentní sladování vnitřních potřeb a tendencí rozvoje vědy s dynamikou celospolečenských potřeb a požadavků na její výstupy. Rozhodující vliv v tomto procesu by měly sehrát *institute, které programují cíle vědeckovýzkumných činností* (agences d'objectifs), vytvářené ze zástupců vědeckovýzkumných institucí, státních a veřejných orgánů a průmyslu. K upevnění pozice státu v řízení vědní politiky by podle Papona přispělo zřízení státního sekretariátu pro výzkum na vrcholné vládní úrovni (viz pozn. 6).

Přes řadu zajímavých myšlenek a námětů zůstává Paponova koncepce řízení vědní politiky na úrovni obecných požadavků. Chybí podrobné propracování vlastního mechanismu řídicích a organizačních vztahů. Paponova práce je však zajímavá tím, že do značné míry dokumentuje správnost závěrů marxistické analýzy fenoménu vědy a jejich společenských funkcí. Dnešní charakter a dynamika vědeckého poznání a funkce, které věda v období vědeckotechnické revoluce plní v rozvoji společnosti, vyžadují, aby rozvoj vědeckého poznání a uplatnění výsledků vědy byly řízeny k celospolečenským cílům a v souladu s potřebami celé společnosti. Současně je nezbytné, aby se subjekt vědeckého poznání utvářel na širokém společenském základě. Utváření společenského subjektu poznání je ovšem podmíněno zásadní jednotou zájmů všech jeho složek a jejich orientací na potřeby perspektivního rozvoje společnosti.

Moderní věda otevírá dalekosáhlé možnosti stále účinnějšího zasahování do života člověka a celých národů, všeho lidstva. Tím více vzrůstá význam využití výdobytků vědy ke společensky prospěšným cílům a orientace jejího dalšího rozvoje ve prospěch pokroku celé společnosti. Papon si uvědomuje reálnou možnost živelného či vědomého obrácení výsledků vědeckotechnického pokroku proti bytostným zájmům člověka a potřebám společnosti. Potenciální nebezpečí nežádoucích důsledků živelného, spo-

(6) Výrazně meziministerský charakter a zvláštnosti řízení vědní politiky si již v roce 1978 vyžádaly opětovné zřízení centrálního orgánu pro řízení vědní politiky, pro koordinaci a podněcování výzkumu — státního sekretariátu pro výzkum (Secrétariat d'État à la Recherche).

lečnosti nekontrolovaného rozvoje vědy a tlaky na zneužití vědy k úzce třídním, buržoazně politickým cílům aktualizují význam *etiky vědecké práce, společenské odpovědnosti vědeckovýzkumného pracovníka i autonomie vědy* vůči mocenským strukturám kapitalistické společnosti. Tento problém je výrazný například v oblasti genetiky, bakteriologie, farmakologie, nukleární fyziky apod. Protože kapitalistická společnost je založena na antagonistických rozporech ve struktuře cílů, zájmů a potřeb, je P. Papon nucen hledat vnější formální mechanismus společenské kontroly rozvoje vědy a využití jejích výsledků. Takový mechanismus spatřuje v široké diskusi na půdě parlamentu a různých veřejných institucí, které by se účastnili jak představitelé vědecké fronty, tak zástupci volených orgánů, vlády i průmyslu, a další uživatelé vědeckovýzkumných výsledků.

Zvláštní místo v této souvislosti zaujímají *společenské vědy*. Ve Francii je tradičně jejich vztah ke státní moci charakterizován vzájemnou nedůvěrou. Jsou zdrojem kritiky politického systému a mocenských struktur, která se vyhrotila ve známých událostech koncem šedesátých let. Společenské vědy se nikdy netěšily stejné podpoře politických orgánů jako vědy přírodní a technické. Přesto — nebo právě proto — jim Papon přisuzuje významnou společenskou funkci — sledování sociálních dopadů vědeckotechnického rozvoje a mobilizaci vědomí společnosti vůči jeho nežádoucím rysům, resp. možnému zneužití.

Zůstává nediskutovaným problémem, že bez státní podpory se rozvoj společenských věd v kapitalistickém státě nutně opožďuje za rozvojem věd technických a přírodních (tak například v roce 1978 pracovalo v oblasti sociálních věd pouze 15 % z celkového počtu vědeckovýzkumných kádrů, činných v rámci Národního ústředí pro vědecký výzkum). Zvýšení státní podpory by ovšem nepochybně vedlo k prohloubení tlaku stávajících mocensko-politických struktur na služebnost společenských věd.

Tyto rozpory Paponova koncepce neřeší. Její teoretická nejasnost a rozpornost je přímým odrazem objektivních bariér, na něž nutně naráží jakákoli vědní politika, která se pohybuje na omezené platformě kapitalistických společenských vztahů.

Paponova studie *Moc a věda ve Francii* se dotýká řady významných teoretických a metodologických problémů společenského řízení vědy. Její informační a inspirativní hodnota je nesporná. Ucelený, konzistentní výklad a bohatý faktografický materiál podává přehled o historii rozvoje vědy a státní vědní politiky ve Francii. Podnětná je analýza současných úskalí a problémů státního řízení vědy i některé metodologické úvahy o způsobu jejich řešení.

Pokusili jsme se naznačit ty problémy, které mají obecný metodologický základ společný různým soustavám řízení vědy a vědeckotechnického rozvoje. Šlo zejména o takové otázky, jakými jsou:

- význam vědy a vědeckotechnického pokroku pro celkový rozvoj společnosti,
- vazby mezi vědní a národohospodářskou politikou, dynamická rovnováha mezi základním a aplikovaným výzkumem, vývojem a technologickou aplikací,
- rozsah vědeckovýzkumných programů, koncentrace zdrojů na prioritní úkoly,
- stabilita, resp. flexibilita a závaznost výzkumných programů,
- mechanismus plánování vědy a výzkumu, vazby mezi dlouhodobými, střednědobými plány a prováděcími rozpočty,
- míra centralizace, resp. decentralizace plánování a řízení vědeckovýzkumných činností,
- organizace a řízení vědeckovýzkumné základny, koordinace a integrace řešitelských činností,
- mezinárodní spolupráce a integrace v oblasti vědeckých výzkumů.

Paponovo pojetí vědní politiky je ideově poplatné buržoazním společenským poměrům, z nichž vyrůstá a v jejichž rámci hledá řešení. Pokouší se však řešit *reálný problém společenského řízení vědy*. Řada poznatků a zkušeností vyslovených v recenzované práci si zaslouží, aby byla podrobně studována a kriticky analyzována s cílem hledat poučení, jak lépe a efektivněji řešit obdobné problémy, spojené s řízením rozvoje vědy a organizací vědeckovýzkumné základny u nás.

Ondřej Landa
Miroslav Pittner

Ideologická konference k 60. výročí založení KSČ

K zabezpečení důstojných oslav 60. výročí založení KSČ svolaly ZO KSČ a ZO SSM ve spolupráci s vedením Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV ideologickou konferenci (26. 5. 1981 — Praha). Konference se zabývala základním úkolem ideologické práce ve společenských vědách: upevňováním vědomí nutnosti neustálého tvůrčího rozvoje marxisticko-leninské teorie v procesu výstavby socialismu jako vědeckého základu praktické politiky KSČ. Spojení principu stranickosti s konkrétními teoretickými úkoly vtisklo konferenci pracovní charakter a vedlo k hlubšímu pochopení společensko-politických souvislostí vědecké práce ústavu.

Úvodní referát (J. Dvořák: *K teoretickým základům a mezinárodním souvislostem výstavby socialismu*) se věnoval otázce jednoty logické a historické analýzy současné epochy. Ukázal, že smysl naší novodobé historie lze odvodit z vědecky zdůvodněných programových cílů komunistického hnutí, které vyjadřují úsilí proletariátu o revoluční překonání rozporů kapitalistické společnosti. S přeměnou kapitalismu ve světovou soustavu v epoše imperialismu tyto rozpory v důsledku svého rozvinutí dostávají světovou dimenzi a transformují se v tzv. globální problémy. Existence a charakter globálních problémů zpětně potvrzují správnost a stálou aktuálnost marxisticko-leninské teorie společenského vývoje jako účinného nástroje vědecké analýzy sociálních procesů současnosti. Marxisticko-leninská analýza umožňuje identifikovat nejpokrokovější cíle a hybné síly současného globálního historického pohybu i jeho vnitřní antagonismus a na tomto základě vědecky stanovit strategii mezinárodního komunistického hnutí i další praktické a ideologické úkoly výstavby reálného socialismu.

První část konference se zabývala teoretickou analýzou socialistických proměn naší společnosti v souvislosti s novými úkoly, které vytyčila strana na XVI. sjezdu. Hlavní referát (J. Jirásek — *Šedesát let zápasů za zájmy dělnické třídy a národů Československa*) byl věnován šedesátileté historii naší strany, jejímu boji o socialistickou budoucnost. Komunistická strana Československa ve své šedesátileté historii prošla řadou etap, nejprve se vydělila ze sociálně demokratického hnutí a v procesu bolševizace upevnila svou ideovou organizační jednotu a stala se revoluční politickou stranou dělnické třídy. Zocelená v třídním boji prošla tvrdou zkouškou protifašistického odboje, vedla pracující lid k vítězství v Únoru 1948. Po Únoru, s využitím sovětských zkušeností, stála v čele při uskutečňování industrializace země, kolektivizace zemědělství, kulturní revoluce atd., které se staly hlavními momenty přeměn. V krizovém období, opřena o socialistický internacionalismus, obhájila vítězství socialismu v naší zemi proti reakci a upevnila své postavení jako vůdčí síly budování rozvinuté socialistické společnosti.

Diskusní vystoupení k tomuto referátu se soustředila na některé významné momenty historie strany a různé aspekty její hospodářské, sociální a vědeckotechnické politiky. Prvá vystoupení se zabývala formováním komunistické strany jako revoluční strany dělnické třídy ve dvacátých letech, jejímu odpoutání od buržoazní nacionalistických a sociálně demokratických tradic dělnického hnutí u nás (V. Tomek, M. Pauza: *Marxisticko-leninská orientace ve 20. letech v československém dělnickém hnutí*) a vedoucí úlohou strany dělnické třídy v Únoru 1948, kdy strana mistrně spojila vědeckou koncepci výstavby socialismu s revolučním nadšením pracujícího lidu (J. Masnerová: *Vedoucí úloha strany dělnické třídy v socialistické revoluci*). Další příspěvky charakterizovaly sociální vymoženosti socialistické výstavby (E. Rendlová, I. Lesný: *Péče o rodinu a demografická politika socialistického státu*); řešení územního aspektu sociálního rozvoje, dialektiky lokálních a celospolečenských zájmů na příkladu rozvoje Slovenska (J. Patočka: *Ke strategii sociálního rozvoje územních celků v socialistické společnosti*). Další vystoupení se zabývala aktuálními úkoly budování rozvinuté socialistické společnosti, a to jednak ekologickými souvislostmi společenského rozvoje (R. Kolářský: *Vztah společnosti a přírody v programu budování socialismu*), jednak hlavním úkolem současné etapy a základním zdrojem dalších socialistických proměn — vědeckotechnickým rozvojem (K. Mráček: *Vědeckotechnický rozvoj — základní faktor intenzifikace ekonomiky*).

Druhá část konference se zabývala otázkami ideologie v etapě výstavby socialismu, neboť uskutečnění socialistických proměn společenského života je doprovázeno zápasem o vědomí lidí, bojem proti historicky překonaným formám společenského vědomí a proti ideologické diverzi. Vstupní referát (O. Krejčí: *Ideologická práce a budování rozvinuté socialistické společnosti*) se zabýval aktuálními úkoly boje s maľoburžoazními přežitky v podmínkách ideologické diverze a zdůraznil komplexnost ideologické práce, nutnost spojování proměn způsobu života s proměnami vědomí na základě vzájemného upevňování jejich socialistického charakteru. Diskusní vystoupení se v této části soustředila na teoretické základy i praktické zkušenosti ideologické práce strany.

Prvá vystoupení se zabývala otázkou vztahu vědy k politice strany, tj. teoretickými aspekty ideologické práce. Za socialismu přestává být věda nástrojem politiky k dosahování cílů, ale stává se aktivním tvořivým prvkem socialistické společnosti, neboť politika strany je realizací vědecké koncepce rozvoje společnosti (J. Vrabec: *K některým aspektům vztahu vědy a politiky za socialismu*). Z tohoto hlediska je nutné posuzovat i aktuální úkoly společenskovědního výzkumu (H. Jeřábek: *Vztah teorie a praxe ve společenskovědním výzkumu*). Kromě teoretického základu ideologické práce má v procesu výstavby socialismu klíčový význam mobilizace sociální energie pracujících a využití jejich zkušeností. Získání pracujících pro věc socialismu rozvojem socialistické demokracie (J. Hudeček: *Politická a společenská aktivita jako rys socialistické demokracie*), jejich zapojením do tvořivé práce se hluboce odlišuje například od deformací socialistické demokracie v Polsku (Z. Svoboda: *Odbory, strana, socialismus*). Významu mladé generace a úkolům mládežnického hnutí při budování rozvinuté socialistické společnosti byl věnován poslední příspěvek (P. Machleidt, L. Magulová, A. Miltová: *Zvyšování podílu mladé generace na budování rozvinuté socialistické společnosti*).

Budování socialistické společnosti v naší zemi je nemyslitelné bez pevného spojení se Sovětským svazem a ostatními bratrskými socialistickými zeměmi. Proto závěrečný referát byl věnován otázkám proletářského a socialistického internacionalismu (R. Reiner: *Internacionalismus — základ budování reálného socialismu*).

Hlavními organizátory konference byly Večerní stranická škola ZO KSČ a Leninický kroužek ZO SSM. Autory převážné většiny příspěvků byli mladí vědci a odborní pracovníci, kteří jsou ještě v procesu svého odborného a politického dozrávání. Konference v tomto smyslu přinesla nejen řadu nových poznatků a stala se přehlídkou širokého teoretického záběru ústavu, ale splnila i své politickovýchovné poslání — uplatňování principu stranickosti ve vědecké práci nastupující mladé generace.

Jiří Dvořák

V. mezinárodní konference o systémovém inženýrství — SI '81

Komitét aplikované kybernetiky Československé vědeckotechnické společnosti uspořádal ve spolupráci s výzkumnými ústavy (mj. Ekonomickým ústavem ČSAV, Ústavem pro filozofii a sociologii ČSAV a Ústavem teorie informace a automatizace ČSAV), vysokými školami a výrobně hospodářskými jednotkami ve dnech 26. až 30. dubna 1981 v Karlových Varech V. mezinárodní konferenci o systémovém inženýrství — SI '81.

Cílem konference bylo — v souladu s dosavadní tradicí — shrnout a zhodnotit výsledky v rozvoji systémového inženýrství a dalších systémových disciplín dosažené v teorii, metodice a aplikacích při navrhování, vytváření a provozování (využívání) složitých technických a socio-technicko-ekonomických systémů v minulých letech. Vzhledem k důležitosti stanovení dalších směrů výstavby rozvinuté socialistické společnosti — jak se těmito otázkami zabýval XVI. sjezd KSČ — byla soustředěna pozornost na problematiku možností a podmínek uplatnění systémových přístupů pro úspěšné řešení stěžejních investičních, inovačních a racionalizačních úkolů a tím zabezpečení hlavních směrů vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje. Mottem konference SI '81 bylo proto heslo „Systémové inženýrství osmdesátých let“. O jejím významu svědčí i okolnost, že členství v čestném předsednictvu přijali představitelé Federálního ministerstva technického a investičního rozvoje, Federálního ministerstva paliv a energetiky, Federálního ministerstva elektrotechnického průmyslu a Československé vědecko-technické společnosti.

Systémové inženýrství — tradičně chápáné jako souhrn prostředků, postupů a metod pro navrhování, výstavbu a provozování složitých technických a „smíšených“ sociotechnických a ekonomických systémů a řízení procesů v nich probíhajících — vzešlo ze spojení systémové teorie a klasického inženýrství. Proces sjednocování

obou disciplín však časem překročil původní rámec. Používání pojmu „systém“ se výrazně rozšířilo v souvislosti se společenskými vědami, zejména filozofií, a bylo tak navázáno do té doby značně chybějící spojení s materialistickou dialektikou a otevřen prostor pro další tvůrčí rozvíjení systémovosti.

Dnes již není pochyb o tom, že úloha systémového inženýrství není omezena na řešení nových unikátních úloh. Metody, prostředky a postupy systémového inženýrství se velmi dobře uplatňují i při rekonstrukci, rozšiřování či inovaci existujících systémů i při výstavbě systému na objektu již existujícím. Vedle systémů, jejichž chování je v podstatě determinováno použitou technikou, se uplatnění systémového inženýrství rozšiřuje i do oblasti tzv. „smíšených“ systémů, v jejichž působení se silně uplatňuje chování lidí.

V řešení těchto „smíšených“ systémů se rýsují dva odlišné typy úloh: V prvním případě dochází k určitému uvolňování v determinismu chování člověka jako složky systému; prostor poskytnutý pro volné jednání však zůstává nadále omezen, neboť respektování vlivu technických prostředků a předepsaná pravidla chování, pracovní postupy, organizační normy, předpisy apod. jsou plně závazné. Zajímavým případem jsou pokusy přecházet k tzv. integrovaným technologickým postupům – například při montáži, kdy technologické postupy a normování nejsou stanoveny pro jednotlivé pracovníky a operace, ale pro celý pracovní postup a celý pracovní kolektiv společně(1). Patří sem i tzv. „uživatelské“ systémy – člověk volí dobrovolně místo, dobu i způsob, jak se stát součástí takového systému, například dopravního, telekomunikačního, peněžního apod., jakmile však k tomu dojde, musí se podřítit plně předpisům a normám zde platným.

Druhým případem jsou tzv. „organizační“ systémy,(2) kde do hry vstupují tvůrčí schopnosti lidí a ti se z hlediska řízení stávají nejen jeho objektem, ale i subjektem. Metodologie řešení těchto systémů není zdaleka dopracována. Zcela panenská je z hlediska systémového inženýrství problematika sociálních systémů. Přes relativně dobré výsledky dosažené ve zpracování metodologie dílčích, byť významných problémů, jakým je například systém řízení ochrany a tvorby životního prostředí ve vybraných aglomeracích, zůstává systémové zvládnutí metodologie výzkumu, navrhování, vytváření, plánování, programování a řízení procesů mimořádně náročným, současně však krajně náročným úkolem příštích let.

S tím souvisí potřeba cílově programového plánování meziodvětvových komplexů, kde se na rozdíl od tradičního odvětvového přístupu projevuje hierarchicky a časově uspořádaná soustava cílů, která vytváří větší prostor pro širší uplatnění specializace a kooperace v mezinárodním měřítku a pro účelné využívání prostorových (územních) aspektů ekonomiky podle optimalizačních kritérií ekonomické (popřípadě i sociální) efektivnosti. Plánování rozvoje oblastí nabývá na významu především vzhledem k nálehavé potřebě účinněji sladovat odvětvová a oblastní hlediska místo složité následné koordinace výsledků jejich izolovaného uplatnění, což často vede k nízkému využití potenciálních zdrojů výrobních sil i přírodních zdrojů a ke zhoršování životního prostředí.

Správné fungování smíšených sociotechnických systémů vyžaduje, aby vazby na ostatní systémy a subsystémy společnosti výrobního i jiného charakteru byly efektivně řešeny. Stejně musí být vyřešeno i mnoho dalších otázek souvisejících s lidskou psychikou, s fyzickými parametry a mezilidskými vztahy uvnitř funkčních systémů. Na pořad dne se dostávají otázky účelného spojování rozdílných vědních oborů, především věd o člověku a o společnosti, s tradičními inženýrskými obory – jde nejenom o difúzi humanitních věd do inženýrství, ale i o pronikání inženýrských postupů do problematiky, kde to dosud nebylo obvyklé.

Významné východisko řešení systémových úloh je třeba spatřovat v tvořivém myšlení. Podstata tohoto řešení spočívá totiž v nutnosti vycházet z věcných souvislostí společenského reprodukčního procesu, pojímaného především jako proces postupné materializace vědeckých poznatků ve společenském produktu a jeho rozdělování a spotřebě z hlediska dvou základních kritérií vlastních socialismu: plánovitosti a efektivnosti. Především na základě těchto kritérií mohou být modelovány, projektovány a hodnoceny systémové úlohy jakéhokoli druhu pro rychlejší uplatňování rozvojových faktorů další socialistické výstavby v jejich stále rozvinutějších formách. Pod těmito zornými úhly je možno uvažovat o systémovém inženýrství, jeho úloze a možnostech uplatnění v osmdesátých letech u nás.

Konference SI '81 se zúčastnilo 450 účastníků a bylo na ní v 33 zasedáních před-

(1) Viz například Z. Dráb: *Nové tendence v pojetí technologie*. Podniková organizace 1979, č. 6.

(2) V literatuře se setkáváme i s termínem „organické“ systémy.

neseno 137 referátů, koreferátů a sdělení. Program byl organizován tradičním způsobem ve třech tematických okruzích:

- teorie systémů a její uplatnění v přírodních, technických, ekonomických a společenských vědách
- metody a prostředky systémového inženýrství
- aplikace systémových přístupů v jednotlivých oblastech národního hospodářství.

Z jednotlivých referátů je možno jmenovitě uvést zejména referát F. Kutty *Základní teoreticko-metodologické otázky řízení sociálních procesů*, v němž upozornil na význam socialistického plánování jakožto mohutného nástroje cílevědomého předvídání a optimalizace budoucích směrů společenského rozvoje; v období budování vyspělé socialistické společnosti na základě využití výsledků vědeckotechnické revoluce spolu s rozvojem celého systému společenských inovací vzrůstá i složitost národohospodářského a sociálně politického systému a s tím i stochastičnost plánovacích procesů. Jedním z klíčových problémů je řešení optimalizace cílových funkcí plánu spjaté s měřením společenské, sociální efektivity; zde je nutné nahradit dosavadní úzce technicko-organizační a ekonomické pojetí systémovým přístupem, jehož základem je především vytvoření informační základny, a to ve třech směrech:

- modelování sociálně ekonomických procesů
- využití automatizovaných systémů řízení všech stupňů v systému plánování a prognózování
- optimalizace a rozvoj ukazatelů a normativní základny plánu.

Vystoupení Z. Kozara, ředitele Výzkumného ústavu strojírenské technologie a ekonomiky, bylo věnováno *principům systémového řešení základních problémů našeho klíčového odvětví — strojírenství*. Referát prof. J. Vlčka orientoval pozornost posluchačů na aktuální tematiku *projektování systémů*. Prof. V. Čech ve svém referátu *Profil systémového pracovníka osmdesátých let* poukázal především na rozsáhlou dělbu práce, jejímž důsledkem jsou desítky inženýrských profesí a stovky specializovaných inženýrských činností různého rozsahu a úrovně. Zatímco původní inženýrské profese se vztahovaly pouze ke „světu věcí“, nové, systémově pojímané inženýrské profese jsou výsledkem prohlubování lidského poznání, jež se stále zřetelněji zaměřuje na odkrývání dialektických souvislostí mezi přírodou, technikou a člověkem a v tomto rámci k objevení systémových vazeb ve zkoumaných objektech.

Na konferenci SI '81 bylo předneseno celkem 14 zahraničních příspěvků. Vedle vystoupení prof. V. G. Choroševského (SSSR) *Ke stavu a perspektivám výzkumu výpočtových systémů s programovou strukturou*, V. A. Berezovského (SSSR) *K některým problémům vícekritériální optimalizace*, prof. G. Gasparského (PLR) *O lidských aspektech navrhování systémů* a L. Jorševy (BLR) *K systémovému pojetí plánování a řízení vědeckotechnického rozvoje* nejvíce zaujala zpráva prof. R. Lavienu, ředitele Mezinárodního ústavu aplikované systémové analýzy IIASA v Laxenburgu (Rakousko), kterou přednesl prof. T. Vaško (představitel ČSSR v této organizaci). Ve zprávě byly především analyzovány podmínky úspěšného řešení interdisciplinárních problémů globálního charakteru (například světový energetický problém, využití světových oceánů k zajištění výživy lidstva v dalších desetiletích, ochrana životního prostředí před znečišťováním apod.) a vzájemné vztahy vědy a politiky.

Z referátů v teoretické sekci stojí za zmínku především referát K. Berky *K systémovému pojetí rozvoje vědy*, dále M. Vítka *K teoretickým východiskům metodologie přetváření složitých systémů*, I. Zapletal *K problémům matematizace přírodních a společenských věd*, J. Zemana *K principu redundance v teorii systému*, J. Kamarýta *K metodologickým otázkám kritiky behaviorismu* a akademika V. Knappa *K pojetí společenského působení práva jako dynamického systému*.

V jednání sekce *Metody a prostředky systémového inženýrství* největší pozornost upoutala přednáška prof. Z. Součka, který zobecnil dosavadní zkušenosti s použitím modelů dynamického programování a vyzdvihl orientaci na řešení dlouhodobých strategických problémů. Další příspěvky se zabývaly takovými otázkami, jako: cílové programové schéma v modelování sociálního rozvoje (M. Potůček), cílovost v umělých systémech (B. Řezníček), dynamické modelování životní úrovně (Z. Bútorová), systémové pojetí sociálního plánování měst (F. Hollmann) a ukazatele v informačních soustavách řízení hierarchických sociálních systémů (M. Illner).

Více než 70 referátů, koreferátů a sdělení třetí sekce bylo věnováno různým případům systémových přístupů. Vedle problémů odvětvového charakteru (počínaje odvětvím paliv a konče zdravotnictvím), byly exponovány četné problémy průřezového

charakteru, zejména robotiky, modelování životní úrovně, řízení ochrany a tvorby životního prostředí či plánování sociálního rozvoje měst a oblastí.

V rámci konference bylo uspořádáno šest seminářů k vybraným aktuálním problémům. Největší zájem vyvolal seminář ČSSR v roce 2000, kde J. Jirásek zasvěceně hovořil o věcných i metodických problémech prognózování dlouhodobého vývoje naší společnosti. Z dalších seminářů je možno jmenovitě uvést *seminář k problematice návrhu a postupného budování automatizovaných informačních systémů národních výborů a seminář k výuce systémových disciplín na vysokých školách*. Panelová diskuse pak byla věnována *aktuálním problémům provozu složitých sociotechnických systémů z hlediska spolehlivosti a hospodárnosti*.

Z jednání konference vyplynuly tyto hlavní závěry:

- Cíl konference SI '81 byl naplněn, neboť se podařilo v průběhu jednání shrnout a zhodnotit výsledky rozvoje systémových disciplín, ať již v oblasti teorie, metod či v konkrétních aplikacích při výzkumu, navrhování, výstavbě či provozování složitých technických či smíšených sociotechnických a ekonomických systémů.
- Hlavní pozornost jednání byla věnována možnostem uplatnění systémového přístupu při řešení stěžejních úkolů vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje, jak je stanovil XVI. sjezd KSČ na léta sedmé pětiletky.
- Systémové inženýrství osmdesátých let již nevystačí s dosavadním teoreticko-metodologickým základem, neboť teoretická východiska se sama ve svém pojetí i ve společenském uplatnění budou vyznačovat vyšším stupněm systémovosti; teorie a metodologie identifikace, modelování a přetváření složitých systémů by se měla stát novou teoretickou bází systémového inženýrství na kvalitativně vyšší úrovni.
- Systémové inženýrství se pevně postavilo na půdu marxismu-leninismu; jeho výrazným rysem se stává sepětí s praxí výstavby rozvinutého socialismu.
- Závěry a doporučení konference budou rozpracovány do programu další výchovně vzdělávací a odborné činnosti Komitétu aplikované kybernetiky ČSVTS na léta 1981–1986.

Zdeněk Dráb

Soutěž mladých sociologů a filozofů

V Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV proběhl první ročník soutěže o nejlepší práce mladých vědeckých pracovníků. Stalo se tak na základě dohody uzavřené v roce 1979 mezi Prezidiem ČSAV a ÚV SSM o pravidelném pořádání soutěží mladých pracovníků v ústavech akademie věd. Podmínky byly v rámci ÚFS stanoveny takto: zúčastnit se mohli pracovníci, aspiranti nebo stážísté ústavu do 35 let, kteří se podílejí na úkolech JPSV nebo SPZV. Přihlásilo se 14 mladých vědeckých pracovníků a aspirantů s 13 pracemi. V lednu 1981 se uskutečnila dvoudenní konference, na níž proběhla bohatá diskuse k předneseným tezím soutěžních prací. Odborná komise pod vedením s. Marie Hulákové posoudila všechny práce z hlediska jejich přínosu pro řešení daného úkolu, způsobu zpracování a původnosti dosažených výsledků, přihlédla ke způsobu a úrovni ústní prezentace práce a rozdělila je do tří skupin podle vědeckého přínosu a dalších kritérií.

V první skupině bylo uděleno zvláštní uznání Rudolfu Kolářskému za *práce Myšlení a prostředí (ke vztahu materialistické dialektiky a současné ekologické problematiky)* a *Ekologické potřeby a potřeba filozofie*. Autor byl odměněn plakétou ČSAV a ÚV SSM a obě práce byly doporučeny k uveřejnění.

Do druhé skupiny byly zařazeny příspěvky Vlastimila Zátky: *Problém rozvoje vědy v soudobé buržoazní filozofii*; Petra Matějů: *Společnost - prostor - jedinec (pokus o teoretickou konceptualizaci problému územní diferenciacce životních podmínek)*; Hynka Jeřábka: *Rodina v procesech reprodukce sociálně třídní struktury*; Ivana Lesného a Aleny Bartasové: *Prognóza vývoje členské základny SSM v letech 1980 až 1990*; Elišky Rendlové: *K některým otázkám způsobu života v současné rodině se zřetelem k její ekonomické funkci a stabilitě*; Jadwiga Šanderové: *Růst a reprodukce dělnické třídy v socialistických zemích* a Vlastimila Hály: *K problémům objektivity a pravdy u B. Bolzana z hlediska marxistické filozofie*. Všechny tyto práce byly – za předpokladu zapracování připomínek – doporučeny k publikaci v odborném tisku.

Do třetí skupiny komise zařadila studie Petra Machleidta: *K některým sociálně ekonomickým vlastnostem vědecké práce*; Milana Znoje: *Koncepce finalizace vědy*

jako pokus o zdůvodnění nového typu vědy; Ivana Gabala a Vladimíra Raka: *Práce – výsledky výzkumu životního způsobu pracujících pražských průmyslových závodů* a Věry Kuchařové: *Empirické výzkumy dělníků v československé sociologii*. Tyto studie byly hodnoceny jako základ pro další výzkumnou práci a komise navrhl, aby po zásadnějším dopracování byly publikovány v příslušných odborných časopisech.

Práce Rudolfa Kolářského *Myšlení a prostředí (ke vztahu materialistické dialektiky a současné ekologické problematiky)* a *Ekologické potřeby a potřeba filozofie* přináší řadu podnětů jak filozofické frontě, tak i praxi společenského řízení. Dokazují, že i filozofie může řešit problémy praxe, že i filozofii je třeba pojímat vysoko angažovaně.

Studie *Myšlení a prostředí* se snaží prokázat oprávněnost otázky, zda je současná ekologická problematika podnětem k filozofické reflexi myšlení. Autor ukazuje, jak z charakteru současné ekologické problematiky i z diskuse o problémech noosféry, ekologizace vědy a ekologickém myšlení vyplývá nutnost dalšího rozpracování teorie materialistické dialektiky. Současné ekologické rozpory mezi společností a biosférou nejsou pouze překážkou rozvoje společnosti; naznačují zároveň cesty k nové jednotě mezi společností a biosférou. Úkolem teoretického rozpracování této problematiky v rámci marxistické filozofie bude odhalovat v protikladu mezi společností a biosférou možnosti nové, vyšší jednoty. Materialistická dialektika tak může pomoci objasnit, v jakém smyslu může současná ekologická problematika usnadňovat „smíření lidstva s přírodou a se sebou samým“ (Engels). Studie nejen přispívá důkladnou dialektickou analýzou k řešení postaveného problému; je zároveň i podnětem, výzvou k řešení, varováním.

Studie *Ekologické potřeby a potřeba filozofie* konfrontuje lidské potřeby s ekologickými potřebami. Autor správně zdůrazňuje, že ekologické potřeby sjednocují systémy potřeb člověka. Tato aktualizace základní teze Marxova a Engelsova materialismu o jednotě vztahů mezi lidmi a přírodou a vztahů mezi lidmi je důležitá především z hlediska kontrastu mezi možnostmi dalšího rozvoje potřeb, společnosti a biosféry na jedné straně a reálným vývojem ekonomických procesů a společenských vztahů na straně druhé. Práce dokazuje nutnost řešit ekologickou problematiku v rámci filozofie – ukazuje „potřebu filozofie“. Je zároveň výzvou pro filozofii, sociologii a další společenské vědy, aby teoreticky rozpracovaly a předpověděly konkrétní podobu těchto ekologických potřeb v budoucnosti.

Příspěvek Vlastimila Zátky *Problém rozvoje vědy v soudobé buržoazní filozofii* kriticky analyzuje několik prací představitelů postpozitivismu. Autor věnuje hlavní pozornost koncepcím K. Poppera a T. Kuhna, reaguje i na práce jejich pokračovatelů I. Lakatose, S. Toulmina a P. Feyerabenda. Kritizuje Popperův princip falzifikace, jeho použití jako základu vědeckého poznání, a Kuhnův postulát diskontinuity rozvoje vědy vyjádřený konceptem paradigmát. Ukazuje jednostrannost a nedialektičnost obou pojetí, zároveň však kladně hodnotí vybrané dílčí výsledky kritizovaných přístupů. Studie V. Zátky překračuje rámec vědecké recenze rozebíraných prací, ukazuje na nutnost skutečně dialektického pojetí studia rozvoje vědy jako analýzy vztahu celku a části, přechodu kvantity v kvalitu a řešení problematiky vývoje jako otázky překonávání rozporů. Představuje ovšem pouze část většího celku problematiky rozvoje vědy, nutnou součást globální marxisticko-leninské analýzy rozvoje vědy.

Stat' Petra Matějů *Společnost - prostor - jedinec (pokus o teoretickou konceptualizaci problému územní diferenciacce životních podmínek)* je samostatným příspěvkem k formulaci teoretických východisek zkoumání problematiky územní diferenciacce společenských jevů a procesů. Autor se opírá o obecné metodologické závěry vyplývající z Marxovy analýzy předchozích společensko-ekonomických formací. Vychází z pojetí vzájemné podmíněnosti a sepětí prostoru a času; území považuje za faktor kontinuity i diskontinuity společenského vývoje.

Pojetí sociálně prostorové struktury jako historického průmětu a odrazu minulé, často již revolučně překonané sociálně třídní struktury doplňuje modelem dynamiky změn v územní diferenciaci společenské struktury. Přínosem práce je snaha postihnout svázanost vývoje sociálně prostorové a sociálně třídní struktury v jejich složité totalitě rozporů a vzájemných vlivů.

Studie Hynka Jeřábka *Rodina v procesech reprodukce sociálně třídní struktury* je teoretickým rozбором části rozsáhlé datové báze výzkumného šetření třídní sociální struktury ČSSR, provedeného v roce 1978 společně ÚFS ČSAV a Federálním statistickým úřadem. Zabývá se problematikou současné rodiny v dílčím aspektu jejího začlenění do procesů reprodukce sociálně třídní struktury naší společnosti. V první části jsou analyzovány historické předpoklady reprodukce této struktury v procesech sociálně třídní homogenizace současné rodiny. Druhá část se zabývá

složitou propojeností a jednotou procesů sociálně třídní homogenizace a sociálně třídní heterogenizace současné rodiny. Ve třetí části autor ukazuje specifické projevy a důsledky jmenovaných procesů na vývoj a utváření jednotlivých tříd a sociálních skupin v optice současné rodiny. Kladem práce je netradiční metodologický přístup a hloubka analýzy reprezentativního souboru dat, určitým nedostatkem pak parciálnost pohledu na současnou rodinu prostřednictvím dat o manželských párech, což však ukazuje spíše na nerozpracovanost zkoumaných otázek než na úmysl autora.

Prognostická studie Ivana Lesného a Aleny Bartasové *Prognóza vývoje členské základny SSM v letech 1980–1990* je přínosná značným rozsahem použitých statistických podkladů, použitými metodami demografického prognózování a sociologickou interpretací uvažovaných prognostických závěrů. Poněkud však vybočuje ze souboru ostatních prací svou primární orientací na zpracování statistického materiálu pro potřeby praxe společenského řízení, což samo o sobě je nesporným kladem.

Značný význam pro další rozpracování tématu by jistě měla širší sociologická zobecnění předložených závěrů.

Soubor studií Elišky Rendlové *K některým otázkám způsobu života v současné rodině se zřetelem k její ekonomické funkci a stabilitě* postihuje čtyři základní otázky:

- a) Teoretický a historický rozbor problematiky.
- b) Popis vývoje a současného stavu sociálně ekonomických podmínek života rodiny v socialistické společnosti a systému sociálních opatření na pozadí statistických dat.
- c) Rozbor vztahu uspokojování potřeb a tvorby životní úrovně.
- d) Historickou a srovnávací analýzu výzkumných a statistických dat k problematice stability rodiny a způsobu života.

Zaměření autorky na komplexní postižení problematiky rodiny v rámci životního způsobu je přínosem pro řešení naznačených problémů. Malou propojenost jednotlivých částí překonala E. Rendlová ve svém ústním vystoupení, v němž zároveň poukázala na začlenění práce do širšího rámce úkolů JPSV a SPZV.

Studie Jadwigy Šanderové *Růst a reprodukce dělnické třídy v socialistických zemích* je příspěvkem k empirickému zkoumání vedoucí třídy naší společnosti. Je založena na rozboru statistických dat ze sedmi socialistických zemí — BLR, ČSSR, MLR, NDR, PLR, RSR a SSSR za období budování socialismu. Ukazuje kvantitativní růst dělnické třídy v těchto zemích, sociálně ekonomické zdroje tohoto růstu a jejích historické změny. Sleduje obecné tendence vývoje dělnické třídy za socialismu i zvláštnosti patrné v jednotlivých zemích. J. Šanderová klade otázku po charakteru reprodukčních zákonitostí dalšího vývoje dělnické třídy a studii uzavírá prognózou pravděpodobných směrů dalšího rozvoje dělnické třídy v zemích socialistického společenství. Práce tvoří relativně samostatnou část širšího zpracování problematiky dělnické třídy a je plánována jako součást kolektivní monografie o dělnické třídě.

Rozsáhlá filozofická studie Vlastimila Hály *K problémům objektivitu a pravdy u B. Bolzana z hlediska marxistické filozofie* byla připravena ke 200. výročí narození B. Bolzana. Autor správně staví Bolzanovo dílo do protikladu k marxistické dialektice. Poukazuje však na význam některých Bolzanových myšlenek pro rozvoj formální a matematické logiky na základech pozitivistické filozofie. Mimo vlastního rozboru Bolzanových filozofických myšlenek se autor stati vyjadřuje také k základním otázkám marxisticko-leninské dialektiky — ke vztahu subjektu a objektu, k problematice praxe i k některým problémům teorie odrazu.

Petr Machleidt se v soutěžní práci zabýval problematikou vědy v rámci zbožné peněžních vztahů, Milan Znoj jednou z buržoazních koncepcí rozvoje vědy, tzv. koncepcí finalizace vědy — proudem kriticky navazujícím na práce T. Kuhna a na výsledky buržoazní sociologie vědy. Ivan Gabal a Vladimír Rak předložili závěrečnou zprávu z výzkumu životního způsobu pracujících dvou pražských závodů ZAVT, Věra Kuchařová přehled o přístupech k empirickému studiu dělnické třídy ve výzkumných pracích československé sociologie zejména v sedmdesátých letech.

* * *

Soutěž mladých vědeckých pracovníků a aspirantů Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV přehledným způsobem ukázala podíl mladých pracovníků na řešení úkolů SPZV a JPSV. Závěrečná konference přispěla k vzájemné informovanosti, umožnila účastníkům výměnu názorů na příbuzné problémy řešené v rámci rozdílných úkolů výzkumného plánu. Řada předložených prací přinesla také nové, tvůrčí přístupy ke zkoumané problematice. Je jen škoda, že se konference nezúčastnil větší

počet zkušenějších vědeckých pracovníků ústavu, kteří by jistě mohli obohatit diskusi. Závěrem je třeba kladně hodnotit průběh soutěže i konference a popřát svažácké vědecké činnosti úspěch do dalších ročníků.

Hynek Jeřábek

Problémy modelování ve společenských vědách

Pracovní seminář na toto téma uspořádala sekce metod a technik Československé sociologické společnosti při ČSAV ve dnech 25.–26. 3. 1981 v Domě vědeckých pracovníků ČSAV v Alšovicích. Vzhledem ke značným časovým limitům v něm šlo především o expozici otevřených teoretických i praktických problémů doprovázejících silící tendence aplikovat modelové postupy ve společenských vědách. Na tomto základě však vznikla komunikační atmosféra příznivá živé výměně názorů pracovníků základního i aplikovaného výzkumu, sociologů, ekonomů, teoretiků řízení, modelářů, matematiků i metodologů.

V přednesených referátech i v navazující diskusi se soustředila pozornost zejména na problémy

- modelového zprostředkování vztahu mezi teorií a empirií
- pojetí modelování jako způsobu organizace vědeckého poznání
- budování soustav (systémů) modelů.

Model je možno chápat jako mezičlánek ve vztahu teoretického a empirického poznání, usnadňující zabezpečení jednoty teorie a empirie v sociologickém výzkumu. Vystává přitom potřeba operacionalizovat úvodní pojmovou variantu modelu a vyjádřit ji v měřitelné formě, přičemž však často dochází k nežádoucímu obsahovému posunu.

Modelování jako proces tvorby a užití modelů se tak stává prostředkem, součástí i produktem postupu identifikace sociálních skutečností, a tedy i jedním z organizačních principů společenskovědního poznání ve všech jeho fázích. Vyznačuje se všemi hlavními rysy komplexního kolektivního výzkumu, jehož cílem je poznání — a v případě prognostického modelování i předvídaní budoucího vývoje — sociální reality. Modelování lze proto chápat i jako nástroj integrace společenskovědního poznání, jako kondenzační jádro celku poznávacího procesu.

Různé pohledy jednotlivých vědních disciplín na skutečnost, možná diferenciací cílů výzkumu a široký rejstřík rozličných modelovacích technik odkazují ovšem toto pojetí modelování zatím spíše do oblasti deziderát. První praktické zkušenosti ukazují, že na metodologické úrovni je jednou z možných odpovědí postupné budování soustav (systémů) modelů, založených na explicitním vymezení základního cíle modelové tvorby a konkretizujících tento cíl věcně i metodicky tak, aby bylo minimalizováno nebezpečí vzniku jak málo operabilních modelových monster, tak i navzájem nepropojených parciálních modelů. Věcí mimořádné důležitosti je zde umožnit člověku — znalci objektu i člověku — řídicímu pracovníku aktivní a „rovnoprávný“ vstup do procesu tvorby a užití modelu (soustavy modelů).

S referáty na semináři vystoupilo celkem deset účastníků. Josef Alan hovořil na téma *Možnosti a meze prognostického modelování sociálních systémů*. Dosavadní situaci na tomto poli charakterizoval existencí dvou relativně autonomních proudů — proudu zabývajícího se obecnými rozbory místa a funkce modelování v celku sociálního myšlení a proudu hromadícího praktické zkušenosti s modelováním. Metodologické východisko pro konstruktivní diskusi těchto dvou proudů spočívá v chápání modelování jako svébytného poznávacího procesu; nelze je omezit na posuzování výsledků aplikace jednotlivých modelů. Závěrem postuloval tezi, že gnozeologické meze modelování jsou totožné s mezemi empirické sociologie vůbec.

Juraj Schenk se zabýval *problémy modelového zprostředkování vztahu teoretického a empirického* v sociologickém výzkumu (se závěrečnou ilustrací na třídě tzv. kauzálních modelů). Podtrhl neoprávněnost redukce empirického ve vědeckém poznání pouze na bezprostředně smyslově uchopitelné (viz empirické objekty a empirická schémata). Základní varianty vztahu sociologické teorie a modelu vymezil situacemi, kdy je model odvozen z teorie, kdy je jádrem budované teorie a kdy je teorií izomorfne přiřazenou jiné teorii.

Ladislav Machoň přednesl příspěvek *Problémy vymezení věcného obsahu sociálních modelů*. Upozornil na nebezpečí nepřiměřené a neodůvodněné redukce při pře-

chodu od pojetí sociálního (společenského) v širším smyslu k bližší specifikaci sociálního jevu jako objektu modelování. Sociální objekt můžeme adekvátně zobrazit pomocí cílově orientovaného systému modelů, sestávajícího ze subsystému základních modelů (jejichž struktura vyplývá z analýzy tohoto objektu a žádoucího cíle výzkumu), a z finálního, profilujícího modelu (k jehož konstrukci slouží subsystém základních modelů jako podkladový materiál).

Po těchto teoreticko-metodologicky orientovaných příspěvcích následoval blok převážně prakticko-aplikačních referátů. Miloš Zeman informoval přítomné o *problémech a perspektivách komplexního prognostického modelování*. Vůdčím motivem jím formulovaných šesti základních otázek se zdá být problém vztahu konkrétního modelového aparátu a dostupného věcného poznání z hlediska falzifikační schopnosti modelu. Tato schopnost aktivuje zpětné vazby vedoucí ke změně výchozích věcných předpokladů modelové konstrukce, popřípadě k rekonstrukci této konstrukce samé.

Jaroslav Habr referoval na téma *Modelování z hlediska novějších poznatků a zkušeností*. Upozornil na historii modelových snah, spojenou se jmény Lorda Kelvina a von Bertalanffyho, na zanedbané oblasti modelování (vztah techniky modelové tvorby a interpretace modelů, zkoumání modelu na počátku modelování, verifikace modelů, zkoumání podmínek a výsledků implementace) a na dopad systémového myšlení na modelovou tvorbu (systémově formulované otázky jsou pro modelovou tvorbu nejdůležitější). Závěrem zasvěceně hovořil o nejnovějších přírůstcích v rejstříku modelových aparátů.

Michal Majtán seznámil publikum se stávajícím *analyticko-prognostickým modelem životní úrovně*, vytvořeným ve Výzkumném ústavu životní úrovně, a zároveň i s představami autorského kolektivu o podobě zdokonalené verze tohoto modelu. Model je koncipován jako deterministický, umožňující experimentální modelovou simulaci různých sociálněekonomických situací. Produkuje varianty vývoje životní úrovně v závislosti na vývoji zabezpečujících podmínek a na centrálních rozhodnutích v oblasti rozdělování.

Příspěvek Jiřího Boušky *Tvorba a hodnocení variant rozvoje ekonomiky pomocí systému modelů* obohatil jednání semináře o pohled znalce ekonomicko-matematického modelování. Smyslem uplatnění systému modelů pro střednědobé plánování je učinit si relativně úplnou a vnitřně konzistentní představu o rozvoji národního hospodářství a odhadnout důsledky uvažovaných rozvojových, útlumových či strukturálních parciálních záměrů. Vytváření složitého mnohadimenzionálního obrazu budoucnosti se přitom uskutečňuje v interakci člověka s modelovým zobrazením a je pro něj typické střídání dvou postupně se modifikujících kroků — vytváření a hodnocení variant.

Zbývající příspěvky se zabývaly specifitějšími metodologickými problémy. Referát Michala Ilnera byl uveden rozlišením dvou doplňujících se aspektů *hledání vztahů sociálních ukazatelů a modelování*, totiž úlohou sociálních ukazatelů při konstrukci modelů sociálních objektů a úlohou modelů při konstrukci soustav sociálních ukazatelů. Přítomné zaujala kromě jiného jeho typologie sociálních ukazatelů, doprovázená schématem jejich vzájemných vztahů a komentářem k opakovaně se vyskytující absenci některých významných typů těchto ukazatelů (např. tzv. analytických ukazatelů transformujících hodnoty deskriptivních ukazatelů sociální politiky do hodnot deskriptivních ukazatelů cílových stavů) v praxi.

Josef Vavroušek hovořil na téma *Možnosti globálního modelování sociálních objektů*. Při celostním, globálním modelování jde o účelný kompromis mezi omezenými poznávacími schopnostmi a potřebou úplného, totálního popisu skutečnosti. Jedním z možných řešení je určení relevantních hledisek zkoumání, vymezení systémů odpovídajících těmto hlediskům na zkoumaném sociálním objektu a vytvoření jeho účelově orientovaného globálního modelu vzniklého integrací jednotlivých modelů dříve vymezených systémů.

Martin Potůček v příspěvku *Spolupráce různých vědních disciplín v modelové tvorbě: nezbytnost a výzva* vycházel z pojetí modelování jako výrazu integračních tendencí v soudobé vědě. Zvýšená potřeba kooperace různých společenskovedních disciplín (ale i přírodních a technických věd) v modelové tvorbě akcentuje zájem o obecně vědní a filozofickou úroveň poznání, vede k nutnosti vytvářet předpoklady pro kolektivní týmovou práci a podtrhuje gnozeologickou vázanost modelové tvorby na mimomodelovou oblast poznání.

V závěrečné neformální diskusi vystoupili Jiří Patočka (*problematika modelování sociálního rozvoje územních celků*) a Peter Ondrejko (*modelování systémů řízení v nevýrobní sféře*).

V souladu s koncepcí činnosti počítá sekce metod a technik Československé sociologické společnosti při ČSAV s organizováním podobných seminářů i v budoucnu. Základním kritériem při volbě jejich tematické orientace bude jejich programově problémový a pracovní charakter, odpovídající potřebám řešení aktuálních teoreticko-metodologických problémů československé marxistické sociologie. Sekce metod a technik Československé sociologické společnosti proto uvítá všechny návrhy na obsahové zaměření těchto seminářů.

Martin Potůček

Содержание № 5/1981

СТАТЬИ

<i>Грзал Л. - Матюш М.: XVI съезд КПЧ — творческое применение марксизма-ленинизма</i>	449
<i>Шольцова М.: К вопросу определения социальной сферы и социального развития социалистического общества</i>	463
<i>Небески М.: Социальная политика — ее функции, цели и плановое управление ею</i>	476
<i>Чехак В.: К характеру обществоведческого познания в трудах Бернарда Больцано</i>	484
<i>Берка К.: Об образе жизни в понимании Бернарда Больцано</i>	493
<i>Соботка М.: Концепция общественной практики и философии истории у Гегеля</i>	503

ИЗ ЭМПИРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

<i>Чех В. - Юкл Э.: Социологический взгляд на профессию инженера перед концом столетия</i>	541
--	-----

РЕЦЕНЗИИ

<i>Фазик А.: Социология 1980</i>	531
<i>Бауэрова Я.: Н. М. Шиникан, Социально-экономические проблемы женского труда</i>	535
<i>Бартова Е.: К социальному положению женщины в ГДР (на немецком языке)</i>	539
<i>Ланда О. - Питтнер М.: Государственное управление наукой во Франции. Размышления над книгой П. Папона: Мощь и наука во Франции (на французском языке)</i>	545

СООБЩЕНИЯ И ИНФОРМАЦИИ

<i>Дворжак И.: Идеологическая конференция посвященная 60-й годовщине основания КПЧ</i>	551
<i>Драб З.: V-я международная конференция по системотехнике — SI '81</i>	552
<i>Ержабек Г.: Соревнование молодых социологов и философов</i>	555
<i>Потучек М.: Проблемы моделирования в общественных науках</i>	558

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydává Ústav pro filozofii a sociologii, ČSAV, Jilská 1, 110 00 Praha 1, telefon 24 93 91, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vodičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, Jindřišská 14, 125 05 Praha 1. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tisknou Tiskařské závody, n. p., závod 5, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v červnu 1981. Číslo vyšlo v říjnu 1981.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS, B. V., Amsteldijk 44, Amsterdam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 17; 1981 (6 issues) Dutch Glds. 83,—.
© ACADEMIA, Praha 1981.